ACADEMIA DE ȘTIINȚE SOCIALE ȘI POLITICE A REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

REVISTA DE ISTORIE

DIN SUMAR:

600 DE ANI DE LA URCAREA LUI MIRCEA CEL MARE PE TRONUL ȚĂRII ROMÂNEȘTI

MIRCEA CEL MARE — PERSONALITATE DE SEAMĂ A ISTORIEI POPORULUI ROMÂN
ȘTEFAN ȘTEFĂNESCU

ORGANIZAREA [illegible] DOMNIEI LUI MIRCEA CEL MARE
NICOLAE STOICESCU

SITUAȚIA INTERNĂ A ȚĂRII ROMÂNEȘTI ÎN PERIOADA 1386 — 1418
IOLANDA ȚIGHILIU

CANCELARIA LUI MIRCEA CEL MARE (I)
DUMITRU P. BOGDAN

POPULAȚIA DIN [illegible] ROMÂNEASCĂ ÎN SECOLELE XIV—XV
LOUIS [illegible]

STĂPÂNIRILE LUI MIRCEA ÎN TRANSILVANIA
IOAN AUREL POP

CRONICA VIEȚII ȘTIINȚIFICE
REVISTA REVISTELOR DE ISTORIE
GALERIA ROMÂNEASCĂ DE ISTORIE

7

TOMUL 39 1986

IULIE

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

www.dacoromanica.ro

ACADEMIA DE ŞTIINŢE SOCIALE ŞI POLITICE A REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

SECŢIA DE ISTORIE ŞI ARHEOLOGIE

COMITETUL DE REDACŢIE

ŞTEFAN ŞTEFĂNESCU *(redactor şef)*, ION APOSTOL *(redactor şef adjunct)*; NICHITA ADĂNILOAIE, LUDOVIC DEMÉNY, GHEORGHE I. IONIŢĂ, VASILE LIVEANU, AUREL LOGHIN, DAMASCHIN MIOC, ŞTEFAN OLTEANU, POMPILIU TEODOR *(membri)*

Preţul unui abonament este de 180 lei.
În ţară abonamentele se primesc la oficiile poştale şi difuzorii de presă din întreprinderi şi instituţii.

Cititorii din străinătate se pot abona adresîndu-se la ROMPRES-FILATELIA Departamentul Export-Import-presă P.O. Box 12—201. Telex 10376 prsfir Bucureşti, Calea Griviţei nr. 64—66.

Manuscrisele, cărţile şi revistele pentru schimb precum şi orice corespondenţă se vor trimite pe adresa Comitetului de Redacţie al revistei „REVISTA DE ISTORIE". Apare de 12 ori pe an.

Adresa Redacţiei:
B-dul Aviatorilor, nr. 1
71247 — Bucureşti, tel. 50 72 41

www.dacoromanica.ro

REVISTA DE ISTORIE

TOM 39, Nr. 7
iulie 1986

SUMAR

600 DE ANI DE LA URCAREA LUI MIRCEA CEL MARE PE TRONUL ȚĂRII ROMÂNEȘTI

ȘTEFAN ȘTEFĂNESCU, Mircea cel Mare — personalitate de seamă a istoriei poporului român 619
NICOLAE STOICESCU, Organizarea statală în vremea domniei lui Mircea cel Mare 625
IOLANDA ȚIGHILIU, Situația internă a Țării Românești în perioada 1386—1418 642
DAMIAN P. BOGDAN, Cancelaria lui Mircea cel Mare (I) 659
LOUIS ROMAN, Populația Țării Românești în secolele XIV—XV 669
IOAN AUREL POP, Stăpînirile lui Mircea în Transilvania 685

★

ȘERBAN PAPACOSTEA, Mircea la Nicopol (1396): o mărturie ignorată 696
MARIETA CHIPER, Mit sau adevăr? Pe marginea unor însemnări din secolul al XVIII-lea referitoare la titlul lui Mircea cel Mare 699

CRONICA VIEȚII ȘTIINȚIFICE

Sesiune de comunicări dedicată împlinirii a 600 de ani de la începutul domniei lui Mircea cel Mare *(Constantin Mocanu)*; Activitatea Laboratorului de Studii Otomane în anul 1985 *(Dorin Matei)* 705

CARTEA ROMÂNEASCĂ ȘI STRĂINĂ DE ISTORIE

VICTOR SPINEI, *Realități etnice și politice în Moldova meridională în secolele X—XIII. Români și turanici*, Edit. Junimea, Iași, 1985, 238 p. *(Ioan Aurel Pop)*. . . . 708
MIHAIL MIHALCU, *Valori medievale românești*, Edit. Sport-Turism, București, 1984, 167 p. *(Ștefan Olteanu)* 709
ION GHEȚIE, ALEXANDRU MAREȘ, *Originile scrisului în limba română*, Edit. științifică și enciclopedică, București, 1985, 464 p. *(Ludovic Demény)*. 710
* * * *Călători străini despre Țările Române*, vol. VIII, volum îngrijit de Maria Holban (redactor responsabil), M. M. Alexandrescu Dersca-Bulgaru, Paul Cernovodeanu. Edit. științifică și enciclopedică, București, 1983, 691 p. *(Paul Binder)*. . . . 715
STEPHANUS BRODERICUS, *De conflictu Hungarorum cum Solymano Turcarum imperatore ad Mohach historia verissima*, edidit Petrus Kulcsár, *Oratio ad Adrianum VI. Pontificem maximum*, edidit Csaba Csapodi, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1985, 92 p. (Bibliotheca scriptorum medii recentisque aevorum, condita a Ladislao Juhász, series nova, tomus VI) *(Șerban Papacostea)* 718
FRANCO CARDINI, *Il Barbarossa. Vita, trionfi, e illusioni di Federico I imperatore*, Arnoldo Mondadori Editore, Milano, 1985, 396 p. *(Eugen Denize)*. 719

REVISTA REVISTELOR DE ISTORIE

„Lupta întregului popor. Revista română de istorie militară", nr. 1—2/1984; 3—5/1985, 384 p. *(Mihai Manea)* 722

www.dacoromanica.ro

REVISTA DE ISTORIE

TOME 39, N° 7
juillet 1986

SOMMAIRE

600 ANS DEPUIS L'AVÈNEMENT AU TRÔNE DE VALACHIE DE MIRCEA LE GRAND

ŞTEFAN ŞTEFĂNESCU, Mircea le Grand — personalité marquante de l'histoire du peuple roumain 619
NICOLAE STOICESCU, L'organisation étatique à l'époque de Mircea le Grand . . . 625
IOLANDA ŢIGHILIU, La situation intérieure de la Valachie pendant la période 1386—1418 642
DAMIAN P. BOGDAN, La Chancellerie de Mircea le Grand (I) 659
LOUIS ROMAN, a population de la Valachie aux XIVe— XVe siècles 669
IOAN AUREL POP, Les possessions de Mircea en Transylvanie. 685

★

ŞERBAN PAPACOSTEA, Mircea à Nicopoli (1396) : un témoignage ignoré. 696
MARIETA CHIPER, Mithe ou vérite? En marge de notes du XVIIIe siècle concernant le titre de Mircea le Grand 699

CHRONIQUE DE LA VIE SCIENTIFIQUE

La session de communications dédiée au 600e anniversaire de l'avènement au trône de Mircea le Grand *(Constantin Mocanu)*; L'activité du Laboratoire d'Etudes Ottomanes en 1985 *(Dorin Matei)* 705

LE LIVRE ROUMAIN ET ÉTRANGER D'HISTOIRE

VICTOR SPINEI, *Realităţi etnice şi politice în Moldova meridională în secolele X— XIII. Români şi turanici* (Réalités ethniques et politiques en Moldavie méridionale aux Xe— XIIIe siècles. Roumains et Turaniens), Edit. Junimea, Iaşi, 1985, 238 p. *(Ioan Aurel Pop)* 708
MIHAIL MIHALCU, *Valori medievale româneşti* (Valeurs médiévales roumaines), Edit. Sport-Turism, Bucureşti, 1984, 167 p. *(Ştefan Olteanu)* 709
ION GHEŢIE, ALEXANDRU MAREŞ, *Originile scrisului în limba română* (Les origines de l'écriture en roumain), Edit. ştiinţifică şi enciclopedică, Bucureşti, 1985, 464 p. *(Ludovic Demény)* 710
* * * *Călători străini despre Ţările Române* (Voyageurs étrangers concernant les Pays Roumains), vol. VIII, volume paru par les soins de Maria Holban, M. M. Alexandrescu Dersca-Bulgaru, Paul Cernovodeanu Edit. ştiinţifică şi enciclopedică, Bucureşti, 1983, 691 p. *(Paul Binder)* 715

www.dacoromanica.ro

STEPHANUS BRODERICUS, *De conflictu Hungarorum cum Solymano Turcarum imperatore ad Mohach historia verissima*, edidit Petrus Kulcsár, *Oratio ad Adrianum VI. Pontificem maximum*, edidit Csaba Csapodi, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1985, 92 p. (Bibliotheca scriptorum medii recentisque aevorum, condita a Ladislao Juhász, series nova, tomus VI) *(Şerban Papacostea)* 718

FRANCO CARDINI, *Il Barbarossa. Vita, trionfi, e illusioni di Federico I imperatore*, Arnoldo Mondadori Editore, Milano, 1985, 396 p. *(Eugen Denize)* 719

LA REVUE DES REVUES D'HISTOIRE

„La lutte du peuple tout entiers. La revue roumaine d'histoire militaire", nos 1—2/1984; 3—5/1985, 384 p. *(Mihai Manea)* 722

www.dacoromanica.ro

www.dacoromanica.ro

600 DE ANI DE LA URCAREA LUI MIRCEA CEL MARE PE TRONUL ȚĂRII ROMÂNEȘTI

MIRCEA CEL MARE — PERSONALITATE DE SEAMĂ A ISTORIEI POPORULUI ROMÂN

ȘTEFAN ȘTEFĂNESCU

Se împlinesc în curînd 600 de ani de la urcarea pe tronul Țării Românești a lui Mircea cel Mare, strălucită figură a istoriei poporului român, care a făcut din organizarea țării și apărarea independenței ei ținta vieții și domniei lui. Numele lui Mircea Voievod a căpătat de aceea în decursul timpului, ca și cel al lui Iancu de Hunedoara, Vlad Țepeș, Ștefan cel Mare sau Mihai Viteazul, valoare de simbol al rezistenței românești împotriva cotropirii străine.

„Principe între creștini cel mai viteaz și cel mai ager" — cum avea să-l caracterizeze cronicarul Leunclavius — Mircea Voievod a ocupat tronul Țării Românești într-un moment în care existența ei ca stat era grav primejduită. În urma unor lupte crîncene, Imperiul otoman reușise să străpungă zidurile puternice, alcătuite din piepturile popoarelor balcanice, și să se apropie de Dunăre. Rapiditatea înaintării otomane crea îngrijorare, nu numai în Țara Românească, dar și în țările din Europa Centrală și chiar în cele din Europa apuseană.

Mircea moștenise de la destoinicii lui predecesori un stat în plin avînt, puternic, respectat de stăpînitorii vecini. Acest fapt i-a înlesnit încă de la începutul domniei importante acțiuni diplomatice, în urma cărora, cu mijloacele ce-i stăteau la dispoziție, să poată desăvîrși opera înaintașilor săi, să consolideze poziția Țării Românești pe plan internațional, să înlăture pretențiile de suzeranitate asupra ei ale regatului maghiar și să se opună cu succes incursiunilor otomane.

Pentru a-și menține și întări stăpînirea asupra Severinului, ca și asupra feudelor din Transilvania, Amlaș și Făgăraș, și pentru a contracara o eventuală lovitură din partea regatului maghiar, care nu privea cu ochi buni emanciparea politică tot mai deplină a Țării Românești, Mircea a încheiat în 1389, prin mijlocirea domnului Moldovei Petru Mușat, un tratat de alianță cu Vladislav Iagello, regele Poloniei.

Vestea alianței lui Mircea cu Vladislav Iagello, ca și iminenta primejdie otomană pentru regatul maghiar — în cazul în care Țara Românească ar fi căzut sub stăpînirea otomană l-au determinat pe regele Ungariei, Sigismund de Luxemburg, să încerce, încă din 1390, o apropiere de Mircea. Înțelegerea lucidă a situației internaționale l-a făcut pe voievodul român, ca în interesul luptei antiotomane și în schimbul recunoașterii și lărgirii stăpînirilor sale în Transilvania, să se alieze cu regele Ungariei, fără să renunțe la prietenia cu Polonia.

Asigurarea hotarului dinspre nord crea domnului român posibilitatea să-și concentreze eforturile în a apăra pe cel de sud. În această privință, el a întărit lanțul cetăților de la Dunăre, bastioane puternice de apărare a țării, și a căutat să creeze dificultăți înaintării otomane, să slăbească

www.dacoromanica.ro

puterea sultanului prin ridicarea împotriva lui a unor stăpînitori politici din Asia și ajutorarea forțelor creștine ce se opuneau expansiunii otomane. Intervențiile sistematice ale lui Mircea în sudul Dunării, ca și stăpînirea de către el, după moartea despotului dobrogean Ivanco, a Dobrogei cu Silistra l-au adus în conflict permanent cu Imperiul otoman. Acesta n-a lăsat să întîrzie prea mult hotărîrea lui de a-și supune Țara Românească. În 1391 o oaste otomană, condusă de Firuz-bei, a trecut în Țara Românească, a prădat cumplit parte din teritoriul ei, întorcîndu-se apoi în sudul Dunării încărcată de o mare pradă, alcătuită din averi numeroase și mulți prinși, „feciori destoinici și fete cu înfățișare frumoasă" — spune cu emfază în cronica sa Idris Bitlisi. Expediția lui Firuz-bei la nordul Dunării a marcat începutul seriei lungi de lupte româno-otomane, care au adus poporului român multe suferințe, dar și glorie.

Luptele pe care în 1393 sultanul Baiazid le-a purtat în Bulgaria și încercările lui de a ocupa cetățile de la Dunăre, Nicopole și Silistra — aceasta din urmă intrase în stăpînirea lui Mircea cel Bătrîn — au pus față în față oștile otomane cu cele conduse de Mircea, hotărît să distrugă cu orice preț bazele otomane ce ar fi putut constitui puncte de plecare în organizarea expediției de cucerire a Țării Românești. În 1394 Baiazid Fulgerul a trecut Dunărea să îngenunche pe Mircea sau să-l zdrobească. Disproporția numerică dintre forțele de care dispunea domnul român și cele ale invadatorilor a făcut ca Mircea să adopte tactica luptelor de hărțuială, care făceau să slăbească treptat forțele agresorului înainte de bătălia decisivă. Tactica folosită de domn a făcut ca în momentul în care oștile otomane au ajuns în apropiere de Curtea de Argeș, vechea capitală a Țării Românești, să fie foarte slăbite. Lupta decisivă s-a dat la 10 octombrie 1394 la „Rovine". A fost o luptă crîncenă, una din cele mai grele și mai glorioase din istoria războaielor româno-otomane. Cronicarii otomani și-au exprimat uimirea față de modul în care românii rezistau, deși în unele momente ei păreau copleșiți de numărul mare al dușmanilor. Mărturii sîrbești, bulgărești, italienești, bizantine, raguzane și românești, vorbesc de victoria obținută de Mircea asupra lui Baiazid. Cronica bulgară relatează că în luptă, „lănci nenumărate s-au frînt" și s-au tras atîtea săgeți încît cerul „nu se mai putea vedea de desimea lor", că rîul lîngă care s-a dat bătălia „curgea roșu de sîngele ce ieșea din mulțimea trupurilor căzute" și că sultanul Baiazid „s-a înspăimîntat și a fugit". Cronicarul turc Urudj recunoaște și el că a fost o luptă sîngeroasă, cu mari pierderi din ambele părți în urma căreia sultanul Baiazid a trecut Dunărea și s-a dus la Nicopole și de acolo la Adrianopol.

Marele nostru poet Mihail Eminescu a evocat în scrisoarea a III-a această luptă eroică de la Rovine condusă de Mircea Voievod pe care el a plasat-o, însă, după înfrîngerea de la Nicopole din 1396 a coaliției creștine. În versurile lui Mihail Eminescu Mircea se adresează falnicului sultan:

„Eu? Îmi apăr sărăcia și nevoile și neamul....
Și de-aceea tot ce mișcă-n țara asta, rîul, ramul,
Mi-e prieten numai mie, iară ție dușman este,
Dușmănit vei fi de toate, făr-a prinde chiar de veste;
N-avem oști, dară iubirea de moșie e un zid
Care nu se-nfiorează de-a ta faimă, Baiazid."

www.dacoromanica.ro

Deşi repurtase o mare biruinţă împotriva turcilor, Mircea şi-a văzut la puţin timp după lupta de la Rovine primejduit tronul. O parte a boierimii, temîndu-se de creşterea puterii lui, în care vedea o permanentă ameninţare pentru privilegiile pe care ea şi le crease, a căutat să-l scoată din domnie şi să pună în locul lui pe un pretendent Vlad, intrat în istorie sub numele de Vlad Uzurpatorul. Acesta, ajutat de domnul Moldovei, Ştefan I, a început în primăvara anului 1395 lupta împotriva lui Mircea, sprijinit la rîndu-i de o parte a boierimii şi de oşti ale regelui Ungariei. Deşi ameninţat de duşmanul intern cu pierderea scaunului, Mircea n-a înţeles să înstrăineze, ca atîţia alţi domni în situaţii asemănătoare, atribuite ale suveranităţii de stat în favoarea puterilor vecine chemate în ajutor. În martie 1395 Mircea încheia la Braşov un tratat de alianţă, pe picior de egalitate, cu regele Ungariei; în tratat se prevedea cooperarea în viitor a forţelor româno-maghiare în lupta împotriva Imperiului otoman. Se părea că Mircea şi aliaţii lui vor învinge cu uşurinţă tabăra grupată în jurul lui Vlad. Boierii ostili lui Mircea s-au hotărît atunci să ceară ajutorul turcilor ca să-l alunge pe Mircea. În mai 1395 oştile otomane au pătruns din nou la nord de Dunăre. Părăsit de cei mai mulţi dintre boieri, Mircea a fost alungat din domnia Ţării Româneşti. Încercarea regelui maghiar de a-l restabili pe tron s-a dovedit zadarnică. Banul Ştefan de Losoncz trimis cu oşti în sprijinul lui Mircea a căzut în lupta cu otomanii şi cu Vlad.

Rămas domn în Ţara Românească, Vlad a rupt legăturile politice cu Baiazid, a respins oferta făcută de regele maghiar de a intra în alianţa cu el şi a optat pentru o alianţă moldo-polonă, declarîndu-se în mai 1396 vasal regelui Poloniei Vladislav Iagello.

În vara anului 1396, sprijinit de Ştibor, voievodul Transilvaniei, Mircea a încercat să reocupe tronul Ţării Româneşti. Cu toate că n-a putut să-şi înlăture definitiv rivalul, el a reuşit să-şi întărească din nou poziţia în Ţara Românească, fapt ce i-a permis de altfel să participe cu o oaste românească destul de însemnată la lupta de la Nicopole.

La expediţia cruciată pusă la cale de Sigismund de Luxemburg, şi care s-a soldat cu eşecul lamentabil de la Nicopole, au luat parte cavaleri unguri, germani, francezi, englezi, italieni, boemi şi poloni. Acestora li s-a adăugat Mircea cu oastea credincioasă lui. În total erau peste 60 000 oameni călări, 40 000 pedestri şi o flotă însemnată. Era pentru prima dată cînd călăraşii şi arcaşii români aveau să lupte alături de cavalerii în zale ai Occidentului germano-latin. În septembrie 1396, oastea creştină era la Nicopole. Aici o întîmpina Baiazid. Scriitorul german Hans Schiltberger, aflat în oastea cruciată, ne-a lăsat informaţia că Mircea ar fi cerut ca el cu românii să înceapă lupta. Această propunere a fost susţinută în consiliul de luptă şi de regele Ungariei, Sigismund şi comandanţii maghiari. Motivul era că Mircea cunoştea mai bine felul de luptă al otomanilor. Cavalerii francezi reclamau, însă, pentru ei onoarea primului atac. Intrînd cei dintîi în luptă, francezii au obţinut de la început oarecari succese, dar înaintînd repede, s-au depărtat prea mult de grosul oastei, şi căzînd în cursa ce li s-a întins, prin retragerea simulată a otomanilor, au fost zdrobiţi cu desăvîrşire. Sigismund venind cu restul oastei n-a mai putut salva situaţia. Mulţime de cavaleri au pierit sau au căzut prizonieri. Prin victoria repurtată la Nicopole, otomanii făceau dovadă că organizaţia lor militară era superioară celei din Apusul Europei şi că puterea lor imprima caracter de durată stăpînirii ţinuturilor pe care le cuceriseră. După lupta de la

Nicopole ţaratul bulgar de la Vidin a fost transformat în paşalîc turcesc, moşiile feudalilor locali au fost confiscate şi dăruite otomanilor.

Spaima ce a cuprins pe boierii români în faţa, mai întîi, a eşecului cavalerilor de la Nicopole şi apoi în faţa rezultatelor practice ale unui asemenea eşec — transformarea şi a ţaratului de la Vidin în paşalîc — a produs o schimbare în politica lor. Teama că vor avea soarta stăpînilor feudali din sudul Dunării a făcut ca ei să se alăture lui Mircea, să-l sprijine în lupta pe care acesta continua să o ducă, ajutat de oşti transilvănene, împotriva lui Vlad Uzurpatorul, aliat cu turcii. Părăsit de boieri, Vlad a fost prins şi dus în Transilvania iar Mircea şi-a recăpătat tronul.

După alungarea lui Vlad, Baiazid a încercat încă odată să supună Ţara Românească. El a trecut cu mare grabă Dunărea pentru a nu le da românilor răgaz să se organizeze. Despre această nouă expediţie a lui Baiazid în Ţara Românească care a avut loc în septembrie-octombrie 1397, s-au păstrat puţine ştiri. Ele arată, însă, că Mircea a repurtat şi de data aceasta o categorică victorie, după cum avea să repurteze şi în anul 1400 cînd — se spune într-un izvor veneţian — turcii, au fost bătuţi aşa de rău „încît unii au fost prinşi, alţi ucişi şi alţii înecaţi şi n-au scăpat decît vreo trei mii care s-au întors singuri în Turcia".

În urma victoriilor obţinute s-a consolidat poziţia Ţării Româneşti, a crescut autoritatea lui Mircea în interior precum şi prestigiul lui în afară. Anii 1400-1409 au reprezentat o fază de pregătire internă a unei mari ofensive împotriva Imperiului otoman condusă de Mircea Voievod. Ca ţara să prospere din punct de vedere economic, el a încurajat dezvoltarea producţiei şi a comerţului. În această privinţă a bătut monede de argint care au avut o largă circulaţie, a acordat privilegii comerciale negustorilor din Polonia şi Lituania şi le-a reînoit pe cele acordate de predecesorii săi braşovenilor, stabilind taxele vamale, mijloc important de creştere a veniturilor statului.

Înflorirea economică pe care o cunoaştea Ţara Românească i-a oferit lui Mircea mijloacele materiale necesare promovării culturii şi creşterii forţei militare. El a luat măsuri de întărire a cetăţilor de la Dunăre, a reorganizat instituţiile, căutînd să consolideze puterea centrală. În mod deosebit s-a preocupat de organizarea instituţiilor care priveau apărarea ţării, cum era „bănia Severinului" şi oastea. Mircea cel Bătrîn a creat un dregător special, banul, care exercita în părţile Severinului şi poate pe întreg teritoriul Olteniei atribuţiile domniei, în special în ceea ce priveşte organizarea militară a acestui ţinut, expus incursiunilor otomane.

Mircea a creat „oastea cea mare", formată din ţărani liberi şi chiar dependenţi, căreia i-a adăugat contigente de mercenari atraşi în Ţara Românească de renumele conducătorului ei.

Forţa de care dispunea domnul român i-a permis ca, asigurînd apărarea Ţării Româneşti, să joace şi rol de protector pentru celelate provincii româneşti, Moldova şi Transilvania. În anul 1400 el a intervenit în luptele feudale din Moldova şi a determinat înscăunarea pe tron a lui Alexandru cel Bun. Într-o perioadă în care tulburările politice interne ale regatului maghiar îl împiedicau pe regele Sigismund să-şi exercite o autoritate efectivă în ţinuturile mărginaşe ale regatului maghiar dinspre Ţara Românească, aceste ţinuturi au fost supuse autorităţii lui Mircea. El a reuşit apoi să cucerească de la otomani parte din ţinuturile care rămăseseră în stăpînirea lor în cursul luptelor din anii 1393—1396. În 1404 Mircea cel Bătrîn a recucerit Dobrogea şi Silistra, întinzîndu-şi totodată stăpînirea

www.dacoromanica.ro

pînă la gurile Dunării „către părțile tătărești", unde a ocupat Chilia de la genovezi.

Într-un document din perioada 1404—1406 prin care se întăreau mănăstirii Cozia toate bălțile pe Dunăre, Mircea se intitula : „Io Mircea mare voievod și domn... peste toată țara Ungrovlahiei și al părților de peste munți, încă și către părțile tătărești și Amlașului și Făgărașului herțeg și domn al Banatului Severinului și pe amîndouă părțile pe toată Podunavia, încă și pînă la Marea cea Mare și stăpînitor al cetăți Dîrstorului".

Prin fapte de arme și înțelepciune politică, Mircea Voievod a fost un adunător de pămînt românesc, Țara Românească cunoscînd în vremea domniei lui cea mai mare întindere ce a avut-o vreodată.

Slăbirea puterii centrale a sultanilor turci la începutul secolului al XV-lea i-a înlesnit lui Mircea să reia ofensiva împotriva otomanilor și să joace rolul de arbitru în cadrul luptelor pentru tron ce se desfășurau în imperiu. Acest fapt i-a adus un mare renume în lumea orientală. Occidentul european lua și el cunoștință cu satisfacție de „frumoasele victorii" repurtate de domnul român.

La sfîrșitul anului 1406, Mircea a avut o întrevedere la Severin cu regele Sigismund. Cu acel prilej s-a stabilit modul în care, urma să se desfășoare în viitor acțiunea antiotomană. Mircea urmărea să continue ofensiva începută pe teritoriul Dobrogei și să alunge pe otomani din ținuturile balcanice, vecine cu Țara Românească. Criza din Imperiul otoman ar fi făcut posibilă orgnizarea unei mari ofensive antiotomane, ea nu s-a putut realiza însă din cauza republicilor maritime italiene, Genova și Veneția, ca și a împăratului bizantin Manuel Paleologul, care au depus toate eforturile pentru a o împiedica. Domnul român, văzînd că nu poate să pună în practică planul unei mari ofensive antiotomane, a intervenit, la solicitarea unor pretendenți, în luptele ce se desfășurau în Imperiul otoman între urmașii lui Baiazid pentru ocuparea tronului. În 1411, cu ajutorul lui Mircea, unul dintre pretendenții la scaunul sultanilor, Musa, a fost instalat pe tron. Împotriva acestuia s-a ridicat, sprijinit fiind de puterile mediteraneene, de Veneția în special, cel mai mic dintre fii lui Baiazid, Mahomed. Acesta a reușit în 1413 să-l înfrîngă pe Musa, să-l ucidă. În anul următor, 1414, pentru a pedepsi pe Mircea pentru sprijinul acordat lui Musa, Mahomed a atacat Țara Românească, silindu-l pe Mircea să cadă la înțelegere cu Imperiul otoman. Domnul Țării Românești se obliga să plătească o sumă anuală sultanului sub numele de haraci, ca răscumpărare a păcii, sultanul obligîndu-se în schimb, să respecte independența Țării Românești.

Mircea, încheind acest armistițiu, nu se gîndea să-l respecte ; chiar în acel moment el pregătea o nouă acțiune contra otomanilor. Împotriva lui Mahomed el a susținut la tronul sultanilor un nou pretendent, pe Mustafa, care a fost și el înfrînt în 1416 de oștile lui Mahomed. Desfășurarea evenimentelor arăta că în acel moment criza din Imperiul otoman era în declin și planul inițiat de Mircea cel Bătrîn, de ofensivă împotriva otomanilor, nu mai avea șanse de reușită. El a încercat atunci, un nou plan ; a adăpostit în Țara Românească pe un reformator al islamului, pe șeicul Bedr-ed-Din, care preconiza un plan de reforme îndrăznețe, care atingeau chiar întocmirea socială a Imperiului otoman. Bedr-ed-Din a fost prins de sultanul Mahomed și spînzurat.

Intervențiile repetate ale lui Mircea în treburile interne ale Imperiului otoman au dus la ultimul lui război cu turcii. În 1417 Mahomed a

întreprins o nouă expediție în Țara Românească, silindu-l pe Mircea să se închine sultanului și să plătească haraci.

Alianța creștină, dovedindu-se incapabilă să acționeze unitar, Mircea s-a văzut obligat — forțele de care el dispunea fiind departe de a se compara cu cele ale Imperiului otoman — să se plece Porții otomane în schimbul respectării integrității statale. Aceeiași măsură o va lua mai tîrziu, la sfîrșitul glorioasei sale domnii și Ștefan cel Mare pentru Moldova.

★

Domnia lui Mircea cel Mare a însemnat o epocă luminoasă în istoria românilor. Prin calitățile sale de viteaz comandant și abil diplomat, el a insuflat încredere poporului român în victoria cauzei lui și a obligat pe otomani să renunțe la ideia de a cuceri pămîntul românesc. Acest fapt capital a permis țărilor române să-și păstreze fără întrerupere viața politică proprie, fapt ce a înlesnit creația românească în diferite domenii de manifestare.

Prin victoriile repurtate, Mircea cel Mare a atras atenția lumii europene asupra vitalității, eroismului și dragostei de libertate a poporului român. Aprecierea care i-a fost dată lui Mircea de Leunclavius ca„ cel mai viteaz și cel mai ager între principii creștini" arată că dintre forțele europene consecvent antiotomane, Țara Românească era, în primii ani ai veacului al XV-lea cea mai puternică.

Amintirea lui Mircea cel Mare, vitejia și înțelepciunea sa, au fost evocate adesea în literatura noastră clasică ca un îndemn la iubirea de patrie, virtute prin care — spunea D. Onciul — Mircea și-a cucerit cunună de glorie nemuritoare.

În 1918 în timpul ocupației germane, cu prilejul împlinirii a 500 de ani de la moartea marelui voievod, într-o comunicare academică, străbătută de cald patriotism și demnitate națională, D. Onciul, evoca personalitatea lui Mircea, ca simbol al rezistenței dătătoare de speranțe, în împrejurările grele în care se afla atunci patria noastră.

Numele lui Mircea cel Mare este puternic încrustat în conștiința românească, el a fost invocat în împrejurări grele ca simbol de înțelepciune politică. Și aceasta pentru că Mircea cel Mare a înțeles interesele poporului, necesitatea luptei de apărare a independenței țării și a stat în fruntea acestei lupte, dusă de masele populare.

www.dacoromanica.ro

ORGANIZAREA STATALĂ ÎN VREMEA DOMNIEI LUI MIRCEA CEL MARE

NICOLAE STOICESCU

Este unul din domeniile cele mai importante ale domniei lui Mircea cel Mare. În paginile ce urmează vom prezenta pe scurt organizarea statului Țara Românească în vremea acestei domnii, ca și măsurile luate de voievod pentru perfecționarea acestei organizări, se înțelege, în limitele epocii respective. Vom insista asupra problemelor mai puțin lămurite sau care au născut discuții în istoriografia noastră și vom trece mai repede peste aspectele ce ni se par mai bine cunoscute.

a) *Întinderea statului.* În vremea domniei lui Mircea cel Mare, statul Țara Românească a atins cea mai mare întindere din istoria sa. Ea dovedește „o expansiune a vitalității muntenești", care se face „pe teritorii locuite de români", fiind „o adunare de pământ românesc în toate direcțiile". De aceea, pe drept cuvînt, Mircea cel Bătrîn poate fi considerat „*un domn unificator de pământ românesc*"[1], un precursor al lui Mihai Viteazul.

Întinderea statului rezultă din titlul purtat de domnul Țării Românești, care își spune : „mare voievod și domn . . ., stăpînind și domnind peste toată țara Ungrovlahiei și al părților de peste munți, încă și către părțile tătărești și Amlașului și Făgărașului herțeg și domn al Banatului Severinului și pe amîndouă părțile pe toată Podunavia, încă și pînă la Marea cea Mare și stăpînitor al cetății Dîrstorului"[2].

Din conținutul acestui titlu rezultă că *stăpînirea lui Mircea cel Mare se întindea din Banatul Severinului pînă în sudul Moldovei, cuprinzînd și Dobrogea pînă la Marea Neagră*[3].

Domnul moștenise unele din aceste teritorii, cum sînt Banatul Severinului sau Amlașul și Făgărașul, pe care le stăpîniseră și unii din înaintașii săi : Vlaicu Vladislav, Radu I și Dan I. La teritoriile care făceau parte din stăpînirile mai vechi ale domnilor Țării Românești, Mircea cel Mare a adăugat Dobrogea și sudul Moldovei cu Chilia, care alcătuiau așanumitele „părți tătărești".

Dobrogea a fost ocupată în anii 1388—1389[4]; primul document în care Mircea își spune domn „al părților Podunaviei" poartă data de 4 sept. 1389[5].

Întrucît Mircea cel Mare apare în documentele interne ca „singur stăpînitor al cetății Dîrstor" ceva mai tîrziu decît al restului Podunaviei propriu-zise (între ⟨1404—1406⟩ și 1415)[6], este de presupus că această regiune a intrat sub autoritatea sa separat de restul Dobrogei.

Domnul Țării Românești a respectat forma locală de conducere a orașului Durostor (Dîrstor), care a rămas sub administrația unei căpetenii, numită cu un termen grecesc kefalia. Ni s-a păstrat o poruncă adresată „către chefalia din Dîrstor". menționată alături de alți dregători domnești,

www.dacoromanica.ro

pentru scutirea de dări și gloabe a bălților mănăstirii Cozia, situate la gura Ialomiței, deci într-o regiune apropiată de Durostor.[7]

Stăpînirea lui Mircea cel Mare cuprindea și regiunea orașului Caliacra, după cum rezultă dintr-un document grecesc din 28 mai 1412, un act de vînzare în care este menționat ca martor Constantin din Caliacra, oraș lîngă care se găsea satul lui Baldovin logofătul, unul din dregătorii lui Mircea cel Mare.[8]

Mai greu de datat este includerea „părților tătărești", menționate pentru prima oară în titlul domnului la 27 dec. 1391, într-o traducere latină a unui document slavon (usque ad confinia Tartariae).[9]

Ca și în cazul Dobrogei, și așa-numitele „părți tătărești" aveau o administrație proprie: domnul era reprezentat aici de un „namestnic" (= locțiitor), numit Iarcîn (nume evident de origine tătară); acesta este menționat ca martor al sfatului domnesc într-un document relativ la satul Pulcovți al mănăstirii Strugalea, sat situat probabil în regiunea Chiliei unde se pescuiau morunii amintiți în documentul respectiv[10]. Citarea acestui „namestnic" între membrii sfatului domnesc dovedește că el se bucura de o importanță deosebită; în calitatea sa de locțiitor al domnului, el îndeplinea sarcini asemănătoare banului, care administra regiunea din extremitatea de vest a Țării Românești (vezi mai jos).

Expansiunea teritorială treptată a autorității lui Mircea cel Mare a fost deci însoțită de apariția în documentele Țării Românești a unor dregători menite să administreze regiunile periferice ale Țării Românești intrate în componența acesteia în vremea respectivă.

Tot în legătură cu întinderea teritorială a Țării Românești trebuie să amintim și de faptul că, în tratatul încheiat de Ștefan cel Mare cu regele Matei Corvin al Ungariei în anul 1475, se spune că hotarul dintre Țara Românească și Moldova urma să fie „după vechile limite și datini. . ., conform privilegiilor încheiate de ambele părți de voievozii Alexandru (cel Bun) și Mircea" (cel Mare)[11], ceea ce dovedește că, în cursul acestor domnii, a avut loc și o reglementare a hotarelor dintre cele două țări surori, care a rămas valabilă multă vreme.

b) *Titlul și puterea domnului.* Am arătat în paragraful anterior modul în care titlul domnului evoca, pe de o parte, întinderea statului său, pe de alta, titulatura pompoasă a suveranului „singur stăpînitor" al țării sale. După cum s-a remarcat, pămîntul care intrase treptat sub conducerea lui Mircea a dat autorității domnești un conținut în parte nou, lărgind odată cu suprafața statului și atribuțiile puterii centrale, care trebuia să conducă un stat foarte întins.

Căutînd să dovedească că Mircea cel Mare a încercat „să dea puterii încredințată domnului un conținut mai cuprinzător" și să domnească în chip autocrat, unii autori au susținut că domnul a făurit un nume nou „la care predecesorii lui nu au cutezat a se gîndi", intitulîndu-se „marele și singur stăpînitorul domn a toată Țara Românească"[12]. În realitate, Mircea cel Mare nu este primul domn care și-a spus „singur stăpînitor" (samodîrjeț). În titulatura lui Nicolae Alexandru voievod de pe lespedea de mormînt de la Cîmpulung acesta este și el numit la 1364 „mare și de sine singur stăpînitor domn"[13], așa cum, în inscripția de pe icoana dăruită mănăstirii Lavra de la Muntele Athos, Vlaicu-Vladislav poartă titulatura de „mare voievod ... și de sine stăpînitor (autocrator în limba greacă) a toată Ungravlahia"[14]. Rezultă deci că Mircea cel Mare a moștenit această titulatură de la predecesorii săi; ceea ce a făcut el nu a fost „făurirea"

www.dacoromanica.ro

acestei titulaturi, ci utilizarea ei pentru prima oară în documentele interne, aspect ce merită a fi reținut.

S-a mai susținut că domnul „ținea să sublinieze că autoritatea lui este *de altă natură* decît stăpînirea numai domenială a boierilor lui", urmărind „să se afirme față de boieri ca o putere ce are o misiune proprie de îndeplinit" [15]. Fără îndoială că titulatura „de sine (sau singur) stăpînitor" a domnului va fi impresionat și pe boieri, dar *ea avea menirea să marcheze în primul rînd starea de independență a țării, care nu era supusă nimănui*; că acesta era sensul pe care i-l dădeau oamenii vremii, rezultă din textul cronicii muntene intitulată *Istoriile domnilor Țării Românești*, unde se menționează că primul domn al țării, legendarul Radu Negru, „pentru ca să arate că nu iaste supus nimănui, să scria în hrisoave samodărjăț, adecă singur stăpînitor" [16]. Un argument în plus îl constituie faptul că acest epitet este cunoscut și izvoarelor narative contemporane străine, în care domnul Țării Românești este numit „marele și singur stăpînitorul voievod Ioan (de la Io) Mircea" [17].

La titlul de „mare voievod, singur stăpînitor", Mircea cel Mare a adăugat și pe acela de despot, și aceasta în legătură cu stăpînirea sa asupra Dobrogei. Mircea poartă titlul de „terrarum Dobrodicii despotus", adică „despot al țărilor lui Dobrotici", în două documente redactate în limba latină din anii 1390 și 1391 [18].

În Imperiul bizantin, titlul de despot a devenit cel mai important după cel imperial în a doua jumătate a secolului al XII-lea, cînd era conferit, cu un anumit ceremonial și cu unele însemne și drepturi onorifice, membrilor familiei imperiale: moștenitorului tronului, fiilor, fraților și ginerilor bazileului. Mai tîrziu, în secolele XIII—XIV, el este acordat și altor personaje importante din Imperiul bizantin și de peste hotare, precum: Ioan Asan, Gheorghe Terter, Mihai Șișman sau Ioan Stracimir din Bulgaria, Ugliesa, Vukașin, Dragaș și alții din Serbia, unde titlul de despot era răspîndit [19].

S-a discutat îndelung asupra modului cum a ajuns Mircea cel Mare despot al Dobrogei. Cel de la care a preluat acest titlu, Dobrotici, îl primise de la împăratul bizantin Ioan al V-lea Paleologul, pe care îl sprijinise în luptele purtate împotriva statului bulgar în anii 1364—1365; după alte opinii, lui Dobrotici i s-ar fi conferit titlul de despot după ce a devenit membru al familiei imperiale bizantine, cînd o fiică a sa s-a căsătorit cu fiul lui Ioan Paleologul. Este posibil — așa cum au susținut I. Minea și acum în urmă Sergiu Iosipescu — să fi existat o legătură de rudenie între Dobrotici și Mircea cel Bătrîn, a cărui mamă, Calinichia, ar putea să fie fata despotului.

Pe lîngă titlul de despot, preluat de la Dobrotici, fără intermediul Bizanțului, Mircea cel Mare a utilizat și însemnul despoției, o acvilă bicefală care este reprezentată pe costumul în care este înfățișat la biserica mănăstirii Cozia. Explicația cea mai simplă și mai logică asupra proveniență acestui însemn ni se pare aceea că însemnul a fost preluat tot de la Dobrotici, după ocuparea Dobrogei; deasupra porții de intrare în cetatea Caliacra, reședința lui Dobrotici, se afla un basorelief avînd ca însemn vulturul bicefal [20]. Este deci lesne de înțeles că Mircea putea prelua însemnul despoției lui Dobrotici de la reședința acestuia, în care va fi locuit-

Trebuie să menționăm faptul că în documentele interne Mircea cel Mare nu se intitulează despot (cum își spunea — de pildă — Ștefan Lazarevici, deșpotul sîrbilor, contemporanul său), ci stăpîn „pe amîndouă

www.dacoromanica.ro

părţile pe toată Podunavia, încă şi pînă la Marea cea Mare şi stăpînitor al cetăţii Dîrstorului" [21]. Este foarte probabil că se va fi ţinut seama de faptul că despot era un titlu necunoscut locuitorilor ţării, cărora li se adresau documentele şi poruncile respective; Mircea purta acest titlu numai în calitatea sa de stăpîn al Dobrogei.

În concluzie, ni se pare demn de reţinut faptul că *titlul lui Mircea cel Mare exprimă nu numai extinderea teritorială a ţării, dar şi o situaţie deosebită a domnului ei*, singurul care a utilizat o titulatură atît de pompoasă. Caracterul solemn al puterii ce se întrupa în persoana lui Mircea cel Mare va fi scos în relief şi de sfatul său domnesc, format în primul rînd din boieri care acceptă să fie dregătorii domnului (vezi mai jos).

Întărirea autorităţii şi prestigiului internaţional de care se bucura domnul Ţării Româneşti în perioada de după 1396 este evidentă şi în modul cum este reprezentat Mircea cel Mare pe unele emisiuni monetare din această epocă: încoronat, ţinînd în mîna dreaptă o sabie sau o lance, iar în stînga globul cruciger, simbolul puterii universale, preluat de la Bizanţ [22]. Deosebirea devine şi mai evidentă dacă comparăm modul cum sînt înfăţişaţi pe unele monede emise de ei Radu I, „sub forma unui cavaler feudal, îmbrăcat în armură feudală" şi fiul său Mircea, „ca un adevărat monarh, cu coroană pe cap, cu mantie regală pe umeri ..., întocmai ca un împărat bizantin sau ca un rege apusean" [22].

★

Este greu de stabilit cu precizie care va fi fost *evoluţia raporturilor lui Mircea cel Mare cu boierimea Ţării Româneşti*, clasa conducătoare a epocii respective, clasă care admitea greu un domn autoritar; cea mai elocventă dovadă este defecţiunea de după victoria de la Rovine, cînd — de teama unui spor de putere şi de autoritate a domnului — mare parte din boierime l-a părăsit pe învingător şi s-a grupat în jurul lui Vlad „Uzurpatorul", fiul lui Dan I şi nepotul lui Mircea, pe baza unei înţelegeri cu sultanul Baiazid I. „Adversari de principiu a unei autorităţi centrale puternice, boierii aveau de cumpănit între adversarul intern al privilegiilor lor şi adversarul extern al ţării lor, pentru a stabili care din cei doi, în conjunctura dată, era mai primejdios" [23].

După reînscăunarea sa şi, mai ales, după succesele sale în politica externă, care au culminat cu instalarea pe tronul sultanului a unui pretendent susţinut de domul Ţării Româneşti, autoritatea acestuia a crescut, fapt reflectat şi în titlul său de care ne-am ocupat mai sus.

Bazîndu-se pe această autoritate, Mircea cel Mare şi-a format un sfat domnesc alcătuit aproape exclusiv din dregători şi a căutat să asigure stabilitatea domniei prin asocierea la tron a fiului său Mihai, pe care l-a uns ca succesor încă din timpul vieţii şi căruia i-a stabilit reşedinţa la Tîrgovişte, devenită a doua capitală a Ţării Româneşti. În hrisovul pe care-l dă în timpul vieţii tatălui său, la <1417—1418>, Mihai se intitulează voievod, în timp ce tatăl său este „mare voievod" şi „singur stăpînitor". Nu insistăm asupra acestei probleme, tratată pe larg în alte lucrări [24].

c) *Sfatul domnesc şi marii dregători.* Sfatul domnesc a jucat un rol de seamă în organizarea statului Ţării Româneşti, fiind principala instituţie care ajuta pe domn în rezolvarea tuturor problemelor de politică internă sau externă; în acelaşi timp, ca reprezentant al clasei boiereşti, el avea

www.dacoromanica.ro

grijă ca domnul să conducă ţara în conformitate cu interesele acestei clase.

Aşa cum au evoluat lucrurile şi în alte state medievale, la constituirea sfatului domnesc s-a ajuns pe două căi: pe de o parte, boierii — vasali ai domnului — fiind obligaţi faţă de acesta să-i acorde aşa-numitul *consilium* şi, în plus, avînd grija ca domnul ales de ei să conducă ţara în conformitate cu interesele clasei lor, era firesc ca o parte din ei să fie prezenţi la curtea domnească încă de la constituirea statelor feudale româneşti; pe de altă parte, domnul, ca orice suveran feudal, avea nevoie de dregători în primul rînd pentru întreţinerea fastului curţii sale, aceşti dregători fiind la început boierii mai apropiaţi de persoana domnului.

Asupra originii dregătorilor există două opinii diferite: prima potrivit căreia acestea au apărut încă de la întemeierea statului Ţării Româneşti şi o alta după care dregătoriile „au o origine mult mai nouă, ele se înfiinţează destul de tîrziu după întemeierea principatelor" [25].

După cum am arătat în lucrarea noastră despre *Sfatul domnesc şi marii dregători*, apărută în 1968, primele documente emise de cancelaria Ţării Româneşti între 1372 şi 1386 nu au ca martori boieri, ceea ce ne împiedică să afirmăm cu precizie cîţi din aceştia ocupau dregătorii la curtea domnească la începuturile vieţii de stat.

În primul document în care sînt invocaţi martorii ce alcătuiau sfatul domnesc, din 4 sept. 1389, figurează un singur dregător: Vladislav vornic, faţă de alţi 10 jupani care nu poartă titluri de dregători [26]. În ultimul document intern datat, emis de Mircea cel Mare la 10 iunie 1415, apar ca martori ai sfatului domnesc nu mai puţin de 8 dregători: vornicul, banul, logofătul, vistierul, purtătorul de sabie (spătarul), comisul, stolnicul, paharnicul, faţă de numai trei boieri care nu deţineau dregătorii [27]. De aici concluzia firească că *majoritatea dregătorilor (ce excepţia postelnicului) au fost introduşi în sfatul domnesc de Mircea cel Mare*, într-o vreme în care statul feudal Ţara Românească a cunoscut o epocă de consolidare şi organizare mai temeinică.

Este greu de spus cîte din aceste dregătorii au apărut în vremea domniei lui Mircea cel Mare, care a moştenit, desigur, de la predecesorii săi o parte din dregătorii. Întrucît, la începuturile vieţii feudale de stat, dregătorii reprezentau în primul rînd forma de organizare a vieţii la curte, este de presupus că dregătoriile nu au apărut toate odată, ci pe măsură ce curtea domnească îşi perfecţiona organizarea, odată cu dezvoltarea şi consolidarea statului feudal.

Apariţia certă în documente a dregătoriilor (care nu corespunde totdeauna cu înfiinţarea lor) este greu de stabilit şi din pricină că multe din documentele emise de cancelaria lui Mircea cel Mare au datări aproximative. Iată ordinea apariţiei dregătorilor pomeniţi în documentele acestei domnii: vornicul, 1389; banul, stolnicul şi vistierul, <1389—1400>, logofătul, <1390—1400>, paharnicul, <1392>, spătarul şi comisul, 1415.

Chiar dacă apariţia în documente a dregătorilor şi înfiinţarea dregătoriilor respective nu sînt sincronice (de altfel, în nici un document din această vreme nu ni se anunţă înfiinţarea cutărei dregătorii !), nu se poate totuşi admite o diferenţă de timp prea mare între aceste două procese. Fără să neglijăm această constatare, este foarte probabil că unii (nu ştim care) dintre dregătorii amintiţi ca membrii ai sfatului domnesc în vremea domniei lui Mircea cel Mare să fi existat şi înainte, dar ei să nu fi fost

www.dacoromanica.ro

amintiți în sfat decît în această vreme, cînd dregătoriile capătă o importanță mai mare decît în domniile precedente, și lucrul acesta merită să fie reținut.

„Din momentul în care deținătorii (funcțiilor) de palat ajung să precumpănească în personalul politic al sfatului, putem afirma că ideea unui rol deosebit al domniei fusese primită și de marea boierime" [28].

Pentru datarea organizării mai temeinice a sfatului domnesc și a dregătoriilor din vremea domniei lui Mircea cel Mare putem invoca informația interpolatorului cronicii lui Grigore Ureche, care afirmă că Alexandru cel Bun, contemporanul și aliatul domnului muntean, „tocmit-au și boieri mari în svat, de chiverniseala țării și a pămîntului Moldovei" [29]. Cunoscînd faptul că statul moldovean a folosit ca model organizarea mai veche a statului muntean — în primul rînd dregătoriile —, cunoscînd, de asemenea, bunele relații dintre domnii celor două țări, este de presupus că Alexandru cel Bun a împrumutat titlurile și funcțiile dregătorilor existenți la curtea lui Mircea cel Mare.

O dregătorie înființată în mod sigur de Mircea cel Mare este aceea de ban, dregător ce avea în grija sa Banatul Severinului. Faptul acesta rezultă clar din documente : în timp de Vlaicu-Vladislav — care a stăpînit și el Severinul — se intitula el însuși ban de Severin (banus de Zeurino) [30], Mircea cel Mare își spune „domn al Banatului Severinului" [31], iar dregătoria o încredințează unui boier al său, Radu ban [32].

Dregătoria a fost deosebit de importantă încă de la înființarea ei, banul îndeplinind atribuții administrative, militare și judecătorești. Întrucît în unele documente apar ca martori doi dregători purtînd titlul de ban, este de presupus fie că unul îndeplinea atribuții judecătorești și altul administrative (ca în regatul ungar), fie că unul era ajutorul celuilalt. Banul ocupa în această vreme al doilea loc ca importanță după vornic, pe care documentele îl definesc ca fiind judele curții domnești.

După 1420 — cînd cetatea Severinului a trecut în stăpînirea regatului maghiar — dregătoria de mare ban dispare din sfatul domnesc. La mijlocul secolului al XV-lea existau în Oltenia bani teritoriali ca cei de Tismana, care îndeplineau rolul sudeților. Bănia va căpăta o mare importanță spre sfîrșitul aceluiași secol, cînd ea își va extinde autoritatea asupra Olteniei întregi, fiind deținută de membrii puternicei familii Craiovescu.

Cu privire la numărul și ordinea în care sînt citați membrii sfatului domnesc, va trebui să arătăm că — de regulă — erau invocați ca martori ai unei hotărîri domnești boierii și dregătorii prezenți la luarea hotărîrii respective; de pildă, în privilegiul acordat brașovenilor la 25 august 1413 — cînd domnul se găsea la Cîmpulung — sînt citați ca martori vornicul, logofătul „și alți mulți boieri și cavaleri ai țării noastre, care erau de față cînd se petreceau aceste lucruri" (qui cum hec agerentur erant prezentes) [33].

Boierii dregători urmau pe domn în peregrinările sale prin țară, pentru a rezolva diverse probleme; într-un document din 23 nov. 1406 se spune astfel că domnul ajunsese la mănăstirea Tismana „cu toți egumenii mănăstirești și cu toți boierii", aflîndu-se în drum spre Turnu Severin, unde urma să se întîlnească cu Sigismund de Luxemburg [34].

Constituirea sfatului domnesc aproape exclusiv din dregători spre sfîrșitul domniei lui Mircea cel Mare este semnul cel mai evident al întăririi autorității centrale în această epocă.

www.dacoromanica.ro

Nu putem să nu amintim aici și de faptul că, după moartea lui Mircea cel Mare, odată cu îngrădirea autorității centrale, reprezentată de domni slabi precum Radu Praznaglava, Alexandru Aldea sau Vladislav al II-lea, rolul și numărul dregătorilor din sfatul domnesc au scăzut vizibil; numărul lor va crește din nou la opt în vremea altei domnii autoritare ca aceea a lui Vlad Țepeș, sfatul domnesc ajungînd să fie format din nou numai din dregători la sfîrșitul secolului al XV-lea.

Legată de organizarea sfatului domnesc este problema *cancelariei domnești*, unde se redactau — sub îndrumarea logofătului — toate hotărîrile sfatului domnesc. Se știe că predecesorii lui Mircea cel Mare au lăsat puține documente scrise, cîteva acte de danie de la Vlaicu-Vladislav și Dan I. În schimb, din lunga domnie a lui Mircea cel Mare ni s-au păstrat 30 de documente interne, ceea ce arată o mai bună organizare a cancelariei domnești. După cum au constatat cei care au studiat problema, în această epocă se stabilește formularul actelor de cancelarie, formular pe care îl vor păstra și urmașii domnului[35].

d) *Organizarea administrativ-teritorială.* Țara Românească se împărțea într-un număr de subunități administrative denumite județe; așezate în general pe valea unor rîuri, ale căror nume le-au împrumutat (Jiul de Sus = Gorj, Jiul de Jos = Dolj, Olt, Argeș, Dîmbovița, Ilfov, Prahova, Buzău, Ialomița etc.), județele par să continue vechile confederații de obști de dinainte de organizarea statului.

Este greu de spus exact cînd au apărut și s-au organizat județele: cele mai vechi apar în documente în Oltenia: Jaleș (1385), Vîlcea ⟨1392⟩, Gorj (Jiul de Sus) (1406), Motru (1415), județul de Baltă (1428) etc. Cele din Muntenia sînt menționate ceva mai tîrziu: Prahova și Ilfov (1482), Brăila (1487), Pădureț (1498) etc. În secolul al XVIII-lea se păstra tradiția că județele au început a fi „deosebite" de abia pe la 1442, ceea ce poate fi un indiciu pentru o mai bună organizare a acestora la începutul secolului al XV-lea, ca și în Moldova.

În documentele din vremea lui Mircea cel Mare județele oltene apar ca avînd un teritoriu bine delimitat, de îndată de domnul poate ceda mănăstirii Cozia albinăritul din județul Vîlcea la ⟨1392⟩, sau mănăstirilor Tismana și Vodița cîte 400 de găleți de grîu din județul Jaleș la 1387.

Din documentele rămase de la Mircea cel Mare rezultă că în fruntea județelor din Oltenia se găseau așa-numiți sudeți sau județi[36]. Cuvîntul-sudeț — ca și sudstvo, cum este numit județul în Țara Românească — derivă de la cuvîntul slav **сѣдити** = a judeca, ceea ce arată că sudeții erau mai marii județelor, asupra cărora aveau și drept de judecată, pe lîngă acela de a administra și a strînge dările: așa se explică faptul că în numeroase scutiri de dări acordate de domnie unor sate ale mănăstirilor și boierilor amestecul sudeților era interzis.

Din documentele epocii nu rezultă prea clar care era numărul slujbașilor ce asigurau administrația județelor; documentele de scutiri fiscale acordate satelor unor mănăstiri sau ale unor boieri vorbesc adeseori despre sudeți (judecători), rabotnici, globnici sau alți boieri mari și mici „trimiși după milele și muncile domniei mele"[37], ceea ce dovedește că reprezentanții domniei ședeau în anumite centre sau curți, de unde erau trimiși în sate pentru perceperea dărilor sau muncilor cuvenite domniei.

Acești slujbași mărunți erau denumiți după darea pe care o strîngeau: dijmari, găletari, finari, vinăriceri etc. Curtenii respectivi îndepli-

www.dacoromanica.ro

neau, după nevoi, funcţiile amintite; întrucît dările nu se strîngeau toate în acelaşi timp, se înţelege că o slugă domnească putea fi găletar la vremea secerişului, fînar la cositul fînului sau vinăricer toamna cînd se făcea vinul, purtînd la timpul respectiv numele dării pe care o percepea[38].

Nu trebuie să omitem din prezentarea noastră faptul că majoritatea teritoriului ţării se autoadministra, satele — libere sau aservite — prin juzii lor, iar oraşele prin consiliile orăşeneşti.

Pentru a ilustra lipsa de mijloace proprii locale în stare să asigure ordinea feudală, deosebit de grăitoare ni se pare porunca adresată de domn la ⟨1407⟩ satelor mănăstirii Tismana să fie „în supunere pentru toate slujbele şi dăjdiile" faţă de mănăstire; totodată, Mircea asigură pe locuitori că nimeni dintre boierii săi nu are voie să se amestece în satele respective, recomandîndu-le o metodă uimitoare pentru a-şi face singuri dreptate: „cine ar umbla printre voi, dintre boierii domniei mele, ca să ia sau să vă tragă la alte munci, pe oricine să-l loviţi la cap"[39].

În concluzie, nu se poate vorbi încă, în această vreme, de un aparat administrativ prea dezvoltat. De altfel, de un asemenea aparat nici nu era încă nevoie: majoritatea ţăranilor trăiau în obşti libere, care se autoadministrau, exploatarea feudală era încă destul de uşoară, fiind la începuturile ei, iar exploatarea fiscală era redusă la dări în natură reprezentînd 1/10 din produse şi la unele munci întîmplătoare. Din aceste motive *nu era necesar un aparat de represiune prea numeros, iar în ţară exista un anume echilibru social, încurajat şi de autoritatea domnului.*

e) *Organizarea armatei.* Este o problemă care a stîrnit vii dispute în istoriografia noastră, aceasta deoarece unii istorici au susţinut că boierimea deţinea în această vreme monopolul armelor, iar ţărănimea — îndeosebi cea aservită — era exclusă de la participarea la luptele pentru apărarea ţării[40]. În ultima vreme s-a dovedit însă că o asemenea teză este greşită; în realitate, *ţărănimea a dus greul luptelor*, ea alcătuind temelia oştirii (aşanumita „oaste cea mare"), încă de la începuturile statelor feudale Ţara Românească şi Moldova[41].

Termenul de „oastea cea mare" apare în documente la începutul secolului al XV-lea, în vremea domniei lui Mircea cel Mare; la ⟨1407—1418⟩ domnul Ţării Româneşti scuteşte pe locuitorii satului Ciulniţa-Buzău al mănăstirii Snagov de dări şi slujbe faţă de domnie „afară de singură oastea cea mare să se ridice pentru domnia mea"[4]. Îndatorirea de a face „oastea cea mare" este menţionată şi în alte două scutiri acordate cam în aceiaşi vreme de către Mircea cel Mare; prima, din 11 mai 1409, priveşte satul Pulcovţi al mănăstirii Strugalea, deci un sat cu locuitori aserviţi, iar cea de-a doua, din 11 iunie 1415, se referă la satele Bala şi Prislopul, aparţinînd unor boiernaşi din judeţul Motru, scutiţi de dări şi slujbe obligaţi „numai la oastea cea mare să se pregătească, iar alta nimic mai mult"[43]. Din textul acestor documente rezultă că *„oastea cea mare" cuprindea atît pe locuitorii liberi, cum erau boiernaşii olteni, cît şi pe ţăranii aserviţi.*

În alte două documente din vremea domniei lui Mircea cel Mare se utilizează noţiunea de „oaste" (fără „cea mare") în scutirile similare de dări şi slujbe acordate unor „slugi" domneşti sau unor locuitori din Tîrgovişte[44], deci categorii sociale asemănătoare acelora care alcătuiau „oastea cea mare". Sublinem faptul că diecii cancelariei domneşti nu făceau o diferenţă netă între cele două noţiuni, folosindu-le pe amîndouă în cazuri similare. Ţinînd seama de această constatare, este greu de separat obligaţia

www.dacoromanica.ro

de „oaste" de aceea de „oastea cea mare", care aveau, pentru oamenii epocii respective, sensuri asemănătoare

Din documentele cercetate rezultă că, la începutul secolului al XV-lea, *participarea la „oastea cea mare" constituia o obligație a tuturor locuitorilor țării, inclusiv a țăranilor aserviți*; prin privilegiile acordate unor boieri sau mănăstiri, domnul renunța la strîngerea dărilor și la prestarea slujbelor datorate puterii centrale, dar nu renunța la obligația țăranilor aserviți de a participa la apărarea țării în caz de mare primejdie, obicei pe care îl vor respecta toți domnii Țării Românești de pînă la 1533, deci pînă la instaurarea dominației otomane.

„Peste domnia efemeră, peste boierimea divizată și nu întotdeauna supusă, poate chiar peste tăcuta țărănime, care, murind la chemarea domnului — un Mircea, un Vlad Țepeș, un Ștefan cel Mare — pentru sfoara lui de moșie, apăra bunuri mult mai mari și mai durabile decît le poate spune limba de toate zilele, dar care sînt grăitor cuprinse în formulele de „oastea cea mare" sau „oastea țării"[45]. *„Oastea cea mare" sau „oastea țării" constituie una din particularitățile cele mai semnificative ale feudalității militare românești.*

Pe lîngă participarea la „oastea cea mare", țărănimea își aducea contribuția la apărarea țării și prin îndeplinirea unor munci la repararea și construirea cetăților, ca și prin paza hotarelor țării, încredințată satelor de plăiași.

Ținînd seama de faptul că noțiunea „oastea cea mare" apare în documente la începutul secolului al XV-lea, s-a emis opinia că Mircea cel Mare ar fi organizat această instituție între anii 1398—1409 „deci după lupta de la Rovine", pentru a face față atacurilor turcești; de abia în această vreme "a devenit necesară o schimbare a organizării militare în ansamblul ei". Tor astfel, s-a mai afirmat că „în primul deceniu al veacului al XV-lea la oaste încep să fie chemați sistematic membrii ai categoriilor sociale, boiernași și țărani liberi, care rareori fuseseră mobilizați în războaiele din veacul anterior"[46].

Problema ni se pare prea importantă pentru a nu zăbovi puțin asupra ei. Fără îndoială că acest mare comandant de oști care a fost Mircea cel Mare a trebuit să ia unele măsuri pentru o mai bună organizare a armatei sale; fără această mai bună organizare, cu toată priceperea sa de comandant și vitejia oștenilor săi, victoriile sale împotriva puternicelor oști otomane nu ar fi fost posibile. Nu ni se pare însă că măsurile sale în acest domeniu nu au putut duce la schimbarea „în ansamblu" a organizării militare pe care Mircea cel Mare o moștenise de la predecesorii săi, ci doar la îmbunătățirea organizării acesteia, ținînd seama de noile împrejurări cărora trebuia să le facă față (în primul rînd primejdia otomană) și la precizarea în scris a îndatoririi mai vechi (amintită încă de la 1374) a tuturor locuitorilor de a lua parte al apărarea țării. De aceea ni se pare că afirmațiile de mai sus sînt puțin exagerate. În plus, măsurile luate de Mircea cel Mare în acest domeniu nu pot fi datate cu precizie, astfel încît nu se poate susține că aceste măsuri au fost întreprinse numai după lupta de la Rovine. Dacă ar fi fost așa, ne întrebăm nedumeriți: cu cine a cîștigat Mircea victoria de la Rovine? Numai cu cetele boierilor? Greu de crezut.

*

Constituirea domniei și a statului feudal a făcut necesară apariția și dezvoltarea unui aparat care să asigure administrarea țării în timp de pace, strîngerea dărilor și, totodată, să facă față unor amenințări externe

www.dacoromanica.ro

neprevăzute, deoarece ridicarea întregii țări la arme cerea timp și se realiza destul de greu. Astfel au apărut și s-au dezvoltat, pe lîngă oastea mai veche de țărani liberi, pe care o putea chema sub arme numai domnul țării, comandantul ei suprem, alte două categorii de ostași: cei care alcătuiau anturajul domnului, curtea sa și aparatul administrativ-militar, și cetele boierilor, formate din „slugile" acestora, care în timp de pace asigurau administrarea domeniilor lor și în fruntea cărora boierii veneau la război; aceste două categorii din urmă vor alcătui așa-numita *„oaste cea mică"* a țării.

Existența cetelor marilor boieri este atestată de izvoarele vremii. Faptul că marii boieri au putut întreține ani de zile lupte feudale interne după moartea lui Mircea cel Mare sau a lui Alexandru cel Bun constituie o dovadă certă de asemenea cete au ființat în ambele țări: este greu însă de precizat care va fi ponderea lor în oastea țării.

„Curtea fiecărui mare boier era un mic centru militar, în jurul căreia se strîngea ceata lui militară, din a cărui acumulare se alcătuia oastea boierească a domniei. Intensitatea legăturii militare, buna rînduială în unificarea dificilă a acestor cete și asigurarea unor imperative supreme în conducerea luptei erau tot atîtea probleme gingașe de rezolvat în structura feudală a acțiunilor armate. Personalizarea relației militare între domn și boierii săi se materializa prin daniile domnești pentru „slujbă dreaptă și credincioasă", la nevoie și „cu sînge vărsat"[47].

Începînd din vremea domniei lui Mircea cel Mare, la aceste categorii de ostași de țară s-au adăugat un număr redus de mercenari sau lefegii. Nu insistăm aici asupra acestor categorii de oșteni, prezentate pe larg în alte lucrări apărute în ultima vreme.[48]

Un alt mare merit al lui Mircea cel Mare este acela de a fi completat sistemul defensiv al Țării Românești prin construirea celor două puternice cetăți de la Dunăre: Turnu și Giurgiu. Din aceiași epocă datează și unele fortificații sătești, ca cele de la Coconi, jud. Giurgiu și Frumoasa, jud. Teleorman[49].

f) *Organizarea fiscală*. Întrucît această problemă a fost cercetată într-un studiu separat[50], nu vom insista prea mult asupra ei.

Documentele vremii lui Mircea cel Mare cuprind numeroase știri despre obligațiile locuitorilor Țării Românești față de puterea centrală, obligații înglobate sub numele general de dări sau dăjdii, munci și slujbe[51], care alcătuiau, toate, veniturile domniei.

Dijmele se încasau în primul rînd din cereale, darea respectivă purtînd numele de ciblă sau găleată, după unitatea de măsurat capacitatea cu care se percepea[52]; urmau apoi dijmele din oi și porci, denumite vama oilor și vama porcilor[53], iar în traducerea latină a documentelor slavone zeciuiala din oi și din porci[54]; darea din albine, care consta în miere și ceară, se numea albinărit sau vama din stupi[55]; pescarii care pescuiau în Dunăre plăteau venitul domnesc sau vama peștilor, numită și ea uneori zeciuială, iar de la cei care cultivau vița de vie se percepea vinăriciul, numit în traducerea latină a unor documente zeciuială din vii[57].

O obligație mai greu de precizat este aceea denumită „caşcavale". care apare într-o scutire de dări acordată unui sat din regiunea Buzău[58], Întrucît domnul a făcut numeroase danii de burdufe de brînză și de caşcavale din „casa" sa mănăstirilor Cozia și Tismana, este probabil vorba de dijma încasată de la stînele aflate în munții Olteniei și ai Buzăului.

www.dacoromanica.ro

Din documentele epocii lui Mircea cel Mare şi din acelea ale urmaşilor săi (cînd situaţia în acest domeniu nu s-a schimbat) rezultă că *principalele venituri ale domniei erau realizate în produse animale şi vegetale cu care se aproviziona curtea domnească.*

Din documente aflăm că nu erau scutite de dijmă nici alte produse realizate : la ⟨circa 1392⟩ mănăstirea Tismana primea dreptul de a încasa „zeciuială de aramă" de la roţile lui Ciop Hanoş, de la Bratilov[59].

Din documente mai tîrzii aflăm că strîngătorii de dări primeau o parte din produsele recoltate ; astfel, două slugi domneşti trimise de la curtea domnească să strîngă găleţile de grîu domneşti din judeţul Brăila urmau să primească fiecare cîte 4 găleţi, „să le ajungă la amîndoi 8 găleţi"[60].

Neavînd prea multe nevoi pentru curtea sa, domnul ceda adeseori veniturile sale din unele judeţe mănăstirilor mari ale ţării, precum era Cozia, ctitoria sa, care primea, la ⟨1392⟩, dreptul „în judeţul Vîlcea, pe fiecare an, să-şi adune călugării albinăritul, să le fie mierea pentru nevoia mănăstirii, iar ceara să fie pentru biserică"[61]. Începînd de la 27 iunie 1387 mănăstirile Tismana şi Vodiţa primeau dreptul de a lua în fiecare an de la găletari cîte 400 de găleţi de grîu din judeţul Jaleş[62], ceea ce dovedeşte că acest judeţ mic producea cel puţin 4000 de găleţi de grîu.

Dacă pentru dările în natură lucurile sînt mai simple, mai complicată ni se pare a fi problema dării în bani, numită bir, şi aceasta deoarece asupra scopului înfiinţării sale există opinii diferite.

Data apariţiei birului este greu de fixat cu precizie : oricum, el exista în vremea domniei lui Mircea cel Mare, de îndată ce, într-un document emis de fiul şi asociatul său, Mihai, la ⟨1417—1418⟩, aceasta scuteşte 10 case din Tîrgovişte ale mănăstirilor Cozia şi Cotmeana de toate dările şi angariile „numai birul şi oastea şi să lucreze la moară"[63]. Întrucît Mircea cel Mare a plătit prima oară haraci Porţii otomane în anul 1417, coincidenţa dintre această nouă obligaţie şi apariţia birului nu poate fi întîmplătoare.

Birul era plătit de toţi locuitorii, cu excepţia celor scutiţi. Cuantumul său era fixat după averea contribuabililor, prin sistemul aşa-numit al cislei ; într-un document din 1441 este amintit birul datorit de cnezi (oameni liberi şi proprietari) şi de săraci[64].

Vămile constituiau un venit special al domniei, care percepea o taxă de pe toate mărfurile ce intrau sau ieşeau din Ţara Românească. După cum rezultă din privilegiul acordat de Mircea cel Mare negustorilor braşoveni la 6 august 1413, existau trei feluri de vămi : vama de intrare, ce se plătea la Rucăr, vama de desfacere a produselor şi vama de ieşire din ţară, care se plătea la vadul Dunării „dintr-o sută, trei" (aşa numita „tricesima")[65]. Cuantumul vămilor se fixa proporţional cu valoarea mărfurilor şi era comunicat vameşilor prin ordine domneşti speciale.

Unele din aceste vămi erau concedate de domn marilor mănăstiri ale ţării ; astfel, la 28 mart. 1415, Mircea dăruieşte mănăstirii Cozia — ctitoria sa — vama zisă „de la Genune", adică de la Cîineni, pe valea Oltului[66].

Ne lipsesc ştiri privind veniturile realizate de domn din încasarea vămilor ; sumele vor fi fost destul de însemnate de îndată ce în a doua jumătate a secolului al XVI-lea domnul Ţării Romîneşti realiza din vămi un venit anual de 60 000 de scuzi de aur[67].

În afară de obligaţiile în natură şi în bani, existau numeroase altele *în muncă*, amintite în documente cu numele generic de „slujbe" sau „munci" (rabotah, în textul slav). Slujbaşii care vegheau la îndeplinirea acestor

www.dacoromanica.ro

munci se numeau rabotnici şi ei apar adeseori în documentele epocii lui Mircea cel Mare[68].

Principalele obligaţii de acest gen erau transporturile pentru domnie, numite în documente povoda şi podvoda[69]. După opinia specialiştilor, povoda ar echivala cu cărăturile pe cai, iar podvoada cu transporturile în carele trase de boi[70]. (Editorii documentelor din colecţia DRH le-au tradus prin cărături şi podvoade).

Existau apoi numeroase alte obligaţii în muncă, între care : cositul şi transportul finului la grajdurile domneşti, lucrul la morile domneşti sau obligaţia de a pescui trei zile pe an moruni pentru domnie, obligaţie specifică pentru unele sate din apropierea Dunării[71].

Între obligaţiile în muncă apare adeseori posada,[72] despre originea şi semnificaţia căreia s-au purtat lungi discuţii. După cele mai îndreptăţite opinii, posada era obligaţia de a face de pază la punctele obligate de trecere care se numeau posăzi[73].

Uneori obligaţia de posadă a ţăranilor din regiunea de margine a Ţării Româneşti era concedată de domn unor mănăstiri ; astfel, la ⟨1407⟩, Mircea cel Mare porunceşte satelor aflate sub stăpînirea mănăstirii Tismana să fie „în supunere despre toate slujbele şi dăjdiile şi de posadă"[74]. Întrucît din documente mai tîrzii aflăm că locuitorii satelor din preajma mănăstirii păzeau mănăstirea cu rîndul „zi şi noapte", rezultă că posada de la ⟨1407⟩ constituia obligaţia de pază[75].

g) *Organizarea judecătorească.* Este un domeniu despre care documentele din vremea lui Mircea cel Mare nu ne spun nimic ; toate hrisoavele şi poruncile păstrate din această epocă se referă numai la danii de pămînturi şi de alte bunuri sau la scutiri de dări, nici unul la vreun proces dezbătut în faţa domnului.

Din documente mai tîrzii rezultă că judecătorul suprem al ţării era domnul, care judeca toate pricinile aduse în faţa sa şi a sfatului domnesc în conformitate cu „legea ţării' sau „obiceiul pămîntului", moştenit de la obştile săteşti[76].

Pricinile mărunte din ţară erau rezolvate de sudeţi (judecători) şi de vornici, care sînt menţionaţi în documentele rămase de la Mircea cel Mare.

Principalul venit al domniei realizat din judecăţi erau gloabele, care sînt trecute între „slujbele şi dăjdiile mari şi mici", alături de vama oilor, vama porcilor, găleată, vinărici, cărături şi podvoade[77]. Cei care le percepeau se numeau globnici şi apar în unele scutiri de dări alături de sudeţi[78], ceea ce arată că cele două categorii de slujbaşi acţionau împreună : sudeţul judeca, iar globnicul încasa amenda sau gloaba, plătită de obicei în animale (de unde şi termenul actual de „gloabă".)

★

În *concluzie.* considerăm că cititorii au înţeles din paginile precedente faptul că Mircea cel Mare a moştenit de la predecesorii săi un stat tînăr şi independent, avînd însă — ca toate statele noi — o organizare incipientă, care a cunoscut sub conducerea sa o serie de reforme ce au dus la consolidarea acestei organizări. Acest fapt constituie unul din cele mai de seamă merite ale marelui voievod, cu nimic mai prejos decît eroica sa luptă pentru asigurarea independenţei statului. *Se înţelege de la sine că marile victorii ale oştilor Ţării Româneşti din această vreme nu ar fi fost posibile dacă domnul acesteia nu ar fi dispus de un stat puternic şi bine organizat. În*

www.dacoromanica.ro

plus, măsurile luate în acest domeniu au dus la creșterea deosebită a prestigiului domnului.

În încheiere mai trebuie să mai lămurim problema privind durabilitatea măsurilor luate de Mircea cel Mare, aceasta deoarece au fost unii autori care au susținut că principalele „reforme" ale domnului ar fi dispărut după moartea sa, întrucît „boierimea a refuzat să mai îngăduie sistemul inițiat de Mircea (chiar în limitele destul de înguste pe care el însuși le adoptase")[79]. Chiar dacă urmașii lui Mircea cel Mare nu s-au ridicat la înălțimea marelui voievod și nu au reușit să se impună în fața boierimii care le-a îngrădit parțial puterea, nu se poate susține că măsurile de întărire a statului luate de domn nu au avut urmări; să nu gîndim doar la faptul că urmașii săi au păstrat formularul documentelor fixat de cancelaria domnească a lui Mircea cel Mare, formular care stabilea relațiile domniei cu supușii săi, ca și obligațiile acestora față de puterea centrală, că s-a păstrat apoi obligația de a face „oastea cea mare", așa cum o formulaseră aceleași documente etc. Toate acestea ne îndreptățesc să afirmăm *că măsurile de organizare a statului inițiate de domnul Țării Românești au avut urmări durabile*, deși epoca de după 1418 a dus la scăderea autorității domnești, reprezentată de domni slabi ca Radu Praznaglava, Alexandru Aldea, Vladislav al II-lea, etc[80].

NOTE

[1] P. P. Panaitescu, *Mircea cel Bătrîn*, București, 1944, p. 186, 190.

[2] DRH, B, vol. I, p. 64, 70, 74, 76, 81.

[3] Conținutul titlului lui Mircea cel Mare și modul cum reflectă acesta întinderea statului său au fost analizate de D. Onciul, *Titlul lui Mircea cel Bătrîn și posesiunile lui* („Convorbiri literare", 1901, p. 1010—1035; 1902; p. 27—53; 716—753; 1903, p. 16—30, 209—231); reproduse în *Scrieri istorice*, ed. A. Sacerdoțeanu, II, București, 1968, p. 19—142; vezi și completările editorului, *ibidem*, p. 406—411. Vezi și P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 110—112, 187—194, 200—215, unde se analizează modul cum au intrat în stăpînirea domnului părțile de peste munți, Dobrogea și „părțile tătărăști", adică sudul Basarabiei.

[4] D. Onciul, *op. cit.*, p. 292 și 296 și P. P. Panaitescu, *Mircea cel Bătrîn*, p. 47, 188. Despre stăpînirea lui Mircea cel Mare asupra Dobrogei vezi pe larg Anca Ghiață, *Condițiile instaurării dominației otomane în Dobrogea*, în *Studii istorice sud-est europene*, I, București, 1974, p. 44—51, care citează și opiniile mai vechi ale istoricilor; Ștefan Ștefănescu, *Despotatul dobrogean de la Dobrotici la Mircea cel Bătrîn* („Magazin istoric", 1967, nr. 9, p. 46—53) și idem, în *Din istoria Dobrogei*, III, București, 1971, cap. *Dobrogea unită Țării Românești în vremea lui Mircea cel Bătrîn.*

În legătură cu trecerea Dobrogei sub stăpînirea lui Mircea cel Mare se află probabil și tabloul ctitoricesc de la biserica mănăstirii Cozia — pictat în 1390—1391 — în care pe costumul domnului figurează 7 reprezentări de acvile bicefale, însemne purtate de despoții bizantini. Vezi Răzvan Theodorescu, *În jurul „despoției" lui Mircea cel Bătrîn sau despre un însemn sculptat și pictat de la Cozia*, în vol. *Itinerarii medievale*, București, 1979, p. 134—154, care subliniază „coincidența cronologică aproape perfectă între activitatea desfășurată pe șantierul de pe valea Oltului și unul dintre cele mai însemnate episoade ale acțiunii politico-militare a voievodului în primii ani ai domniei: cucerirea Dobrogei".

[5] DRH, B, I, p. 29.

[6] Ibidem, p. 63—80.

[7] Ibidem, p. 64—65.

[8] Ibidem, p. 78.

[9] Ibidem, p. 36 și DRH, D, I, p. 127.

[10] DRH, B, I, p. 76—77.

[11] I. Bogdan, *Documentele lui Ștefan cel Mare*, II, p. 334—335.

[12] B. T. Câmpina, *Scrieri istorice*, I, p. 260.

[13] Emil Virtosu, *Titulatura domnilor și asocierea la domnie în Țara Românească și Moldova (pînă în secolul al XVI-lea)*, București, 1960, p. 115.

[14] *Ibidem*, p. 197.

www.dacoromanica.ro

[15] B. T. Câmpina, *op. cit.*, p. 288.

[16] Ed. C. Grecescu, Bucureşti, 1963, p. 5. Nu împărtăşim opinia lui E. Virtosu, *op. cit.*, p. 205, care susţine că epitetul „de sine stăpînitor" nu exprimă independenţa statală, „ci reprezintă una din formulările diplomatice prin care se manifestă existenţa asocierii la domnie în secolele XIV şi XV". La 1389 — cînd l-a utilizat prima oară — Mircea cel Mare nu avea nici un asociat la domnie; după cum arată acelaşi autor la p. 290, asocierea la domnie a lui Mihai, fiul lui Mircea, s-a făcut în 1393—1394, astfel încît argumentul nu poate fi luat în seamă. Vezi şi mai jos nota 24.

[17] P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 205, 247.

[18] Hurmuzaki, I/2, p. 44.

[19] R. Guilland, *Etudes sur l'histoire administrative de l'empire byzantine. Le despotes* („Revue des etudes byzantines", 1959, p. 52—89); Răzvan Theodorescu, *op. cit.*, p. 137—138; S. Brezeanu, *Din nou asupra începuturilor instituţiei de despot* („Analele Universităţii Bucureşti", Istorie, 1972, nr. 1, p. 21—32).

[20] Sergiu Iosipescu, *Balica, Dobrotiţă, Ioancu*, Bucureşti, 1985, p. 98, 112—115, 125.

[21] DRH, B, I, p. 64.

[22] Octavian Iliescu, *L'heritage de l'idée imperiale byzantine dans la numismatique et la sigilographie roumaines au moyen âge* („Byzantina", 1971, p. 259—260 şi 267, unde se reproduc portretele).

[22] bis C. Moisil, *Monetăria Ţării Româneşti în timpul dinastiei Basarabilor*, Cluj, 1924, p. 45.

[23] F. Constantiniu, *De la Mihai Viteazul la Fanarioţi, observaţii asupra politicii externe româneşti* („Studii şi mat. de istorie medie", VIII, 1975, p. 104).

[24] Emil Virtosu, *Titulatura domnilor şi asocierea la domnie*, p. 281—292. Avem două rezerve faţă de încheierile autorului: credem că asocierea la domnie a lui Mihai s-a produs ceva mai tîrziu decît presupune E. Virtosu, oricum după 1400, cînd Mihai apare în documente alături de tatăl său, şi apoi că „părintele" care i s-a plîns lui Mihai nu era Mircea, ci Sigismund de Luxemburg, numit „părinte" (roditel) în sensul de suzeran. Vezi DRH, B, I, p. 85, unde se îndreaptă eroarea lui E. Virtosu. Vezi, de asemenea, Octavian Iliescu, *Domnii asociaţi în Ţările Române în secolele al XIV-lea şi al XV-lea* („Studii şi cercetări de istorie medie", II, 1951, nr. 1, p. 56), care susţine că Mircea l-a asociat la tron pe fiul său pentru a evita opoziţia din partea partidei boiereşti ce susţinea drepturile la tron ale urmaşilor lui Dan I, fratele lui Mircea grupare ce sprijinise ei pe Vlad „Uzurpatorul". Rivalitatea dintre fiii lui Mircea şi urmaşii lui Dan I va izbucni după 1420, cînd şi fiii primului (Radu Praznaglava, Alexandru Aldea, Vlad Dracul) şi fiul celui de-al doilea, Dan al II-lea, vor ocupa scaunul domnesc, susţinuţi fiecare de cîte o grupare boierească.

[25] A. D. Xenopol, *Istoria românilor*, ed. a III-a, vol. III, p. 173.

[26] DRH, B, I, p. 29.

[27] *Ibidem*, p. 82.

[28] B. T. Câmpina, *op. cit.*, p. 289.

[29] Grigore Ureche, *Letopiseţul ţării Moldovei*, ed. P. P. Panaitescu, ed. II-a, p. 76.

[30] Hurmuzaki, I/2, p. 144, 148—149; 198; DRH, B, I, p. 12 13, 14—16; DRH, D, I, p. 86, 98. 103.

[31] DRH, B, I, p. ă4, 66.

[32] Ibidem, p. 31, 77.

[33] DRH, D, I, p. 200.

[34] DRH, B, I, p. 71.

[35] B. T. Câmpina, *op. cit.*, p. 287. Respectarea formularului stabilit de cancelaria lui Mircea cel Mare de către urmaşii săi rezultă în chip limpede din compararea unui document emis de această cancelarie cu unul eliberat, de pildă, de Vlad Dracul; asemănarea este evidentă.

[36] La 1406 este amintit astfel jupan Brata judeţul Jiului (Gorj), care urma să facă o hotărnicie a moşiilor mănăstirii Tismana (DRH, B, I, p. 68). Sudeţii sînt enumeraţi printre primii dregători şi slujbaşi al căror amestec era interzis în satele scutite de domnie (*ibidem*, p. 47, 64 passim). Ideea a fost susţinută de şi P.P. Panaitescu, *Mircea cel Bătrîn*, p. 118. Recenzînd această lucrare, C.C. Giurescu îşi exprima opinia că judeţele muntene ar fi fost conduse de pîrcălabi, „dregători de caracter, în primul rînd, militar" (*În legătură cu Mircea cel Bătrîn*, în „Rev. istorică română", 1945, p. 418). În realitate, prezenţa pîrcălabilor era legată de existenţa cetăţilor, ei fiind amintiţi în Ţara Românească numai la Cetatea Dîmboviţei (1368), cetatea Teleajen (1474) şi cetatea Poienari (începînd de la 1507); în restul judeţelor ei nu sînt menţionaţi, astfel încît nu există dovezi că ei ar fi îndeplinit în Ţara Românească rolul important pe care îl aveau în Moldova, aşa cum susţine C.C. Giurescu.

Cît priveşte pe pîrcălabii de oraşe (amintiţi la Ploieşti, Tîrgşor, Tîrgovişte şi Tîrgu Jiu) aceştia erau reprezentanţii domniei în oraşe (nu în judeţe), avînd în atribuţia lor în primul rînd strîngerea veniturilor cuvenite domniei şi apoi participarea la judecarea pricinilor privind pe locuitorii oraşelor. La 1451 sînt amintiţi astfel, într-o poruncă referitoare la vămile interne,

www.dacoromanica.ro

„*pircălabii de oraşe, unde sînt tîrguri*", care se ocupau de aceste vămi (DRH, B, I, p. 187) Vezi şi N. Stoicescu, *Sfatul domnesc şi marii dregători*, p. 215—216, unde se dovedeşte netemeinicia opiniei lui C.C. Giurescu despre rolul important al pircălabilor în Ţara Românească.

[37] DRII, B, I, p. 58, 65.

[38] În recenzia făcută lucrării lui P.P. Panaitescu, amintită mai sus, C.C. Giurescu susţinea, dimpotrivă, că există „o armată întreagă de agenţi locali, avîndu-şi reşedinţa nu numai în capitalele de judeţ şi în celelalte tîrguri, dar şi în foarte multe sate... Tehnica fiscală a statului medieval impune prezenţa în sate a unor numeroşi agenţi" („Rev. istorică română", 1945, p. 421), ceea ce este, evident, exagerat.

[39] DRII, B, I, p. 71—72. Nu intenţionăm să susţinem că aceasta era singurul mijloc utilizat de domnie pentru a ţine în frîu tendinţele acaparatoare ale boierimii şi a stabili un anumit echilibru social, atît de necesar într-o perioadă în care ţara era ameninţată din exterior. Poruncile domneşti rămase de la Mircea cel Mare cuprind şi ameninţarea că cel care nu le va respecta „va primi mare rău şi urgie de la domnia mea", „pedeapsă şi urgie de la domnia mea" sau chiar că urma „să moară în urgia domnească" (DRII, B, I, p. 61, 65, 67, 79, 81), formule pe care le-au preluat şi urmaşii săi. Nu ştim însă dacă aceste ameninţări au fost puse în practică sau dacă erau formulate numai pentru a intimida pe cei nesupuşi, aşa cum pare mai probabil.

[40] Ideea aparţine lui B.T. Câmpina, fiind reluată în *Istoria României*, II, Bucureşti 1962, p. 474. Vezi şi B.T. Câmpina, *Scrieri istorice*, p. 254, unde se vorbeşte de „precumpănirea absolută a mijloacelor militare boiereşti".

[41] Vezi îndeosebi N. Stoicescu, „*Oastea cea mare*" *în Ţara Românească şi Moldova (secolele XIV—XVI)*, în vol. *Oastea cea mare*, Bucureşti 1972, p. 34—38.

[42] DRH, B, I, p. 74.

[43] Ibidem, p. 76, 81—82.

[44] Ibidem, p. 51, 84, 103.

[45] Valentin Georgescu. *Instituţiile statelor româneşti de-sine-stătătoare*, în vol. *Constituirea statelor feudale româneşti*, Bucureşti, 1980. p. 234.

[46] *Istoria României*, II, p. 376. Vezi şi B.T. Câmpina. *op. cit.*, p. 291.

[47] Valentin Georgescu, *op. cit.*, p. 232.

[48] N. Stoicescu, *Structura organizatorică a oştilor ţărilor române în secolele XIV—XVIII*, în vol. *Armata şi societatea românească*, Bucureşti, 1980, p. 172—177; idem, *Contribution à l'histoire de l'armée roumaine au Moyen âge* („Revue roumaine d'histoire", 1967, nr. 6, p. 731—763).

Trebuie să mai amintim aici şi faptul că unii istorici, începînd cu N. Bălcescu, atribuiau lui Mircea cel Mare meritul de a fi organizat armata permanentă a ţării: „lui Mircea i se dă cinstea de întemeietorul armatei româneşti; el a aşezat cea dintîi piatră a acestei întocmiri, el cel dintîi dădu pilda de o armată... permanentă; armată care, sub următorii (=urmaşii) săi, se desăvîrşi mai mult şi se mări" (*Scrieri militare alese*, Bucureşti, 1957, p. 542). Opinia lui N. Bălcescu a fost acceptată de unii autori ca Ioan Brezoianu, *Vechile instituţii ale României*, Bucureşti, 1882, p. 18 sau Constantin Olteanu, *Consideraţii cu privire la geneza armatei permanente în România* („File din istoria militară a poporului român", 3, 1975, p. 10 şi 14), care afirmă: „momentul Mircea cel Bătrîn a constituit o etapă importantă în organizarea unei oştiri cu caracter permanent" şi că „oastea cea mică avea un caracter permanent".

Opinia revoluţionarului democrat a fost respinsă însă cu argumente convingătoare de doi din marii noştri istorici: A.D. Xenopol, *Istoria românilor din Dacia Traiană*, IV, Bucureşti, 1896, p. 135 şi N. Iorga, *Istoria armatei româneşti*, I, Bucureşti, 1910, p. 61.

În ce ne priveşte, credem că nu poate fi vorba de o oştire permanentă în sensul modern al cuvîntului decît din momentul în care această oştire a fost formată din mercenari, obligaţi să stea tot timpul sub arme. „Oastea cea mică" — fiind alcătuită din „slugile" şi curtenii domnului, ca şi din boieri cu cetele lor — nu poate fi considerată decît cel mult o oaste semi-permanentă; nu trebuie să uităm că în timp de pace „slugile" şi curtenii îndeplineau sarcini administrative sau fiscale şi deveneau ostaşi numai în caz de nevoie. Din acest punct de vedere, situaţia este asemănătoare cu aceea din alte state vecine, unde „slujitorii militari erau numiţi în timp de pace în diverse posturi administrative..., iar în timp de război încălecau şi plecau în campanie (B. Grekov, *Ţăranii în Rusia*, Bucureşti, 1952, p. 480—481).

[49] Vezi îndeosebi: G. I. Cantacuzino. *Cetăţi medievale din Ţara Românească (sec. XIII—XVI)*, Bucureşti, 1981, p. 32—41 (par. *Încheierea deplină a sistemului defensiv al Ţării Româneşti în timpul lui Mircea cel Bătrîn*); N. Constantinescu, *Coconi. Un sat din Cîmpia română în epoca lui Mircea cel Bătrîn*, Bucureşti, 1972 şi idem, *Cetatea de pămînt din secolul al XIV-lea de la Frumoasa (r. Zimnicea)* („Studii şi cerc. de istorie veche", 1965, nr. 4, p. 731—741).

[50] C. C. Giurescu, *Organizarea financiară a Ţării Româneşti în epoca lui Mircea cel Bătrîn*, Bucureşti, 1927 (extras din „Analele Acad. Române. Memoriile Secţiei istorice", 1926—1927). Autorul a reluat problema în studiul *Despre vechea organizare fiscală a Ţării Româneşti în secolul al XIV-lea*, apărut în vol. *Probleme controversate în istoriografia românească*,

www.dacoromanica.ro

București, 1977, p. 9—12, în care a încercat să dovedească că, încă din această vreme, există un aparat administrativ-fiscal foarte dezvoltat, ceea ce ni se pare exagerat, așa cum am arătat mai sus.

[51] DRII, B, I, p. 41, 51, 59.

[52] Ibidem, p. 24, 27, 35, 41, 44. Uneori această dare se numește jitărit (ibidem p. 29, 51, 57). În ultimul document citat — păstrat în traducere veche — termenul se explică astfel: „adecă de cluciari care string plinea domnească".

[53] DRH, B, I, p. 29, 51, 57.

[54] Ibidem, p. 38.

[55] Ibidem, p. 44, 57, 64. C. C. Giurescu, *op. cit.*, p. 19, afirmă că toate dările în natură (din grîne, vin, miere, ceară etc.) se numeau dijme. În realitate, dijma sau dijmăritul era o dare separată, care apare în zeci de documente alături de vama oilor, vama porcilor, albinărit, găletărit, vinărici; nici una din aceste dări nu este înglobată în termenul general de dijme (DRII, B, I, p. 84, 114, 116, 129, 151, 152, 163, 166 passim). Din unele documente ar rezulta că dijma era darea din produsele pămîntului; la 3 april. 1480, într-o poruncă dată mănăstirii Tismana, se specifică: „oricine va ara, el să-și plătească dijma" (ibidem, p. 277 278).

[56] Ibidem, p. 18, 54, 57, 65.

[57] Ibidem, p. 29, 38, 51, 57.

[58] Ibidem, pl 74.

[59] Ibidem, p. 41.

În afară de țărani — liberi sau aserviți — erau impuși la anumite obligații și robii țigani. De regulă, însă, aceste obligații erau cedate de domnie proprietarului feudal, de obicei mănăstire. Astfel, cele 40 de sălașe de țigani ai mănăstirii Tismana urmau „să fie slobozi de toate muncile și dările și veniturile" domnești (DRH, B, I, p. 106), iar cei 300 de țigani dăruiți de Mircea cel Mare mănăstirii Cozia erau obligați „să dea dajdie și să slujească mănăstirii", fără altă specificare (ibidem, p. 111).

[60] Ibidem, p. 330.

[61] Ibidem, p. 44.

[62] Ibidem, p. 24, 35, 41.

[63] Ibidem, p. 84.

[64] Ibidem, p. 166.

[65] DRH B, I, p. 200. În alte documente se precizează că vămile erau la tîrguri, la vaduri și la munte (P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 123).

Este foarte probabil că taxele vamale datorate de brașoveni au fost stabilite de Mircea cel Mare; aceasta este concluzia ce se degajă din porunca adresată vameșilor din Pralnova, de Dan al II-lea, care recunoaște că: „legea care a fost pusă de Mircea voievod, aceeași lege o dă și domnia mea brașovenilor" (DRH, B, I, p. 101).

[66] DRH, B, I, p. 79. Din documente mai tîrzii, rezultă că mănăstirea avea dreptul de a-și pune aici propriii săi vameși (*ibidem*, II, p. 140).

[67] *Călători străini despre țările române*, III, p. 14.

[68] DRH, B, I, p. 57, 65, 80.

[69] *Ibidem*, p. 51, 57, 58, 65, 80—81.

[70] C. C. Giurescu, *Două vechi obligații fiscale românești: cărăturile pe cai și podvoadele cu boi* („Rev. istorică română", 1947, p. 229—232); I. C. Chițimia, *Histoire et sémantique des deux termes slaves: povoz et podvod chez les Slaves et chez les Roumains* („Slavia", 1949—1950, p. 349—361).

[71] DRH, B, I, p. 74, 76, 84, 103, 112, 116.

[72] DRH, B, I, p. 66, 103, 114.

[73] La 1674 se spune că se număraseră „aici la posadă, în straja vămii de la Rucăr și Dragoslavele", niște animale ce urmau a fi trecute în Transilvania (N. Iorga, *Studii și documente*. X, p. 153). Păzitorii posadei se numeau uneori și posădari. Vezi C. N. Plopșor, *Posadă, posădar* („Oltenia", I, 1940, p. 173—175).

[74] DRH, B, I, p. 72.

[75] Vezi N. Stoicescu, *Despre organizarea pazei hotarelor în Țara Românească în sec. XV—XVII* („Studii și mat. de istorie medie", IV, 1960, p. 205), unde se arată că uneori obligația de pază se numea viglu.

[76] Vezi *Istoria dreptului românesc*, I, București, 1980, p. 377 și urm.

[77] DRII, B, I, p. 29, 51, 57.

[78] *Ibidem*, p. 49, 65.

[79] B. T. Câmpina, *op. cit.*, p. 296.

[80] Acest studiu va apare într-o formă mult mai dezvoltată în vol. *Mircea cel Bătrîn. Culegere de studii.*

www.dacoromanica.ro

L'ORGANISATION ÉTATIQUE À L'ÉPOOUE DE MIRCEA LE GRAND

Résumé

La présente étude se propose de présenter l'organisation de la Valachie au temps de Mircea le Grand ainsi que les mesures prises par le voiévode pour parachever cette organisation dans les limites de l'epoque perspective. On étudie les aspects suivants : l'étendue de l'Etat—qui a avait atteint à l'époque la plus grande extension de son histoire, incluant entre ses frontières aussi la Dobroudja, territoire roumain ancien—le titre et le pouvoir du prince, l'organisation du conseil princier et des dignités dans l'Etat, l'organisationadministrative, militaire et fiscale, desaspects importants de l'organisation de l'Etat féodal. L'étude révèle que Mircea le Grand a hérité de ses prédéce sseur sun stat jeune et indépendant, mais présentant — comme tous les Etats nouveaux — une organisation incipiente qui a connu sous sa direction une série de réformes qui ont abouti à la consolidation de cette organisation. Ce fait constituie l'on des mérites les plus importants du grand voiévod en rien inférieurs à sa lutte héroique visant à assurer l'indépendance de l'Etat. Il va sans dire les grandes victoires des armées de la Valachie à l'époque auraient été imposibiles si le voiévode de celle-ci n'avait pas disposé d'un Etat puissant et bien organisé. Ce qui plus est, les mesures prises dans ce domaine ont contribuié à rebausseur particulierment le prestige de son régne.

www.dacoromanica.ro

SITUAȚIA INTERNĂ A ȚĂRII ROMÂNEȘTI ÎN PERIOADA 1386 – 1418

IOLANDA TIGHILIU

Intenționăm, în paginile următoare, să prezentăm stadiul dezvoltării Țării Românești atît în domeniul organizării economice, al potențialului demografic, cît și a organizării sociale în timpul domniei lui Mircea cel Mare. Cunoașterea acestor aspecte, atît de importante, ale situației interne a Țării Românești va permite o înțelegere mai nuanțată a temeiurilor care au stat la baza puterii deosebite pe care statul de la sud de Carpați a cunoscut-o în vremea marelui voievod, de la a cărui urcare pe tron se aniversează 600 de ani.

I. DEZVOLTAREA ECONOMICĂ [1]

A. AGRICULTURA ȘI CREȘTEREA ANIMALELOR

Ocupație străveche a poporului român, agricultura va continua să constituie și în a doua jumătate a secolului al XIV-lea și prima jumătate a veacului următor principala ramură a economiei Țării Românești, în care o pondere însemnată avea cultura cerealelor : grîul, meiul, orzul, ovăzul se numărau printre produsele ce formau elementele de bază ale hranei locuitorilor.

Grîul trebuie să fi ocupat un loc important în producția agricolă a țării dacă socotim că numai din județul Jaleș — un județ mic, situat într-o regiune de deal și munte, între actualele județe Gorj și Vîlcea — Dan I dăruia mănăstirii Tismana, la 3 octombrie 1385, 400 de găleți de grîu în fiecare an[2]. Aceasta înseamnă că producția anuală minimă de grîu a satelor din acest mic județ era de 4000 de găleți sau circa 3 200 hl ; rezultă, prin comparație că producția altor județe mai întinse și cu sol mai fertil trebuie să fi fost și mai mare.

Cîțiva ani mai tîrziu, la 20 mai 1388, mănăstirea Cozia primea de la Mircea cel Mare un obroc anual de 220 de găleți de grîu din magaziile curții domnești[3], danie ce se va ridica peste patru ani la 300 de găleți[4].

Cît privește cantitatea de cereale realizată într-o gospodărie țărănească, ea se putea ridica pînă la 4000 kg grîu, atît cît măsura capacitatea medie a unei „gropi de bucate" în care se păstrau cerealele[5]. Numărul mare al „gropilor de bucate" existente[6] și cercetate pe cale arheologică[7] stă și el mărturie pentru dezvoltarea pe care a cunoscut-o la noi cultivarea cerealelor.

Din grîu se plătea stăpînului feudal, fie el domn, mănăstire sau boier, o dare numită găleată sau găletărit (cîblărit), care constituia o principală sursă de venit[8]. Țăranii aserviți care vroiau să se strămute de pe o moșie pe

www.dacoromanica.ro

alta plăteau stăpînului drept compensație așa-numita „găleată de ieșire", care va fi fost probabil mai mare decît găleata obișnuită[9].

În funcție de variațiile de climă, care erau hotărîtoare pentru recoltă, în anii favorabili surplusul de cereale era destinat exportului.

Legat de cultivarea cerealelor se află numărul mare al morilor acționate de forța hidraulică. Răspîndite pretutindeni pe firul apelor curgătoare, la sate și la orașe, morile făceau parte integrantă din peisajul localităților, aducînd, totodată, importante venituri proprietarilor. Documentele epocii lui Mircea cel Mare amintesc adesea morile aflate, îndeosebi, în stăpînirea mănăstirilor. Astfel, doamna Calinichia, mama voievodului, dăruiește mănăstirii Tismana o moară pe Bistrița; Mircea însuși dă mănăstirii Cozia, ctitoria sa, o moară în hotarul Piteștilor, una în Rîmnic și alta pe Cătălui, iar ceva mai tîrziu mănăstirilor Cozia și Cotmeana le este dăruit „un loc pe apa Prahovei cu biserică și cu moară"[10].

Numărul mare de ogoare, țarini și mori amintite în documente, ordinea evocării în acte a elementelor ce alcătuiau o gospodărie țărănească, precum și a obligațiilor țărănimii către domnie și stăpînii de domenii dovedesc că agricultura cerealieră ocupa un loc important în economia feudală românească. În ce privește indicele de producție, în condițiile vremii respective, se putea obține o recoltă de circa 2—3 ori sămînța.

Alături de cereale, se cultivau diverse alte plante, precum mazărea, bobul, fasolea, folosite în alimentație.

Cultura viței de vie se bucura de o atenție deosebită. Din producția de vin se percepea darea numită vinărici, colectată de vinăricei. Din cantitatea obținută, domnul dăruia adeseori mănăstirilor un număr de butii de vin[11].

Vița de vie fiind o cultură specială a necesitat o tehnică mai deosebită care presupunea existența unei munci oarecum calificate, situație ce nu a rămas fără urmări în sfera relațiilor de producție. De aceea, este simptomatic faptul că, tocmai în viticultura domenială din Țara Românească a fost constatată documentar folosirea muncii salariate încă din veacul al XV-lea.[12]

De veche tradiție, pomicultura era practicată, îndeosebi, în regiunile de deal. Pomii fructiferi, deși obiect de tranzacție și ei, apar mai rar în documentele din secolele XIV-XV, cu excepția livezilor de nuci care sînt menționate în mod deosebit. Există însă și unele nume de locuri, precum Nucet (— Cozia), care atestă cultura pomilor fructiferi.

Creșterea vitelor forma, alături de agricultură, preocuparea principală a locuitorilor Țării Românești. Creșterea vitelor mari era legată, mai ales, de muncile agricole (îndeosebi boii), dar și de necesități de transport, hrană și export; cît privește caii, aceștia erau folosiți de oastea țării, alcătuită în mare parte din cavalerie[12 bis]. Creșterea vitelor mici asigura, în special, necesitățile de hrană (lapte, carne) și îmbrăcăminte ale populației.

Însemnătatea acestei ramuri economice reiese și din locul important pe care-l aveau vama oilor (sau oieritul) și vama porcilor (sau gorștina) în cadrul veniturilor domniei și ale stăpînilor feudali (mai cu seamă, mănăstirile).

În privilegiile acordate de Mircea cel Mare și de urmașii săi negustorilor din Brașov figurează, printre altele, ca mărfuri achiziționate de aceștia din Țara Românească: porcii, boii, vacile, caii, oile, pieile de oaie și de vite mari. Din secolul XVI, animalele și produsele animaliere figu-

www.dacoromanica.ro

rează pe locul al doilea, după peşte, în exportul Ţării Româneşti spre Braşov.

Alături de celelalte ocupaţii, albinăritul continuă să ocupe un loc însemnat în economia ţării. Mierea era folosită în alimentaţie în locul zahărului, iar ceara la iluminat; ele constituiau, în acelaşi timp, importante articole destinate exportului. Din produsele obţinute domnia lua vama din stupi.

B. PESCUITUL

Din timpuri imemoriale, pescuitul a constituit pentru oameni un însemnat mijloc de procurare a hranei. [13] Atestat întîi de descoperirile arheologice, mai apoi de mărturiile documentare, el va continua să fie şi în Ţara Românească, nu de mult întemeiată, una din îndeletnicirile cu o crescîndă importanţă şi aducătoare de profitabile venituri.

Deşi atestat documentar încă din 1247, în secolul al XIV primul document care ne oferă informaţii despre pescuitul din Ţara Românească este hrisovul din ⟨1374⟩ prin care Vladislav Vlaicu dăruieşte ctitoriei sale, mănăstirii Vodiţa, printre altele „şi pe Dunăre venitul domnesc de la opt pescării şi toată vîltoarea cea de la mijloc, cu toate ale ei"[14], danie întărită la 27 iunie 1387 şi de Mircea. [15] Gestul făcut de Vladislav de a dona mănăstirilor locuri bune pentru pescuit, menit a le asigura venituri sigure, va fi continuat de domnii ce i-au urmat. Unele bălţi de la Dunăre, considerate proprietate domnească, vor fi şi ele date în stăpînirea marilor aşezăminte monahale. Astfel, prin hrisovul emis la 3 octombrie 1385, Dan I întăreşte daniile făcute de tatăl său, Radu I, mănăstirii Tismana printre altele „şi Balta Bistreţ de la Toplăţa pînă la Bîrzogîrla, mai sus de Covaciţa" împreună cu satul Hîrsomuinţi. [16]

Celălalt complex de bălţi, situat în partea de est a gurii Jiului, va fi dăruit de Mircea cel Mare, în ⟨1392⟩ ianuarie 8, mănăstirii Cozia [17]. Acelaşi domn donase şi mănăstirii Cutlumuz de la Athos complexul de bălţi de la Suhaia sau, cum se specifică în document „toate bălţile de la Sviştov pe tot Călmăţuiu" [18].

Urmărind în continuare cursul Dunării, constatăm că despre bălţile Greaca (sau Balta Doamnei), Cornăţelul (Mostiştea Mănăstirea) şi Călăraşilor documentele din epoca ce ne interesează nu ne oferă informaţii. Că s-a pescuit şi în aceste locuri în secolele XIII-XIV stau mărturie descoperirile arheologice de la Coconi şi Păcuiul lui Soare (unelte de pescuit, undiţe, greutăţi de plasă precum şi oase de peşte) [19].

Despre bălţile de pe următorul sector danubian, adică cele dintre Borcea şi Dunărea veche, ştim că în ⟨1404—1406⟩ Mircea voievod le-a închinat mănăstirii sale de la Cozia „ca să-i fie de ocină şi de ohabă toate bălţile de la Dunăre, începînd de la Săpatul pînă la gura Ialovniţei "[20].

Tot Mircea vodă a dăruit şi mănăstirii Snagov bălţile din jur, după cum reiese din actul de întărire dat de Dan II, la 7 octombrie 1428 [21].

În afară de Dunăre şi de bălţile aferente ei, rîurile interioare erau şi ele bogate în peşte, ceea ce explică interesul stăpînilor feudali de a exploata în exclusivitate fondul piscicol. Aşa, de exemplu, mănăstirea Tismana obţine de la domnie, în 1406, dreptul ca numai ea să pescuiască în rîul Tismana[22].

Pe lîngă pescuitul în bălţi şi rîuri, existau şi unele heleşteie sau iazuri construite de om. Unul dintre cele mai importante era heleşteul dom-

www.dacoromanica.ro

nesc de la Nucet-Dîmboviţa, format prin zăgăzuirea pîrîului Ilfov; lung de 13 km şi lat de 800 m, avea menirea să asigure alimentarea cu peşte a curţii domneşti din Tîrgovişte[23].

Cît priveşte pescuitul marin, deşi documentele nu-l amintesc, el trebuie să se fi practicat şi în epoca celui care stăpînea „amîndouă părţile peste toată Podunavia, încă pînă la Marea cea Mare"[24].

În calitate de stăpîni feudali, domnul, mănăstirile sau marii boieri aveau dreptul de a percepe de la toţi cei ce pescuiau pe proprietăţile lor zeciuiala, dijma sau „vama" din peştele prins. În plus, exista obligaţia pentru locuitorii satelor de lîngă Dunăre ca trei zile pe an să pescuiască morun pentru domn[25].

Bogăţia şi varietatea fondului piscicol de care dispunea Ţara Românească în secolele XIV—XV a făcut ca peştele proaspăt, sărat sau afumat precum şi icrele să se numere printre produsele de primă importanţă ale exportului ei[26].

C. MINERITUL ŞI MEŞTEŞUGURILE

Din vremea domniei lui Mircea cel Mare datează primele ştiri privind exploatările miniere din Ţara Românească, organizate probabil numai după apariţia autorităţii centrale, care se considera proprietara bogăţiilor subsolului.

Mai greu de datat este începutul exploatării sării, pentru care avem un termen *ante quem*. Dacă la 13 martie 1373, regele Ungariei, Ludovic cel Mare (1342—1382) poruncea comitelui de Timişoara să oprească, la Orşova, importul sării din Ţara Românească, înseamnă că deschiderea salinelor de aici fusese anterioară datei la care a fost emis actul[27], deci către mijlocul veacului al XIV-lea.

Fără a conţine informaţii exprese privind exploatarea sării, documentele rămase de la Mircea cel Mare ne oferă date privind locul unde se scotea sarea. Dacă în hrisovul din ⟨1402—1418⟩ se întăreşte mănăstirii Cozia daniile făcute ei de Anghel de la Ocnă,[28] în cel emis de Radu Praznaglava la 19 iunie ⟨1421⟩ se întăresc mănăstirilor Cozia şi Cotmeana daniile făcute de Mircea, între altele „şi o ocnă la Ocna de Sus"[29]. În ambele este vorba de ocna de la Ocnele Mari (jud. Vîlcea), cea mai veche, şi mult timp cea mai importantă, exploatare de sare din Ţara Românească[30] dacă ţinem cont că de-abia în secolul al XVI-lea şi, mai ales, în cel următor se vor deschide ocne noi.

Sarea exploatată de la Ocnele Mari era comercializată în folosul domniei. După cum mărturisea Vlad Dracul, fiul lui Mircea cel Mare, la 1445, fiecare piatră din construcţia cetăţii Giurgiu î-l costase pe tatăl său cîte „un bolovan de sare care se scotea din stîncile din Ţara Românească"[31].

Către 1390 s-a trecut şi la exploatarea aramei, folosindu-se în acest scop mineri aduşi din Transilvania, mineri specializaţi în extragerea acestui metal.[32] Dovada o constituie hrisovul datat ⟨1391 septembrie 1 — 1392 august 31⟩ prin care Mircea întăreşte mănăstirii Tismana daniile anterioare, adăugînd însă acum" şi venitul care este al domniei mele de la roţile lui Ciop Hanoş, care le-a făcut de curînd la Bratilov"[33]. Din pasajul de mai sus rezultă, aşadar, că minele, abia deschise, deşi se aflau sub autoritatea domniei erau exploatate prin arendare, în cazul de faţă lui Ciop Hanoş; domniei îi revenea 10% din arama extrasă.

www.dacoromanica.ro

Extracția minereului din mină și reducerea lui în cuptoare constituiau preocupări ale acelorași meșteri; minereul scos din mină era redus chiar la locul de extracție. „Roțile" pomenite în document erau instalații prevăzute cu roți acționate de apele rîului Brebina din apropiere, instalații al căror ax punea în mișcare foalele ce introduceau în cuptorul furnal curentul de aer necesar procesului de reducere a minereului[34]. Procedeul nu va fi diferit prea mult de acel utilizat în secolul al XVII-lea la Baia de Aramă, descris pe larg de Paul de Alep.

Exploatarea minelor de la Bratilov încetează, pare-se, după domnia lui Radu cel Frumos; ultimul document în care sînt menționate este cel de la 10 iulie 1464 prin care domnul întărește mănăstirii Tismana daniile primite anterior. „Și însă și la baie, de la roțile lui Ciop Hanoș de la Bratilov, zeciuială"[35].

Activitatea de extragere a minereului cuprifer în Țara Românească va fi reluată către mijlocul celui de al XVII-lea veac, în timpul domniei lui Matei Basarab.

Meșteșugurile. Spre deosebire de minerit, despre meșteșuguri lipsesc știrile documentare din epoca lui Mircea. Obiectele de uz caznic, îndeosebi ceramică, descoperite în săpăturile arheologice efectuate în diferite localități (Coconi[36], Frumoasa, Tîrgoviște etc.) dovedesc existența a numeroși meșteri care executau aceste produse. În alte centre de pildă Păcuiul lui Soare, s-au descoperit numeroase lupe de fier și bucăți de zgură de fier din secolele XIV—XV, dovedind că aici se prelucrau metalele[37], așa cum la Străulești (orașul București) a fost dat la iveală atelierul unui făurar din prima jumătate a secolului XV, în care s-au găsit: lupe de fier, creuzete de topit metalul, bare de fier și de cupru, unelte de tăiat și obiecte semifinite[28].

O dezvoltare deosebită au cunoscut meșteșugurile din domeniul construcțiilor (lemnăritul, pietrăritul, zidăritul), dezvoltare pentru care stau mărturie numeroasele monumente laice (curtea domnească din Tîrgoviște, cetățile Turnu și Giugiu etc.) și religioase (mănăstirile: Cozia, Cotmeana, Vișina, Bolintin, Strugalea etc.) edificate în această perioadă. În preajma unora din aceste monumente s-au descoperit numeroase unelte de muncă utilizate de constructori: ciocane și dălți pentru piatră, mistrii de zidit, sfredele, dălți de fier pentru scobit lemnul[39] etc.).

Cît privește industria casnică tradițională, aceasta a continuat să-și îndeplinească rolul economic, satisfăcînd nevoile gospodăriei țărănești, îndeosebi de îmbrăcăminte (cămăși de in și cînepă, postav și haine de lînă etc.). Documente datînd la scurtă vreme după domnia lui Mircea cel Mare amintesc de existența dîrstelor ca și a postavului fabricat în țară[40]. Pentru gusturile mai rafinate ale clasei dominante se aduceau însă postavuri mai fine din Transilvania (vezi mai jos comerțul).

D. COMERȚUL. CIRCULAȚIA MONETARĂ

Dezvoltarea economică a societății românești, pe de o parte și consolidarea statului feudal, pe de alta, au impulsionat dezvoltarea comerțului, atît a celui intern, cît și extern. Întrucît, însă producția era orientată mai cu seamă spre realizarea valorii de întrebuințare, numai „o anumită parte din produse intra, în genere, prin vînzare, în circulație, sub forme variate, *fără a avea un caracter general și permanent*"[41].

www.dacoromanica.ro

Efectuarea schimburilor era înlesnită de existența unei rețele de căi de comunicație destul de bine dezvoltată, care lega tîrgurile și satele din interior de pasurile Carpaților și vadurile Dunării. Urmînd, de obicei, cursurile rîurilor, drumurile coborau pe Jiu, Olt, Dîmbovița și Argeș, Prahova, Teleajen și Buzău, spre schelele ce se înșirau de-a lungul Dunării: Calafat, Turnu, Zimnicea, Giurgiu, Dîrstor, Orașul de Floci și Brăila.

Două drumuri străbăteau teritoriul de la vest spre est: unul pe sub munte (Severin, Baia de Aramă, Rîmnicu Vîlcea, Curtea de Argeș, Cîmpulung — Bran), altul ceva mai la sud, trecînd, mai ales, prin regiunea de cîmpie (Severin, Craiova, Slatina, Pitești, București, bifurcîndu-se apoi spre Buzău și Brăila ca și spre Orașul de Floci — Dîrstor[42], favorizînd în acest fel o lesnicioasă circulație a mărfurilor.

Știrile privind *comerțul intern* sînt mult mai sărace, întrucît el se desfășura, în general, fără documente scrise. Ni s-a păstrat un hrisov de la Dan al II-lea (1424—1431) din care rezultă că tîrgoviștenii erau scutiți de vamă de la Severin pînă la Brăila urmînd să plătească „cum ați dat și în zilele vechilor domni" numai la Tîrgoviște; mărfurile desfăcute de ei erau: ceara, piperul, șofranul, fierul și bumbacul, deci atît produse autohtone, cît și mărfuri orientale[43].

O intensă activitate comercială desfășurau reprezentanții mănăstirii Cozia, ale cărei care puteau umbla în toată țara fără să plătească vamă[44]. Din documentele emise de urmașii lui Mircea cel Mare rezultă că mănăstirea era scutită de vamă pentru: sarea cumpărată de la ocne, butii de vin, pește și „alte cumpărături", precum și pentru produsele pe care le comercializa, între care: berbeci, porci, postav, fier și ceară, realizate pe întinsele domenii ale mănăstirii[45]. Actele ce ni s-au păstrat sînt parcimonioase în oferirea altor informații privitoare la modul în care se efectua circulația mărfurilor pe plan intern; aceasta socotim, nu va fi fost, însă, prea intensă în condițiile precumpănirii economiei naturale.

Comerțului extern îi era destinat surplusul de produse ce era comercializat, îndeosebi, prin intermediul negustorilor brașoveni și sibieni. Tot ei aduceau și produsele manufacturate sau de lux atît de solicitate de o boierime tot mai receptivă la moda și rafinamentul epocii.

Cadrul juridic al circulației mărfurilor era fixat fie prin privilegii sau, după caz, prin scrisori oficiale și porunci către diferiți dregători.

Amploarea pe care o luase negoțul cu Transilvania l-a determinat pe Mircea cel Mare să treacă, la 6 august 1413,[46] la o revizuire și o precizare mai riguroasă a modului în care urma să se desfășoare în continuare comerțul cu Brașovul. Taxa unică ce se plătea, conform privilegiului emis de Vladislav I la 1368, a fost înlocuită acum cu un tarif (în bani sau în natură) stabilit amănunțit pentru toate mărfurile.

Principalele produse ce se importau erau: postavurile scumpe de Ypres sau franțuzești, de Louvain, Colonia (Köln), de Cehia și de Polonia, apoi șepci frînceștí, cisme, căciuli, pînză, in, săbii, sulițe, cuțite, arcuri, funii „și orice alte lucruri făcute de meșteșugari", adică în primul rînd articole pentru îmbrăcăminte, țesături, obiecte casnice și arme[47].

După calculele atent întreprinse de Radu Manolescu, produsele exportate erau în ordine: peștele, vitele, pieile, blănurile, lîna, ceara, mierea, vinurile, cerealele etc.[48].

Pe lîngă comerțul tradițional cu Transilvania, Mircea ia măsuri și pentru deschiderea unui nou și important circuit economic, drumul negoțului cu și dinspre Polonia. Dublînd alianța politică și cu măsuri de ordin

www.dacoromanica.ro

economic, Mircea cel Mare acordă în ⟨1403⟩ un privilegiu liovenilor, care sînt chemaţi să vină în ţară „cu marfă cît mai multă, chiar de ar fi nenumăratele nenumăratelor şi miile miilor". Erau scutiţi de toate taxele, cu excepţia vămii de la Tîrgovişte, menţionîndu-se în mod expres: „nicăieri să nu se dea vamă, la nici un tîrg, la nici un vad, unde va fi vama vîndută de domnia mea, vameşii domniei mele să se socotească cu domnia mea [. . .]. Iar unde nu este vîndută vama, acolo nici să se uite la marfă"[49]. În 1409, privilegiul este reîntărit, precizîndu-se că la Tîrgovişte vama este obişnuita tricesimă (una din treizeci) şi interzicîndu-se exportul argintului din ţară.

Ca orice stat organizat, Ţara Românească dispunea de un sistem vamal eficient. Vămile, atît cele de la graniţă[50], cît şi cele interne[51], funcţionau cu dregători anume; ele erau administrate fie de domnie, fie erau concedate unor boieri sau mănăstiri[52].

Comerţul cu teritoriile sud-dunărene se realiza prin intermediul negustătorilor raguzani şi genovezi, Ţara Românească fiind permeabilă la comerţul de tranzit care lega Asia şi Adriatica de centrul şi nordul continentului.

Aflate la extremităţile marilor drumuri comerciale transeuropene est-vest (care prin Transilvania, Budapesta, Viena, Praga, Frankfurt pe Main ajungea în Flandra) şi sud-nord (Marea Neagră, Liov, Marea Baltică) ţările române au fost incluse încă de timpuriu în negoţul continental. Transilvania şi Polonia, genovezii şi Bizanţul, iar, mai apoi, Înalta Poartă au reprezentat partenerii comerciali pe care statul lui Basarab i-a avut în primele secole ale existenţei sale independente.

Circulaţia monetară. În Ţara Românească circulau atît monede emise de domnii ţării, cît şi monede străine, îndeosebi maghiare. Mircea cel Mare a bătut numeroase monede, atît ducaţi, cît şi bani, monedă mărunţă pentru uzul curent[53]. Atît pe teritoriul Munteniei la Rîmnic, Bucureşti, Gura Şuţii, Tîrgovişte),[54] cît şi în Dborgea (la Constanţa, Niculiţel, Basarabi, Cavarna etc.)[55] s-au descoperit numeroase tezaure ceea ce dovedeşte larga circulaţie a monedelor muntene şi intensitatea schimburilor comerciale cu Dobrogea, înglobată la Ţara Românească[56].

Cu toată această intensă circulaţie monetară, din vremea domniei lui Mircea cel Mare nu ni s-a păstrat, din cîte ştim, nici un document privînd tranzacţii imobilare încheiate pe bani[57].

Monedele lui Mircea au circulat şi peste hotarele Ţării Româneşti, dovadă fiind tezaurul descoperit în R.S.F. Iugoslavia[58].

În afară de monedele emise în Ţara Românească, erau utilizaţi în tranzacţii: perperii bizantini, dinarii şi florinii bătuţi în Transilvania şi Ungaria[59] şi groşii moldoveneşti[60].

E. DEZVOLTAREA ORAŞELOR

Apariţia şi dezvoltarea oraşelor medievale, împrejurările şi căile pe care s-au realizat aceste importante procese socio-economice, au constituit în ultimele decenii subiectul a numeroase studii atente şi competente[61].

S-a ajuns astfel să se stabilească mai multe căi de formare a oraşelor sau tîrgurilor, fără a se neglija deosebirea între situaţia dintre ţările române extracarpatice şi ţările din Apusul Europei.

www.dacoromanica.ro

Cercetările amintite au stabilit după căi principale de formare a oraşelor din Ţara Românească :

a) Oraşe dezvoltate din aşezări situate în condiţii favorabile sau dintr-un tîrg temporar organizat în cadrul sau în preajma unei aşezări săteşti, aceasta fiind calea de formare cea mai obişnuită a oraşelor sau tîrgurilor noastre şi

b) Oraşe apărute în jurul şi la adăpostul unui nucleu fortificat sau a unei reşedinţe voievodale. (Am omis aici calea colonizărilor, îndeosebi în centrele miniere, sau aceea a dezvoltării unei aşezări urbane dintr-un port, deoarece aceste două căi nu sînt specifice pentru Ţara Românească).

În afară de Cîmpulung, care este mai vechi decît înfiinţarea statului feudal, celelalte oraşe au apărut după întemeierea domniei şi sub protecţia acesteia.

În timpul domniei lui Mircea cel Mare existau deja cîteva oraşe precum : Argeş, capitala ţării, Brăila, principalul port, Tîrgul de Floci, Slatina, Piteşti etc. Datorită dezvoltării sociale şi economice acum au apărut şi au evoluat o serie de noi oraşe, în primul rînd Tîrgovişte, amintită ca a doua capitală a ţării la 1396, cînd Johann Schiltberg menţiona : „am fost şi în Ţara Românească, în cele două capitale ale ei care sînt numite Argeş şi Tîrgovişte"[62].

Deşi unii cercetători susţin că Tîrgovişteа avea deja caracter de aşezare urbană în momentul stabilirii aici a curţii domneşti, credem că este mai probabil ca aşezarea să fi căpătat treptat caracter urban în calitatea sa de capitală a Ţării Româneşti. Această opinie este confirmată de faptul că, în secolul XIV, Tîrgovişte nu figurează în privilegiile comerciale cunoscute, ceea ce arată că nu ajunsese încă la importanţa pe care o avea, de pildă, Cîmpulungul. În schimb, Tîrgovişte apare ca singurul oraş unde se plătea vamă în privilegiul acordat de Mircea cel Mare negustorilor lioveni la 1403, ceea ce dovedeşte că epoca în care s-a format oraşul poate fi plasată înainte de această dată[63]. Procesul de urbanizare este însă mult mai lung şi mai complex pentru a se lăsa prins şi fixat de o dată anumită.

O aşezare urbană dezvoltată în mod sigur dintr-un tîrg periodic (loc de schimb) este Tîrgşorul din judeţul Prahova, amintit prima oară la 6 august 1413, cînd este citat ca loc de vamă[64]. Din punct de vedere stratigrafic, locuinţele, atelierele, dughenele şi pivniţele descoperite la Tîrgşor probează inexistenţa unor aşezări anterioare. Apariţia atelierelor stabile şi a pivniţelor indică momentul în care tîrgul periodic se transformă în aşezare permanentă, prin statornicirea în aceste locuri a meşteşugarilor şi şi negustorilor[65], foarte probabil înainte de 1413, adică în vremea domniei lui Mircea cel Mare.

Un alt oraş apărut în timpul domniei lui este şi Giurgiu, menţionat prima oară ca cetate (grad) la 11 mai 1409[66] şi ca oraş (civitate) la 17 mai 1411[67]. Ţinînd seama de faptul că aici este amintită mai întîi cetatea construită de Mircea cel Mare, şi apoi oraşul (dacă termenii sînt utilizaţi în accepţiunea strictă)[68] este posibil ca acesta să se fi dezvoltat la adăpostul fortificaţiilor ridicate de domnie.

Tot în timpul domniei lui Mircea cel Mare este amintit prima oară în document oraşul Rîmnicu Vîlcea, mai întîi ca Rîmnic, la 1388[69] şi apoi ca „oraşul domniei mele Rîmnic", la 4 septembrie 1389[70], cînd el avea deci statut recunoscut de oraş.

În sfîrşit nu este exclus ca alte două vechi oraşe, Buzău şi Gherghiţa, amintite într-o poruncă a lui Dan al II-lea din 1431[71], alături de alte oraşe, să fi cunoscut o perioadă de urbanizare încă din vremea domniei lui Mircea cel Mare.

II. SITUAŢIA DEMOGRAFICĂ. CLASE ŞI RELAŢII SOCIALE

A. POPULAŢIA

Una din categoriile istorice cu cele mai importante implicaţii în structura economică şi organizarea social-politică a societăţii este populaţia. Acolo unde tehnica era relativ slab dezvoltată, întreaga viaţă economică a fost puternic influenţată de masa şi dinamica demografică[72]. Creşterile sau depresiunile demografice s-au aflat, la rîndu-le, în relaţii de interdependenţă de diferitele situaţii economice, politice, militare şi nu arareori, ecologice. Condiţionarea reciprocă a tuturor acestor factori şi-a găsit expresia în dinamica verticală (reprezentată de proporţia dintre natalitate, mortalitate şi supravieţuire) şi orizontală (deplasări) a populaţiei[73].

Pentru stabilirea modului în care a evoluat situaţia demografică în cel de al XIV-lea veac nu dispunem decît de informaţii indirecte care ne oferă totuşi posibilitatea de a surprinde principalele coordonate de dezvoltare fără a putea urmări toate nuanţele pe care le îmbracă un proces atît de complex.

Însăşi formarea Ţării Româneşti presupune existenţa unei populaţii numeroase care, ajunsă pe o treaptă superioară de dezvoltare economică, a putut să treacă de la formele de organizare prestatală, cnezatele şi voievodatele, la ridicarea acestora pe treapta cea mai de sus, aceea a statului feudal independent.

Mărturie a numărului mare al populaţiei stă şi înfiinţarea, în octombrie 1370, a mitropoliei de la Severin, a doua după aceea ce-şi avea reşedinţa la Argeş, deoarece, motivează actul sinodal, „poporul acelei ţări se întîmplă să fie mult, ba aproape nenumărat"[74]. Că ţara era atunci bine populată ne-o confirmă şi o baladă bulgară în care se vorbeşte despre Dan I care „domneşte peste multe ţări, la malurile mării şi ale Dunării, peste cetăţi, mănăstiri şi munţi, pe cîmpia cea întinsă, peste *satele cele dese*"[75]. Cîte sate vor fi fost în Ţara Românească în secolele XIV-XV este greu de spus. În general, numărul lor, împreună cu cel al tîrgurilor, se estimează în jurul cifrei de 3 000[76]. Maxima demografică ce s-a înregistrat în timpul lui Mircea cel Mare, la sfîrşitul secolului XIV şi începutul secolului XV a făcut ca populaţia ţării să fie de circa 500 000 locuitori[77].

După cum s-a remarcat, în secolul al XIV-lea se constată o puternică pulsaţie demografică ce, pe alocuri, îmbracă chiar o formă explozivă, ca în cazul zonei centrale a Cîmpiei române. Îndesirea satelor din Muntenia a continuat în tot cursul acestui veac, momentul de maximă afirmare înregistrîndu-se în timpul lui Mircea cel Mare. Mişcarea demografică a avut loc de la nord spre sud, adică din zona subcarpatică, unde era o mare densitate, spre zona mai puţin populată, pînă atunci, a luncii Dunării [78].

Satele, ne informează documentele, erau de două feluri : mari şi mici [79]. Cercetările arheologice au arătat că satul medieval era format dintr-o aglomerare de locuinţe legate de terasele ce însoţesc cursurile unor rîuri [80]. Un sat avea în jur de 10 15 case [81], iar tipul de locuinţă

www.dacoromanica.ro

întîlnit în secolul XIV era bordeiul, de dimensiuni reduse, avînd cel mai adesea, o singură încăpere [82].

Densitatea așezărilor reflectă potențialul uman de care a dispus statul românesc de la sud de Carpați, potențial care a stat la baza întregii dezvoltări economico-sociale și, nu mai puțin, a succeselor militare obținute în fața armatelor străine ce nu o dată i-au trecut granițele.

B. CLASE ȘI RELAȚII SOCIALE

Dezvoltarea economică pe care statul românesc dintre Carpați și Dunăre a înregistrat-o în veacurile XIV—XV nu putea să rămînă fără reflectare în planul socialului. Actele emise timp de 32 de ani de cancelaria lui Mircea cel Mare consemnează transformările pe care o întreagă societate le cunoștea. Ele surprind, pentru întîia oară, în mod amănunțit, stratificarea socială prezentă în Țara Românească dintr-o vreme, neîndoielnic, anterioară urcării lui Mircea cel Mare pe tron. După cum se știe, relația om — proprietate funciară era determinantă pentru acel ev; în funcție de natura acestei relații, a felului în care omul se raporta la pămînt, decurgea starea economică, statutul juridic și, nu în ultimul rînd, cel politic, al fiecăruia.

O cîrmuire atît de îndelungată ca aceea a eroului de la Rovine trebuia să ducă, și a dus, în chip necesar la întărirea, în primul rînd, a instituției domniei. Faptul este reflectat, pe plan intern, atît în acțiunea amplă de organizare a aparatului de stat în toate compartimentele sale, de la armată și pînă la cancelaria domnească, cît și în relațiile dintre marele voievod și diferitele categorii sociale [83].

Rezultată dintr-un îndelungat și complex proces de stratificare economică și socială, clasa conducătoare, clasa stăpînilor feudali [84], surprinsă documentar sub forma de „majores terrae" încă din 1247, va continua să cunoască un fenomen de structurare internă în condițiile existenței unei autorități centrale în plină afirmare. Boierimii funciare i se va adăuga, mai ales din a doua jumătate a veacului al XIV-lea, boierimea de dregătorii [85]; pe de altă parte, acestor feudali laici li se vor alătura, sub puterea protectoare a domniei, reprezentanții feudalității ecleziastice deplin cristalizată și ea în deceniile 6—8 ale secolului al XIV-lea. Într-o societate puternic ierarhizată, fiind stăpîni de domenii, de sate, de țărani dependenți, sau conducători de cete militare, întăriți, nu o dată, cu largi privilegii, marii feudali laici și ecleziastici vor forma principalul organism social care, împreună cu domina, iar uneori, în dezacord cu ea, se vor fi implicat profund în politica ce avea să determine destinul întregului stat de la sud de Carpați.

Studii competente au relevat apropierile și deosebirile care au existat între boierimea română și aristocrația sud dunăreană, fie ea bulgară [86] sau bizantină [87]. Economia lucrării nu ne îngăduie să zăbovim asupra acestor aspecte. Ne vom mulțumi doar să subliniem faptul că și pentru marea boierime nord dunăreană rosturile militare și guvernarea țării vor constitui misiunea ei de clasă, afirmată cu atîta putere în secolele XIV-XV. Pentru aceeași perioadă, trebuie relevat rolul sporit care l-a avut aristocrația în raport cu cea de funciară dregătorie, rol care nu pare să vină, după cum s-a relevat [88], dintr-un context bizantin.

www.dacoromanica.ro

Documentele din timpul domniei lui Mircea cel Mare ne oferă informații despre stratificarea existentă, fie la nivelul clasei boierești, cînd vorbesc de „boierii domniei mele, den cei mari au den cei mici boiari sau den slugile mele [89], sau de „sfetnicii noștri și [...] ceilalți boieri" [90], fie despre aceea existentă în cadrul lărgit al organismului social. Astfel, în 1418, Mihail voievod, fiul lui Mircea, îndemna pe oricine ar vrea „de voia lui, sau *sluga domniei mele* sau *boier* sau *cneaz* [91] să-și închine sufletul la mănăstirile domniei mele, la Codmeana și la Cozia sau va vrea să dăruiască sat sau ocine sau vite și încă dintre *ceilalți oameni de mîna de jos, adică siraci* [92], cine își va închina sufletul său sau via sau ogoare sau moară sau case sau vită sau fie orice, de la mic pînă la mare toate să fie ale lui Dumnezeu și mănăstirești, la Cozia și la Codmeana" [93]. Actul menționează, așadar, principalele categorii sociale și bunurile ce intrau în stăpînirea fiecăruia. Dacă boierimea dispunea de sate, ocine sau vite, „ceilalți oameni de mîna de jos, adică siraci", oamenii neprivilegiați deci, nu aveau în proprietate decît ogoare, vii, mori, case, vite.

Obligată să ofere domnului „consilium et auxilium" boierimea era la rîndu-i, în virtutea dreptului vasalic care impunea obligații reciproce, răsplătită de domn cu danii [94] și imunități [95] pentru dreapta și credincioasa slujbă prestată.

Beneficiară, cu precădere a munificienței voievodale, ecou al doctrinei virtuților imperiale bizantine conform cărora basileul era dator să fie everget [96], biserica, de asemenea, va primi și va fi întărită cu numeroase danii și imunități. În această susținută acțiune domnul va fi secondat și de boieri care vor dărui așezămintelor monahale, după pilda suzeranului lor, locuri, sate, ocine, vii.

Mircea cel Mare continuînd pe un plan superior activitatea ctitoricească inaugurată de înaintașii săi nu va ezita să ceară, el însuși, unor boieri să-l sprijine în acțiunea sa de înălțare și înzestrare a lăcașurilor religioase [97]. Astfel, în documentul din 20 mai 1388, se menționează că mănăstirea Cozia a început să fie ridicată „la locul numit Calimănești pe Olt, care a fost mai înainte satul boierului domniei mele Nan Udobă, pe care cu dragoste și cu multă osîrdie, *după voia domniei mele*, l-a închinat mai înainte-zisei mănăstiri". Din același act aflăm că și Stanciu al lui Balco „boier al domniei mele" dăruiește mănăstirii o bucată de ocină pe Argeș, pe care a cumpărat-o de la Ștef, și cu vii „și aceasta *după voia domniei mele*" [98]. Un an mai tîrziu, la 4 septembrie 1389, Mircea voievod lărgește hotarul mănăstirii Cozia, dăruindu-i locul ce ține de satul Jiblea. Nu-i va fi însă prea simplu. Însuși o mărturisește. „De aceea *m-am nevoit de am luat* locul ce ține de satul Jiblea [...] și am dăruit mănăstirii domniei mele, Sfinte Troițe, ca să fie ocină bisericească pînă în veci. *În schimb pentru aceasta*, am slobozit boierilor cărora a fost ocina, Stanciul și Costea și Vîlcul și Albul și Radomir, ceea ce a rămas din Jiblea cît se ținea din ce le-a fost vechea ocină, ca să le fie acele sate de ohabă". Mai mult... „*încă le-am dăruit domnia mea pentru slujbă* și satul pe Olt numit Orlești, *în locul celui pe care l-am luat* și l-am dăruit bisericii și acesta de ohabă, care a fost mai înainte la mănăstirea Codmeana" [99].

Fără a insista aci asupra căilor de întărire a autorității domnești nu putem totuși rezista tentației de a evidenția un aspect, care după știința noastră nu a fost relevat pînă acum, și anume faptul că însuși formularul diplomatic al hrisoavelor emise de cancelaria lui Mircea cel

www.dacoromanica.ro

Mare ne prezintă, peste veacuri, în filigran parcă, indiciile subtile ale acestei autorități în plină afirmare. Dacă la începutul domniei, voievodul invoca doar sprijinul tuturor „sfinților aici și în veacul viitor" împotriva celor care „s-ar încumeta dintre cei mari și cei mici" să încalce daniile făcute de el mănăstirii Cozia [100], sau pe lîngă blestemul sfinților, care nu-i pare suficient, așează și propriul său blestem [101], mai tîrziu, adaugă, pentru virtualii călcători ai poruncilor sale, amenințări „pe lîngă aceasta și de la domnia mea să primească mare rău și urgie [102], ajunge ca, spre sfîrșitul domniei, să se dezlănțuie împotriva celor care s-ar „încumeta dintre boierii domniei mele, mari și mici, sau dintre dregătorii domniei mele„ să-i nesocotească hotărîrea să știe că „unul ca acela va primi mare rău și urgie de la domnia mea, ca un călcător și neascultător și batjocoritor și necredincios al acestui hrisov al domniei mele" [103]. În aceeași ordine de idei se înscrie și actul dat de Mihail voievod în ⟨1417—1418⟩ care, în calitate de asociat la tron, amenință pe cei ce i-ar nesocoti poruncile că „vor primi mare rău și urgie și pedeapsă de la părintele domniei mele și de la domnia mea, ca necredincioși și batjocoritori ai hrisovului domniei mele, ca unii ce n-au băgat în seamă cuvîntul domniei mele, să se învețe și alții ca să asculte de cuvînt și să nu se împotrivească" [104]

Alături de boierime și de „satele boierești mari și mici" [105] exista, în Țara Românească a veacurilor XIV—XV, și o puternică țărănime liberă stăpînind satele, atît de numeroase încă ale obștii țărănești. Satele libere, grupate cu osebire în zona submontană și colinară față de cea de cîmpie, unde densitatea lor era ceva mai mică, vor rezista mult timp procesului de acaparare domnească, boierească sau mănăstirească, proces care va înregistra însă cote foarte înalte în secolele ce vor urma. Depozitara unor apreciate virtuți militare, țărănimea liberă a fost, cum s-a arătat, pivotul oastei mari [106]. Ei i s-a datorat în cea mai mare parte salvarea independenței statale în secolele XIV—XVI.

Țărănimea aservită era legată de stăpînul feudal atît printr-o legătură personală cît și prin constrîngerea extraeconomică. Omul neliber, rumânul, obligat să dea stăpînului feudal dijmele și să-i presteze servicii nu apare sub acest nume decît spre finele veacului al XV-lea. Pînă atunci îl găsim însă prezent, fără a fi numit direct, în toate hrisoavele prin care domnul donează sau întărește stăpîniri de sate unor boieri și mănăstiri. Astfel, în 1400, marele voievod dăruiește mănăstirii Cozia satele Micleușevăț, Curilo și Grădanovăț, adăugînd ca „nimeni să nu cuteze să turbure acele sate cu nici o dajde, ci să fie *în supunere* față de starețul Sofronie și de toți frații și *să* lucreze în mănăstirea domniei mele" [107].

După îndeplinirea obligațiilor ce-i reveneau față de stăpîn, țăranul aservit avea dreptul de a se răscumpăra, după ce plătea acestuia o despăgubire intitulată găleata de judecie sau de ieșire [108].

Într-o orînduire în care dependența personală (vasalică), ce nu era substanțial antitetică libertății, constituia cheia de boltă a întregului edificiu social, țărănimea neliberă va cunoaște, pînă în a doua jumătate a secolului al XVI-lea, *forme atenuate de aservire* [109].

Ilustrativ pentru această situație și, în același timp, pentru poziția domniei față de această categorie socială este hrisovul din ⟨1407⟩ prin care Mircea cel Mare poruncește satelor supuse mănăstirii Tismana să asculte de noul egumen al mănăstirii, Agathon, adăugînd: „Iar dacă cineva vă minte, să nu vă încredeți nicidecum. Ci gloabele ce se vor face sau dușegubine, fie orice, de la cea mică pînă la cea mare, toate

www.dacoromanica.ro

să fie ale mănăstirii și călugării Tismanei să le ia, iar alții nimeni, nici dintre boieri, să nu cuteze să încerce. Cine ar umbla printre voi, dintre boierii domniei mele ca să vă ia sau să vă tragă la alte munci, pe oricine *să-l loviți în cap*" [110].

Ultima categorie socială amintită în documentele emise de cancelaria lui Mircea cel Mare este aceea a robilor. Ei apar sub numele generic de „sălașe" de țigani. Dacă în 1385, Dan I întărea mănăstirii Tismana „țigani, 40 sălașe", dania ce-i fusese făcută de Vladislav I [111], ctitorul Coziei va dărui propriei mănăstiri „300 sălașe de țigani" [112]. Cunoscători a felurite meșteșuguri, întrebuințați, îndeosebi, la muncile casnice de la curtea domnului, boierilor sau mănăstirilor, țiganii au fost folosiți, uneori, și ca ciocănași în ocnele de sare [113]. Putînd fi cumpărați, vînduți, moșteniți sau donați, obligați să muncească și să plătească dări atît pentru stăpînul lor cît și pentru domnie, ei se vor afla, ulterior, sub supravegherea unui slujitor special al domnului, cneazul de țigani, care se îngrijea de exècutarea prestațiilor și încasarea dărilor [114].

★

La capătul demersului pe care l-am încercat aici în ceea ce va fi fost, din punct de vedere economic și social, Țara Românească a marelui voievod Mircea socotim că dezvoltarea economică, menită a asigura posibilitățile materiale, creșterea demografică, ce-i va dă potențialul uman, existența, pe de o parte, a unei puternice țărănimi libere, iar pe de alta, a formelor atenuate de aservire, vor crea un echilibru ca re va feri societatea de convulsii; totodată, aceștia vor fi și principalii factori pe care autoritatea centrală se va sprijini în efortul de apărare a statului de-sinestătător abia întemeiat în primele decenii ale veacului pe care domnia lui Mircea cel Mare îl încheia.

NOTE

[1] Vezi amănunțe la Dinu C. Giurescu, *Țara Românească în secolele XIV—XV*, București, 1973, p. 47—207.

[2] DRH, B, I, p. 21. Pentru mărimea găleții vezi N. Stoicescu, *Cum măsurau strămoșii*, București, 1971, p. 194—195.

[3] DUH, B, I, p. 27.

[4] *Ibidem*, p. 44.

[5] Corneliu Mateescu, Sylviu Comănescu, *Contribuție la studiul gropilor „de bucate" din epoca lui Mircea cel Bătrîn: o groapă descoperită la Vădastra* (SCIV, 24, 1973, nr. 1, p. 83—92).

[6] Vezi relatarea lui W. de Wavrin în *Călători străini despre țările române*, I, p. 99.

[7] Numai la Străulești s-au descoperit 29 de gropi de bucate în care se putea păstra pînă la 4 000 de kg de cereale. Vezi Panait I. Panait, *Contribuții arheologice la cunoașterea satului în secolul al XV-lea pe teritoriul de azi al Bucureștiului* în „Materiale de istorie și muzeografie", 1964, p. 222.

[8] Ținînd seama de mărimea „gropilor de bucate" și de faptul că dijma din grîu era a zecea parte din producție, putem presupune că fiecare gospodărie livra domniei cîteva sute de kg de cereale anual.

[9] N. Stoicescu, *op. cit.*, p. 194.

[10] DRH, B, I, p. 27, 35, 44, 61.

[11] *Ibidem*, p. 27, 76. Pentru cantitatea mare de vin de care dispuneau unii locuitori evocăm cazul relatat de un document din 16 septembrie 1440, din care rezultă că un ieromonah care intenționa să facă o mănăstire în hotarul orașului Rm. Vîlcea cumpărase 6 vii pentru care plătise 3 100 vedre de vin, adică circa 40 000 l (DRH, B, I, p. 158).

[12] D. Mioc, *Din tehnica viticolă medievală în Țara Românească*, în „Studii. Revistă de istorie," t. 22, 1969, nr. 3, p. 446.

www.dacoromanica.ro

[12bis] Pentru a ilustra numărul mare al vitelor existente în această vreme vom cita spusele cronicarului Laonic Chalcocondil, după care, la 1462, oștile otomane invadatoare au luat din Țara Românească „mai mult de 200 000 de oi, boi și vaci" (*Expuneri istorice*, trad. V. Grecu, București, 1958, p. 291).

[13] Vezi C. C. Giurescu, *Istoria pescuitului și a piscicultuții în România*, I, București 1964.

[14] DRH, B, I, p. 18.

[15] *Ibidem*, p. 24 („și vîltoarea de la mijloc, la Dunăre, toată, la iuțeli, și venitul de la opt pescării").

[16] *DRH*, B, I, p. 21.

[17] *Ibidem*, p. 44. „Și le dăruiesc balta numită Mamino, la locul numit Orlea, în sus toată balta, cît ține de Mamino". Balta, menționată în diploma loaniților (1247) sub numele de Celei, se va chema în evul mediu Mamina, iar astăzi Potelu. (Pentru localizare vezi C. C. Giurescu, *op. cit.*, p. 66—7).

[18] *DRH*, B, I, p. 252

[19] C. C. Giurescu, *op. cit.*, p. 68.

[20] *DRH*, B, I, p. 64. Vezi și C. C. Giurescu, *op. cit.*, p. 68—9).

[21] *DRH*, B, I, p. 118.

[22] *Ibidem*, p. 71.

[23] Vezi C. C. Giurescu, *op. cit.*, p. 157.

[24] *Ibidem*, p. 71—2.

[25] *DRH*, B, I, p. 76.

[26] Vezi Radu Manolescu, *Comerțul Țării Românești și Moldovei cu Brașovul (secolele XIV—XVI)*, București, 1965, p. 105 sqq., unde peștele este considerat primul articol de export al Țării Românești.

[27] Aurora Ilieș, *Știri în legătura cu exploatarea sării în Țara Românească pînă în veacul al XVIII-lea*, în „Studii și materiale de istorie medie", vol. I, 1956, p. 157.

[28] *DRH*, B, I, p. 62.

[29] *Ibidem*, p. 99. După cum rezultă dintr-o catagrafie din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea aflată în condica mănăstirii Cozia, este vorba, de fapt, de o singură gură de ocnă pe care mănăstirea o primise pentru propria-i folosință, nu și pentru vînzare. Parte din țiganii dăruiți de Mircea mănăstirii Cozia (300 sălașe), trebuie să fi lucrat probabil de mai înainte și ca ciocănași în ocnă (Aurora Ilieș, *op. cit.*, p. 181).

[30] *Ibidem*, p. 157—8. Este cunoscută și sub numele de ocna de la Rîmnic; spre mijlocul sec. XVI apare denumirea de Ocna Mare sau Vel Ocna (*ibidem*, nota 5).

[31] *Călători străini despre țările române*, I, p. 109.

[32] P. P. Panaitescu, *Minele de aramă ale lui Mircea cel Bătrîn*, în „Revista istorică română", VII, 1937, p. 7.

[33] *DRH*, B, I, p. 35.

[34] Nicolae Maghiar, Ștefan Olteanu, *Din istoria mineritului în România*, București, 1970, p. 123.

[35] *DRH*, B, I, p. 212.

[36] Vezi N. Constantinescu, *Coconii — centru de producție ceramică din Țara Românească (sec. XV)*, în „SCIV", 1964, nr. 1, p. 111.

[37] Petre Diaconu, *Șantierul Păciul lui Soare*, în „Materiale arheologice", VII, p. 606.

[38] *Istoria orașului București*, I, București, 1965, p. 74.

[39] Ștefan Olteanu, Constantin Șerban, *Meșteșugurile din Țara Românească și Moldova în evul mediu*, București, 1969, p. 69.

[40] *DRH*, B, I, p. 161, 187.

[41] Ștefan Olteanu, *Comerțul pe teritoriul Moldovei și Țării Românești în secolele X—XIV*, în „Studii" 22, 1969, nr. 5, p. 851. Nu este în intenția noastră de a discuta aici problema atît de dezbătută a predominării economiei naturale în această epocă.

[42] Dinu C. Giurescu, *op. cit.*, p. 190.

[43] *DRH*, B, I, p. 109.

[44] *Ibidem*, p. 67.

[45] *Ibidem*, p. 187.

[46] *DRH*, B, I, p. 198. Măsurile luate de Mircea cel Mare în acest domeniu l-au determinat pe P. P. Panaitescu să vorbească de „reforma comercială din vremea lui Mircea". (*Mircea cel Bătrîn*, București, 1944, p. 96).

[47] *DRH*, D, I, p. 200, 223.

[48] Radu Manolescu, *op. cit.*, p. 104 sqq.

[49] P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 101.

[50] În sec. XIV—XV vămile de graniță erau formate din cele de pe linia Dunării (Brăila, Orașul de Floci, Dîrstor, Giurgiu, Siștov, Nicopole, Calafat și lîngă balta Bistreț, în fața localității Țibăr (azi în R.P. Bulgaria) și vămile plaiurilor ce se aflau la hotarul din spre Transilvania (vama de la Vîlcan, pe valea Jiului, de la Cîineni, pe valea Oltului, la Cetatea Dîmboviței, la

www.dacoromanica.ro

Rucăr şi mai apoi la Bran). Vezi Dinu C. Giurescu, *op. cit.*, p. 196—200 şi P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 105.

[51] Printre vămile interne sînt menţionate : Tîrgovişteа, Tîrgşorul, Lopatna (în Prahova), Secui (pe Jiu), Runcu. Cf. Dinu C. Giurescu, *op. cit.*, p. 201.

[52] La ⟨1406⟩ Mircea cel Mare scuteşte carele mănăstirii Cozia de orice vamă ,,să umble carele mănăstirii", spune documentul, ,,în ţara domniei mele, iar unde se află *vamă sau cumpărată sau necumpărată*, nimeni să nu cuteze dintre vameşi să se încumete şi să împiedice carele mănăstirii" (*DRH*, B, I, p. 67) : iar la 28 martie 1415, domnul dăruieşte aceleiaşi mănăstiri vama de la Genune (=Cîineni) de ocină şi de ohabă (*ibidem*, p. 79).

[53] Vezi descrierea lor la Octavian Iliescu, *Moneda în România*, Bucureşti, 1970, p. 20—1. Pentru amănunte vezi : C. Moisil, *Monetele lui Mircea cel Mare*, în ,,Convorbiri literare", 42, 1908, nr. 10, p. 413—419 ; idem, *Consideraţii asupra monedelor lui Mircea cel Bătrîn*, în ,,Buletinul Societăţii Numismatice române", 10, 1913, nr. 20, p. 37—56 ; O. Iliescu, *Cu privire la monetele lui Mircea cel Bătrîn*, în ,,Cronica numismatică şi arheologică", 19, 1945, nr. 133—134, p. 25—27, care arată că Mircea nu a bătut monede de aramă, aşa cum susţinea P.P. Panaitescu.

[54] Numai în tezaurul de la Tîrgovişte s-au descoperit 6 090 exemplare de bani şi ducaţi emişi de Mircea cel Bătrîn. Vezi O. Iliescu, *Cel dintîi simpozion de numismatică feudală românească*, în ,,Studii", 18, 1965, nr. 5, p. 1154. Despre alte tezaure şi descoperiri vezi : Maria Grigoruţă, *Emisiuni monetare din vremea lui Mircea cel Bătrîn descoperite la Bucureşti*, în *Izvoare arheologice bucureştene*, Bucureşti, 1978, p. 50—2, şi în ,,Bucureşti. Materiale de istorie şi muzeografie", 8, 1971, p. 247—52 ; Toma Rădulescu, *Tezaurul monetar de la Bîzdina, judeţul Dolj (secolele XIV—XV)*, în ,,Oltenia", 3, 1981, p. 89—96 ; Corneliu Mateescu, *Contribuţie la studiul monedelor lui Mircea cel Bătrîn : un ducat găsit la Vădastra*, în ,,Studii şi cercetări numismatice", 3, 1960, p. 279—86.

[55] C. Moisil, *Monede vechi româneşti găsite în Dobrogea*, în ,,Convorbiri literare", 40, 1906, p. 1117—1122 ; V. Strocscu, *Dobrogea Nouă*, Bazargic, 1925. Pentru a releva intensitatea circulaţiei monedei lui Mircea cel Mare în Dobrogea vom aminti că numai tezaurul descoperit pe dealul Bădila din comuna Niculiţel cuprinde a circa 6 000 de piese de argint, marca majoritate de la Mircea cel Mare (,,Convorbiri Literare", 42, 1908, p. 588).

[56] Despre surfrapareа monedelor lui Terter, fostul despot al Dîrstorului, cu însemnele lui Mircea cel Mare, unul stăpîn al Dobrogei, vezi Sergiu Iosipescu, *Balica, Dobrotiţă, Ioancu*, Bucureşti, 1985, p. 167.

[57] Revelator este cazul relatat de un document din 16 septembrie 1440 din care rezultă că un ieromonah cumpărase 6 vii la Licura — Vîlcea cu 3 100 de vedre de vin (*DRII*, B, I, p. 158).

[58] Octavian Iliescu, *Un tezaur de monede de la Mircea cel Bătrîn găsit în R.F.S.Iugoslavia*, în ,,Cercetări numismatice", I, 1978, p. 29—31.

[59] Vezi C. Moisil, *Monetăria Ţării Româneşti în timpul dinastiei Basarabilor. Studiu istoric şi numismatic*, în ,,Anuarul Institutului de istorie naţională", Cluj, 1924, p. 38—9.

[60] G. Severeanu, *Monetele lui Petru Muşat găsite într-un tezaur de monete Mircea cel Bătrîn*, în ,,Bucureşti", 3, 1937, p. 67—73.

[61] Ştefan Olteanu, *Cercetări cu privire la geneza oraşelor medievale din Ţara Românească*, în ,,Studii", 16, 1963, nr. 6, p. 1256—80 ; Matei Mircea, *La ville medievale et l'archeologie roumaine : état actuel des recherches, în ,,Dacia", VIII, 1964* ; Ştefan Pascu, S. Goldenberg, *Despre oraşele medievale din unele ţări dunărene, în* ,,Anuarul Institutului de istorie", Cluj, 1971, p. 29—41 ; G. Cantacuzino, *Probleme ale raportului dintre începuturile aşezărilor urbane medievale şi curţile domneşti din Ţara Românească*, în ,,Studia Valachica", 1970, p. 102.

[62] *Călători străini despre ţările române*, I, p. 30.

[63] Nicolae Stoicescu, Cristian Moisescu, *Tîrgovişteа şi monumentele sale*, Bucureşti, 1976, p. 8—10, unde se expun şi opiniile mai vechi ale istoricilor. La ⟨1417—1418⟩ Mihail, asociatul la domnie al lui Mircea cel Mare, numeşte aşezarea unde îşi avea reşedinţa ,,oraşul domnici mele" arătînd astfel că Tîrgovişteа a căpătat statut de oraş înainte de această dată (*DRII*, B, I, p.84).

[64] *DRH*, D, I, p. 198.

[65] Materiale de istorie şi muzeografie", II, 1965, p. 21—22, nota 4.

[66] *DRH*, B, I, p. 77.

[67] *DRH*, D, I, p. 187.

[68] În documentele alcătuite în limba slavă se utilizează termenii : cetate (grad), oraş (oraşi) şi tîrg (trăg). Între ultimele două este greu de făcut o deosebire netă : la 7 august 1451 sînt amintiţi ,,pîrcălabii de oraşe unde sînt tîrguri" (parkalabi po oraşoh ideje săt trăgovi). (*DRH*, B, I, p. 186).

Din unele documente rezultă că tîrg era locul unde se desfăceau produsele şi care nu trebuia să fie neapărat oraş ; de pildă, la ⟨1422⟩, Dan al II-lea prevedea că braşovenii vor plăti vama ,,în orice tîrg se va vinde postavul" (*ibidem*, p. 101).

Cît priveşte termenii de grad şi oraş, şi ei se folosesc pentru aceleaşi aşezări, deci cu acelaşi înţeles ; de pildă, în timp ce Bucureştii erau numiţi de regulă ,,cetatea de scaun", Tîr-

www.dacoromanica.ro

goviștei i se spunea de obicei ,,orașul de scaun", deși ambele așezări erau orașe. Uneori însă și Tîrgoviștea devine ,,cetatea de scaun" (*DRH*, B, I, p. 409, 414, 437).

[69] *DRH*, B, I, p. 27.

[70] *Ibidem*, p. 29.

[71] *Ibidem*, p. 131.

[72] Ștefan Ștefănescu, *Demografia, dimensiune a istoriei*, Timișoara, 1974, p. 8.

[73] *Ibidem*, p. 45.

[74] *DIR, B. veacul XIII, XIV, XV*, p. 22.

[75] Al. Iordan, *Les relations culturelles entre les Roumains et les Slaves du Sud*, București, 1936, p. 59. Cf. P.P. Panaitescu, *Mircea cel Bătrîn*, p. 44.

[76] Dinu C. Giurescu, *Țara Românească în secolele XIV—XV*, p. 27.

[77] Ștefan Ștefănescu, *La situation démographique de la Valachie aux XIV-e, XV-e et XVI-e siecles d'après les conjonctures socio-politiques*, în ,,Nouvelles études d'histoire", t. IV, p. 47.

[78] Panait I. Panait, *Cercetarea arheologică a cîtorva materiale din Țara Românească în secolul al XIV-lea*, în „SCIV" , t. 22, 1971, nr. 2, p. 251—2.

[79] În actul datat ⟨1404—1408⟩ se arată că Mircea cel Mare poruncește ,,ca oricine ar dori să meargă în satul ⟨Cărăreni, de la gura Ialomiței, al mănăstirii Cozia⟩ din satele boierești mari și mici, să fie slobod de orice dăjdii" (*DRH*, B, I, p. 66). De asemenea, în ⟨1407⟩ domnul poruncește ,,tuturor satelor care sînteți sub ascultare mănăstirii Tismenii, *mari și mici*" să asculte de Agathon, noul stareț al mănăstirii. (*ibidem*, p. 72).

[80] Panait I. Panait, *op. cit.*, p. 248.

[81] Satul Măicăncești, de pe teritoriul Bucureștilor, avea în timpul lui Mircea cel Mare circa 10—12 case răsfirate pe o suprafață de 6 000 m² (*ibidem*).

[82] *Ibidem*, p. 249.

[83] Pentru instituția domnici vezi studiul lui N. Stoicescu, *Organizarea statală în vremea domniei lui Mircea cel Bătrîn*, din același volum. Pentru clasele sociale vezi: P.P. Panaitescu, *Mircea cel Bătrîn*, p. 66—81 ; idem. *Obștea țărănească în Țara Românească și Moldova*, București, 1964, p. 66 86 ; Dinu C. Giurescu, *op. cit.*, p. 213—261.

[84] Originea clasei boierești a preocupat pe mulți istorici. Nu este în intenția noastră de a discuta aici o problemă ce s-a dovedit nu o dată a fi plină de controverse și nici de a trimete la o bibliografie care este mult prea bogată pentru a fi indicată fie și selectiv. Ne vom mulțumi doar să indicăm cîteva lucrări : C. Giurescu, *Studii de istorie socială* (*Despre boieri*), București, 1943 ; P. P. Panaitescu, *Problema originii clasei boierești* în vol. *Interpretări românești. Studii de istorie economică și socială*, București, 1947, p. 33—80 ; idem, *Introducere la istoria culturii românești*, București, 1969 ; I.C. Filitti, *Clasele sociale în trecutul românesc*, București, 1925 ; R. Rosetti, *Cum s-a născut și cum a dispărut boierimea*, în ,,Adevărul literar", 1925 ; H.H. Stahl, *Controverse de istorie socială românească*, București, 1969.

[85] Pentru apariția principalelor dregătorii vezi : C.C. Giurescu, *Contribuțiuni la studiul marilor dregători în secolele XIV și XV*, București, 1925 : idem, *Contribuțiuni la studiul marilor dregători în secolele XIV și XV*, Vălenii de Munte, 1926 ; N. Stoicescu, *Sfatul domnesc și marii dregători din Țara Românească și Moldova* (*sec. XIV—XVII*), București, 1968.

[86] D. Angelov și Șt. Ștefănescu, *Trăsături comune și deosebiri în dezvoltarea social-economică a Bulgariei și a Țării Românești în secolele XIII— XIV*, în vol. *Relații româno-bulgare de-a lungul veacurilor* (*sec. XII—XIX*), București, 1971.

[87] Valentin Al. Georgescu, *Bizanțul și instituțiile românești pînă la mijlocul secolului al XVIII-lea*, București, 1980, p. 52—57.

[88] *Ibidem*, p. 53.

[89] *DRH*, B, I, p. 31—2.

[90] *Ibidem*, p. 38.

[91] În istoriografia noastră s-a discutat mult despre originea și evoluția cnezilor. La început erau membri de categoria a doua a clasei feudale, apoi categorie feudală decăzută în rîndurile țărănimii libere, ca, după aceea, termenul să desemneze masa întreagă a țărănimii libere (*Istoria dreptului românesc*, I, București 1980, p. 157 ; Cf. H. H. Stahl, *Controverse*, p. 271—5.

[92] Pentru termenul de sirac (siromah) care desemna în sec. XV categoria neprivilegiată a populației, atît de la orașe cît și de la sate vezi : C.C. Giurescu, *Despre ,,sirac" și ,,siromah" în documentele slavo-muntene*, București, 1927 (extras din ,,Revista istorică", an XIII, nr. 1—3 ian.—mart. 1927) ; Șt. Ștefănescu, *Despre terminologia țărănimii dependente din Țara Românească în sec. XIV—XVI*, în ,,Studii", an XV, 1962, nr. 5, p. 1155—1161.

[93] *DRH*, B, I, p. 87.

[94] La 20 iulie 1400, Mircea cel Mare dă boierilor Micul și Stroia jumătate din satul Mîndra cu dijma din porci, stupi, vin și moară ,,pentru slujba lor credincioasă, fiindcă am dăruit-o de a mea bunăvoie" (*DRH*, B, I, p. 561). În ⟨1398⟩ noiembrie 21, jupan Aldea donînd mănăstirii Cutlumuz de la Sfîntul Munte satul Cireașov arată că face această danie ,,din cît mi-a dăruit Dumnezeu și domnul voievod Io Mircea, *pentru slujba și credința cu care l-am slujit, nu cu fățărnicie, ci cu adevărată și dreaptă credință*". (*ibidem*, p. 471).

www.dacoromanica.ro

[95] La 4 septembrie 1389, domnul dăruieşte boierilor Stanciul, Costea, Vîlcul, Albul şi Radomir satul Orleşti, pe Olt, ohabă pentru slujbă (*ibidem* p. 29).

[96] Valentin Al, Georgescu, *Bizanţul*, p. 44.

[97] Pentru cadrul mai larg al relaţiilor dintre realităţile vieţii sociale şi politice şi reflectarea lor în planul artei vezi: Răzvan Theodorescu, *Un mileniu de artă la Dunărea de Jos*, Bucureşti, 1976, p. 153—232; idem, *Artă şi societate în Ţara Românească în veacul al XIV-lea*, în „Studii şi cercetări de istoria artei", seria artă plastică, t. 19, 1972, nr. 1, p. 3 34.

[98] *DRH*, B, I, p. 27.

[99] *Ibidem*, p. 29.

[100] *Ibidem*, p. 27—8, (din 1388, mai 20).

[101] „Cine s-ar încumeta să strice această poruncă şi înscris al domniei mele, sau vreun domn sau boier, să fie blestemat de tatăl şi de fiul şi de sfîntul duh şi de toţi sfinţii, apoi şi de domnia mea" (*ibidem*, p. 31, ⟨1389 1400⟩).

[102] *Ibidem*, p. 49, ⟨circa 1400⟩.

[103] *Ibidem*, p. 81—2 (1415 iunie 10).

[104] *Ibidem* p. 84.

[105] *Ibigem*, p. 66 ⟨1404—1408⟩.

[106] Valentin Al. Georgescu, *Instituţiile statelor româneşti de-sine-stătătoare*, în vol. *Constituirea statelor feudale româneşti*, Bucureşti, 1980, p. 242.

[107] *DRH*, B, I, p. 49.

[108] P. P. Panaitescu, *Dreptul de strămutare al ţăranilor în ţările române (pînă la mijlocul sec. XVII)*, în „Studii şi materiale de istorie medie", I. 1956, p. 63 122.

[109] Valentin Al. Georgescu, *op. cit.*, p. 244.

[110] *DRH*, B, I, p. 72.

[111] *Ibidem*, p. 21.

[112] *Ibidem*, p. 27, (1388 mai 20).

[113] Aurora Ilieş, *op. cit.*, p. 181.

[114] P. P. Panaitescu, *Mircea cel Bătrîn*, p. 79—81; cf. Dinu C. Giurescu, *op. cit.*, p. 257 260.

LA SITUATION INTÉRIEURE DE LA VALACHIE PENDANT LA PÉRIODE 1386—1418

Résumé

Sous la règne de Mircea le Grand, la Valachie a connu, incontestablement, une période de prospérité économique illustrée par le développement de l'agriculture et l'élevage du bétail, des métiers, et de l'exploitation du minerai (notament du sel et du cuivre), des échanges commerciaux (intérieurs, extérieurs et de transit) et leur corollaire, la circulation monétaire, ainsi que le significatif progrès de certaines agglomérations rurales de plus vieille date au niveau des localités urbaines.

En outre, les documents consignent pour la première fois en détail, la stratification sociale existant dans l'Etat situé au sud des Carpates, de même que la consolidation toujours plus puissante de l'autorité princière. La formulaire diplomatique des actes émis par la chancellerie de Mircea le Grand nous présentent, par delà les siècles, les indice, subtiles de cette autorité en pleine affirmation.

Ainsi, nous considérons que le développement économique, destinée a lui assurer les possibilités d'ordre matériel, l'accroissement démographique, qui lui fournira le potentiel humain, l'existence, d'autre part, d'une puissante paysannerie libre et, d'outre part, des formes atténuées d'assuvissement, créeront un équilibre qui préservera la société de convulsions; dans le même temps, ce seront là les principaux facteurs sur lesquels l'autorité centrale s'appuyera dans l'effort de défendre d'Etat indépendant à peine fondé pendant les premières décennies du siècle qui s'achevait par le règne de Mircea le Grand.

www.dacoromanica.ro

CANCELARIA LUI MIRCEA CEL MARE (I)

DAMIAN P. BOGDAN

Între cele mai de seamă personalităţi ale lumii sud est europene, în Evul de mijloc, se numără şi domnitorul Ţării Româneşti, Mircea cel Mare. Figurii ilustre a voievodului şi vremii sale i-a fost consacrată de către distinsul dascăl al Şcolii de Arhivistică şi de la Facultatea de Filozofie şi Litere — prof. P. P. Panaitescu, temeinică monografie, *Mircea cel Bătrîn*, Bucureşti, 1944 (Panaitescu, MB).

Marele voievod a purtat unul din cele mai ample titluri, care nu mai este întîlnit la alţi principi români, în epoca medievală, şi anume: *Azŭ *, iže vŭ H(rist)a B(o)ga, bl(a)governyj i bl(a)gočestivyj i H(ri)stoljubivyj i samodrŭžavnyj Io(annŭ) Mirča velikyj voevoda i g(ospo)d(i) nĭ, m(i)l(o)stiǫ B(o)žiǫ i B(o)žiemŭ darovaniemŭ obladaǫi i g(o)s(po)d(st)vuǫi vŭsej Zemj Uggrovlahijskoj i Zaplaninskym, eštež(e) i kŭ tatarskjm(ŭ) stranam(ŭ) i Amlašu i Fagrašu herc-g(u) i Sĕvĕrinskomu Banstvu g(ospo)d(i)nĭ i oba pol(a) po vŭsemu Podunaviu daže i do Velikago Morĕ i Drustru gradu vladalec(ŭ)* [1] = Eu, cel în Hristos Dumnezeu, binecredinciosul şi binecinstitorul şi de Hristos iubitorul şi singur stăpînitorul Ioan Mircea mare voievod şi domn, din mila lui Dumnezeu şi cu darul lui Dumnezeu stăpînind şi domnind peste toată Ţara Ungrovlahiei şi ⟨al părţilor⟩ de peste munţi, încă şi către părţile tătăreşti şi herţog al Amlaşului şi Făgăraşului şi domn al Banatului Severinului şi pe amîndouă părţile ale întregii Podunavii, chiar şi pînă la Marea cea Mare şi stăpînitor al cetăţii Durostor.

Plinătatea acestui formular l-a îndrituit pe eruditul Dimitrie Onciul să întocmească studiul *Titlul lui Mircea cel Bătrîn şi posesiunile lui*, în „Convorbiri Literare", XXXV (1901), p. 1010—1033.

Aniversarea, în acest an a şase veacuri de cînd Mircea cel Mare s-a înscăunat în tronul Ţării Româneşti prilejuieşte şi autorului acestor rînduri să revină, pe larg, asupra primei părţi a articolului ce l-a publicat cu 52 de ani în urmă şi anume: *Despre cancelaria slavă a voievodului muntean Mircea cel Bătrîn* (în „Revista Societăţii Tinerimea română" Bucureşti, LVII, 7, 1934, p. 234—238), în care este vorba de regestarea unor documente de la marele domn [2], articol despre care savantul Nicolae Iorga — eminentul nostru dascăl de la Facultate, a scris următoarele: „un catalog critic foarte îngrijit" („Revista Istorică", XX, 1934, p. 283) [3].

Este de remarcat şi interesantul paragraf *Cancelaria* (lui Mircea cel Mare), din citata monografie a prof. Panaitescu (p. 179—183). Deasemenea şi documentatul articol al lui Corneliu Tamaş, *Cancelaria în timpul lui Mircea cel Bătrîn*, în „Historica", Craiova, III(1974), p. 111—120.

Numărul şi rezumatul documentelor. — Din punctul de vedere al destinaţiei, documentele se împart în *interne* — cele adresate persoanelor şi instituţiilor din ţară şi *externe* — cele acordate beneficiarilor din afara ţării.

www.dacoromanica.ro

Prima listă a doc. lui Mircea cel Mare o dă în 1931 eruditul ucrainean Ivan Ohienko, *Dvi gramoti voievodi valašskogo Ivana Mirča Velikogo* (= Ohienko), în „Byzantinoslavica", Praga, III(1931) p. 420—423 [4], listă completată apoi de autorul acestor rînduri în 1932 [5].

După opinia noastră, de la Mircea cel Mare s-au păstrat 16 documente autentice interne şi 9 externe [6], în text original slav şi latin, căci cele ce sînt mai ales în copie, traduceri şi rezumate [7] nu vor intra în actuala noastră preocupare.

Iată în ordinea vechimii rezumatele acestor acte, pentru cele interne fără dată urmînd cronologia stabilită de P. P. Panaitescu şi Damaschin Mioc in *Documenta Romaniae Historica, B. Ţara Românească*, I, Bucureşti, 1966 (= Panaitescu şi Mioc).

1. *1387 (6895) iunie 27, indictionul 10, Argeş.*—Mircea voievod întăreşte m-rilor Tismana şi Vodiţa daniile anterioare, cum şi a 4-a parte din Dăbăceşti, dăruită de Dimitrie Dăbăcescu, donîndu-le apoi satele: Jarcovăţ, Vărovnicele, Prilepeţ, Petroviţa, Vîrbiţa şi selişteа Stăncişor. Orig. slav., perg., în Arh. St. Bucureşti, Secţia Istorică (ASSI), nr. 4 (Tismana III-2). Fotocopie în Biblioteca Academiei R.S.R. Fotografii de doc. (BAR F), XX-3. Facs. Aurelian Sacerdoţeanu şi Damian P. Bogdan, *Culegere de facsimile pentru Şcoala de arhivistică, Seria slavă*, I (fascicola II n-a mai apărut, D.P.B.), Bucureşti, 1943 (= Sacerdoţeanu şi Bogdan), pl. III; „Revista Arhivelor", III, 2, pl. I—II; Damian P. Bogdan, *Diplomatica slavo-română* (= D. Bogdan, DSR I) (în „Documente privind istoria României", introducere, II, Bucureşti, 1956, fig. 22) şi D. P. Bogdan, *Tri drevnejših slavjano-valaskih gramoty* (în „Arheografičeskij ežegodnik za 1960 god", Moskova, 1962) pl. II, v şi pl. III dintre p. 256—257 [8].

A fost editat de cîteva ori, notăm însă prima şi ultima apariţie — fie în ţară sau străinătate — la fel şi la documentele ce urmează. Pentru întîia oară a fost publicat de B. P. Haşdeu, „Arhiva istorică a României" (= AIR), Bucureşti, III (1867), p. 191—193, ultima ediţie la Panaitescu şi Mioc, sub nr. 8.

2. *1389 (6898) septembrie 4, Rîmnicu Vîlcea.* — Mircea voievod extinde hotarul m-rii Cozia, dăruindu-i şi locul ce ţinea de satul Jiblea.

Orig. slav., perg., fragment, ASSI, 6 (Cozia).

Editat de St. Nicolaescu, *Documente inedite de la Mircea cel Bătrîn* [9] (= Nicolaescu, DMB) (în „Revista Muzeului şi Pinacotecii Municipiului Bucureşti")(= RMPB), Bucureşti, II (1936), p. 302—304, apoi de Panaitescu şi Mioc, sub nr. 10.

3. *⟨1389—1400⟩ octombrie.*—Mircea voievod întăreşte lui jupan Vîlcul ocinele lui Stanciul, deoarece Vîlcul a înfiat pe fiii lui Stanciul, rămaşi orfani de tată.

Orig. slav., perg., fost în Biblioteca Academiei R.S.R., de unde a trecut în Arhivele Statului din Bucureşti, Documente Istorice (= ASBDI), XLV — 144.

Fotocopie în BARF, XXV — 5.

Facs. *Documente privind istoria României B, Ţara Românească veac. XIII—XIV şi XV*, Bucureşti, 1953 (= DIRB), p. 318; D. Bogdan DSRI, fig. 4 şi Damian P. Bogdan, *Paleografia româno-slavă* II, Bucureşti, 1978, pl. VII (= D. Bogdan, PRS II).

Editat de Dinu C. Aıion, *Din hrisoavele lui Mircea cel Bătrîn, 1386—1418*, Bucureşti, 1930, p. 38 şi anexa XX, apoi de Panaitescu şi Mioc, sub nr. 11.

www.dacoromanica.ro

4. *1390 ianuarie 20, Ljublin.* — Mircea voievod încheie alianţă defensivă cu Vladislav, regele Poloniei contra regelui Sigismund al Ungariei.

Orig. latin, perg., în Arhivele Centrale din Varşovia (= ACV).

Fotocopie în BARF, I—1. Fasc. pl. I în ediţia de mai jos a lui N. Denuşianu şi la Constantin I. Andreescu, *Manual de paleografie latină*, Iaşi, 1939, pl. ⟨1⟩.

Publicat de Nic. Densusianu în colecţia Eudoxiu de Hurmuzaki (= Hurmuzaki), apoi de acad. Ştefan Pascu, Constantin Cihodaru, Konrad D. Gündisch, Damaschin Mioc şi Viorica Pervain în *Documenta Romaniae Historica. Relaţii între ţările române 1222—1456*, Bucureşti 1977, sub nr. 75.

5. ⟨*Circa 1390*⟩ *august 10, Giurgiu.* — Mircea voievod exprimă prietenie regelui Vladislav al Poloniei.

Orig. slav., perg., în ACV.

Fotocopie în BARF, III—2.

Facs. D. Bogdan DSR I, fig. 20. Data de an după Ohienko, p. 420.

Editat de N.N. Murzakevič — creatorul Societăţii de istorie şi antichităţi din Odessa, în „Zapiski imper. Odesskogo Obščestva Istorij i Drevnostej", Odessa, IV (1858) (= Murzakevič), p. 322—323, apoi de Ohienko, p. 420.

6. *1391 (iunie 29), Lemberg.* — Mircea voievod confirmă alianţa defensivă cu Vladislav, regele Poloniei contra regelui Sigismund al Ungariei, alianţă încheiată în 1390.

Orig. latin, perg., în ACV.

Facs. pl. 2 la Nic. Densusianu, în *Hurmuzaki*, I, 2.

Editat de Nic. Densusianu, în *Hurmuzaki*, I, 2, p. 334—335.

7. ⟨*Circa 1392*⟩. — Mircea voievod întăreşte m-rii Tismana daniile anterioare şi-i dăruieşte satele: Jarcovăţ, Potocul, Susiţa, Pesticevo, Sogoino, Sălcişor şi zeciuiala de aramă de la roţile lui Ciop Hanoş, la Bratilovu.

Orig. slav., perg., în ASSI 8 (Tismana XCII-50).

Facs. DIRB, p. 307.

Editat de Nicolaescu, DMB, p. 337—341 apoi de Panaitescu şi Mioc, sub nr. 16.

8. *1395 martie 7.* — Mircea voievod încheie alianţă cu regele Sigismund al Ungariei.

Orig. latin, perg., în Arhiva de stat din Budapesta.

Editat de Franz Zimmermann şi Karl Werner, *Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Sibienbürgen*, III, p. 135.

9. ⟨Circa 1400⟩. — Mircea voievod dăruieşte m-rii Cozia, zidită pe locul Nucet, satele Micleuşăvăţ, Curilo şi Grădanovăţ (Gărdanovăţ) pe Dunăre, care să asculte de starețul Sofronie şi să lucreze la mănăstire.

Orig. slav., perg., în ASSI, 14 (Cozia XXVII-1).

Fotocopie în BARF, XX—11.

Facs. DIRB, p. 315.

Editat de Nicolescu, DMB, p. 331—333, apoi de Panaitescu şi Mioc, sub nr. 20.

10. ⟨1400—1403⟩. — Mircea voievod întăreşte fiilor lui Batea şi celor ai lui Neagotă părţi din întreaga ocină la locul numit la Mociuriţe, scutindu-i de slujbe şi dări, în afară de oaste.

Orig. slav., perg., în ASBDI, XX—155.

Facs. DIRB, p. 316 şi Panaitescu, MB, p. 293.

Editat de Nicolaescu, DMB, p. 324—326, apoi de Panaitescu şi Mioc sub nr. 21.

www.dacoromanica.ro

11. ⟨*1400—1418*⟩. — Mircea voievod întăreşte m-rilor Tismana şi Vodiţa daniile anterioare şi dăruieşte m-rii Tismana satele : Trufeştii, Piatra, Obedin, Ceaurii ş.a.

Orig. slav., perg., în ASSI, 3(Tismana I—3).

Fotocopie în BARF, XX—13.

Editat de Nicolescu, DMB, p. 334—336, apoi de Panaitescu şi Mioc, sub nr. 22.

12. ⟨*1402—1418*⟩. — Mircea voievod porunceşte ca nici o rudă, nici un boier, nici o slugă domnească, nici cneaz şi nici sărac să nu oprească pe cei care vor să-şi dăruiască averile m-rii Cozia. De asemenea întăreşte mănăstirii daniile făcute de Anghel din Ocna.

Orig. slav., perg., în ASSI, 15 (Cozia XL—1).

Fotocopie în BARF, XX—12.

Facs. Sacerdoţeanu şi Bogdan, pl. 11; DIRB, p. 314; Panaitescu şi Mioc pl. 1. Editat de Nicolescu, DMB, pl. 327—328, apoi de Panaitescu şi Mioc, sub nr. 27.

13. ⟨*1403*⟩. — Mircea voievod acordă scutiri vamale negustorilor din Lvov, din ţara lui Vladislav, regele Poloniei cît şi negustorilor din ţara lui Vitold, mare cneaz al Lituaniei.

Orig. slav., perg., în Arhiva de Stat din Lvov (= ASL).

Litocopie la E. Kalužniacki, *Dokumenta moldawskie i multanskie z archiwum miasta Lwowa* (= *Kalužniacki*, DMM (extras din „Akta grodzkie i zeimskie", VII, Lvov, 1878, pl. ⟨1⟩ şi facs. la A.I. Sobolevski şi E. Kalužniacki, *Al'bom snimkov s kirillovskih rukopisej rumynskogo proishoždenija*[10], ca vol. apare în „Enciklopedija slavjanskoi filologj" — buletinul celebrului slavolog Vatroslav Jagić — Petrograd, 1916, pl. 98 şi 105. Pentru datarea doc. s-au propus nu mai puţin de patru ipoteze, noi am adoptat-o pe cea stabilită de Panaitescu, MB., p, 101 şi 102.

Editat de B.P.Hasdeu, în AIR, 1864—1865, I, 1, p. 3—4, apoi de Kalužniacki, DMB, p. 8—9.

14. *1403* (*septembrie 23*), *Giurgiu*. — Mircea voievod către regele Vladislav al Poloniei, pentru credinţă şi pace.

Orig. slav., perg., în ACV.

Fotocopie în BARF, III—1.

Editat de Murzakevič, p. 322—323 şi Ohienko, p. 421.

15. ⟨*1404—1406*⟩. — Mirceavoievod întăreşte m-rii Cozia — pe locul Nucet — toate bălţile pe Dunăre de la Săpatul pînă la gura Ialomiţei, cu toate veniturile.

Orig. slav., perg., în ASI, 9 (Cozia XV—1).

Fotocopie în BARF, V—14 şi XX—9.

Facs. Secerdoţeanu şi Bogdan, pl. 5 şi DIRB, p. 309.

Editat de Timotei Cipariu[11], în „Archivu pentru filologia şi istoria", Blaj, 1867—1869, p. 77—78, apoi de Panaitescu şi Mioc, sub nr. 28.

16. ⟨*Circa 1406*⟩. — Mircea voievod scuteşte carele m-rii Cozia de orice vamă.

Orig. slav., perg., în ASSI 13 (Cozia).

Facs. N. Iorga, *Istoria Românilor* (=Iorga, IR), III, Bucureşti, 1937, fig. 60; Sacerdoţeanu şi Bogdan, pl. 10; DIRB, p. 313; Panaitescu şi Mioc, pl. II şi Damian P. Bogdan, *Compendiu al paleografiei româno-slave*, II, Bucureşti, 1969, p. 130. Editat de L. Miletič şi D.D. Agura, *Dakoromănite i těhnata slavjanska pismenost*[12] (= Miletič şi Agura) în „Sbornik za narodni umotvorenija nauka i knižniua" (= Sbornik), Sofia, IX, 1893 p. 328, apoi de Panaitescu şi Mioc, sub nr. 30.

www.dacoromanica.ro

17. *1406 (6915) noiembrie 23, M-rea Tismana.* — Mircea voievod porunceşte ca nimeni, în afara călugărilor m-rii Tismanei, să nu pescuiască în rîul Tismana nici să-şi pască vitele pe moşia mănăstirii.

Orig. slav., perg., în ASSI, 11 (Tismana).

Fotocopie în BARF, III—4 şi XX—5.

Facs. Miletič şi Agura, pl. ⟨3⟩; Sacerdoţeanu şi Bogdan, pl. 7; Maria Soveja, Ioana Burlacu şi Ioan Opriş — coordonator Ionel Gal — *Mărturii ale trecutului, Album de documente*, Bucureşti, 1981, p. 55.

Editat de Jurii Venelin[13], *Vlaho-bolganskija ili dako-slavjanskija gramaty* S. Petersburg, 1840[14], cu 29 planşe în litocopie[15], p. 22—23 (= Venelin), apoi de Panaitescu şi Mioc, sub nr. 32.

18. ⟨1407⟩. — Mircea voievod porunceşte tuturor satelor mari şi mici ale m-rii Tismana să asculte de noul stareţ al mănăstirii, Agathon, făgăduindu-le că nu le va dărui vreunui cneaz sau boier.

Orig. slav., perg., în ASSI, 12 (Tismana).

Fotocopie în BARF, XX—15.

Facs. Venelin, pl. 9, Saceroţeanu şi Bogdan, pl. 9; Panaitescu MB, p, 245; D. Bogdan, DSR, I, fig. 33; DIRB, p. 311; Panaitescu şi Mioc, pl. III.

Editat de Venelin, p. 26—27, apoi de Panaitescu şi Mioc, sub nr. 33.

19. *<1407—1418>*. — Mircea voievod întăreşte m-rii Snagov satul Ciulniţa, pe Buzău, scutindu-l de toate dăjdiile şi slujbele în afară de oastea cea mare.

Orig. slav., perg., în ASBDI, XX—174.

Facs. DIRB, p. 312, Panaitescu şi Mioc, pl. IV.

Editat de St. Nicolaescu, *Vechimea mănăstirii Snagov*, în RMPB, I (1935), p. 109—111, apoi de Panaitescu şi Mioc, sub nr. 34.

20. *1409 (6917) mai 11, indictionul 3, Giurgiu.* — Mircea voievod scuteşte satul Pulcovţi al mănăstirii de la Strugalea, de dările şi slujbele mari şi mici, în afară de oastea cea mare.

Orig. slav., perg., în ASSI, 16.

Fotocopie în BARF, III—6, V—9 şi XX—7.

Facs. Miletič şi Agura, pl. <2>; Nicolaescu, DMB, p. 318; Iorga, IR, III, fg. 51; DIRB, p. 317; Panaitescu şi Mioc, pl. V.

Editat de Venelin, p. 18—19, apoi de Panaitescu şi Mioc, sub nr. 35.

21. *1409, Argeş.* — Mircea voievod acordă scutiri vamale negustorilor din Lemberg, din ţara lui Vladislav, regele Poloniei cît şi negustorilor din ţara lui Vitold, mare duce al Lituaniei.

Orig. latin, perg., în ASL.

Editat de Kalužniacki, DMM, p. 22—23 şi de Panaitescu, MB, p. 353.

22. *1411 mai 17, Lvov.* — Mircea voievod exprimă pace şi prietenie faţă de Vladislav, regele Poloniei.

Orig. latin, perg., în ASL.

Facs. la Nic. Densuşianu în Hurmuzaki, I, 2, pl. II.

Editat de V.A. Uljanicki, *Materialy dlja istorij vizaimnyh otnošenij Rossij, Polši, Moldavij, Valahij i Turcij v* XIV—XVI *vv.*, Moskova, 1887, nr. 21 şi Nic. Densusianu, în Hurmuzaki, I, 2, p. 472—473.

23. *1413 (6921) august 6, indictionul 6, Cîmpulung.* — Mircea voievod reînoieşte tratatul de comerţ încheiat de predecesorii săi cu pîrgarii

Braşovului, stabilind taxele vamale pentru fiecare obiect de import şi export.

Orig. slav., perg., în Arhivele Statului din Braşov.

Fotocopie în BARF, IX—1.

Editat de L. Miletič, *Novi vlaho-bălgarski gramoti ot Braşov* [16] în „ Sbornik", XIII (1896), sub nr. 3, apoi de Gr. G. Tocilescu, *534 documente istorice slavo-române din Ţara Românească şi Moldova privitoare la legăturile cu Ardealul 1346—1603 din arhivele oraşelor Braşov <Sibiu> şi Bistriţa în text original slav însoţit de traducere românească tipărite la Viena în 1905—1906 în atelierele Adolf Holzhausen S-sori*, Bucureşti, 1931, sub nr. 3.

24. *1415 (6923) martie 28, indictionul 8, M-rea Cozia.*—Mircea voievod dăruieşte m-rii Cozia vama de la Genune.

Orig. slav., perg., în ASSI, 18 (Cozia).

Fotocopie în BARF, XX—8.

Facs. Sacerdoţeanu şi Bogdan, pl. 13 şi DIRB, p. 319.

Editat de Nicolaescu, DMB, p. 320—321, apoi de Panaitescu şi Mioc, sub nr. 37.

25. *1415 (6923) iunie 10, indictionul 8, Argeş.* — Mircea voievod întăreşte boierinaşilor Vlad, Şişa, Buia şi Stănilă, satul Beala din jud. Motru şi satul Preslop.

Orig. slav., perg., în ASBDI, C—132,

Facs. Nicolaescu, DMB, p. 322 ; DIRB, p. 319.

Editat de I. Bogdan, *Un chrisov al lui Mircea cel Bătrîn din 10 iunie 1415* în „Analele Academiei Române", Memoriile Secţiunii Istorice, Seria II, XXVI (1903—1904), Bucureşti, 1904, p. 112—115, apoi de Panaitescu şi Mioc, sub nr. 38.

Categoriile documentelor şi numele lor. — Doc. emise de cancelaria lui Mircea cel Mare le clasificăm în : *hrisoave solemne* — definite cu un termen generic *acte* şi *hrisoave simple* — cu acelaşi înţeles de *acte* -şi *scrisori* sau *misive*. Termenul *hrisovul* derivă din cel folosit în cancelaria imperiului bizantin *hrisovoullos logos*[18] .Primul hrisov ce emană din cancelaria lui Mircea cel Mare este cel din 1389 septembrie 4. În acelaşi sens citäm şi actele din <circa 1400>, <1400—1403>, <1404—1406>, <circa 1406>, <1407—1418>, 1409 mai 11, 1415 martie 28, 1415 iunie 10 şi cel extern din 1413 august 6. Dar, tot hrisoave solemne — o dovedeşte caracterul lor — sînt şi acele din 1387 iunie 27 — deşi nu are denumirea în cauză — ca şi cele din <circa 1392> şi <1400—1418>, care în formula sancţiunii[19] poartă numele slav *poveléńie*[20], echivalent *orizmos*-ului, adică hrisovului simplu — derivat din bizantinul *orismòs*. Termenul *orizmo* apare în actele din <1402—1418> şi 1406 noiembrie 23. În categoria *scrisorilor* intră documentele avînd caracter administrativ cu un efect temporar[21], în acest sens fiind misiva lui Mircea cel Mare datată prin <1407>, a cărei dispoziţie începe cu *pišet*(ŭ) *g*(*o*)*s*(*po*)*d*(*s*)*tvo mi* — scrie domnia mea. Acelaşi caracter are şi scrisoarea din <*circa* 1390> august 10, adresată regelui Poloniei. În doc. se întîlneşte şi termenul *list* — prezent în scrisoarea de mai sus şi în actul din 1403 (septembrie 23), respectivul cuvînt fiind receptat din doc. urcainiene ale cancelariilor polonă şi lituaniană sau din acelea emanate din Polonia, Lituania şi Kiev[22]. Faptul că în cele două documente este folosit termenul *list* se datorează influenţei destinatarilor lor[23].

Organizarea cancelariei. — Şeful cancelariei lui Mircea cel Mare era boierul Baldovin, care figurează în următoarele acte ale domnului său :

www.dacoromanica.ro

1409 mai 11 — ultimul din cei 10 martori; 1415 martie 28—al 4-lea între alți 9 menționați; 1415 iunie 10 — al 6-lea printre ceilalți 12 amintiți. Titlul lui Baldovin era cel de *logofet* — derivat din bizantinul *logothétis*. În primele două acte este întîlnit întîi titlul lui Baldovin, apoi numele său, iar în ultimul doc. apare înscris numele și apoi titlul. Șeful cancelariei domnești se îngrija de geneza doc. și tot el era și păstrătorul matricelor sigiliilor domnești ce le aplica la documente în forma peceții atîrnate de hrisov sau a celei aplicate pe materialul grafic.

Scribii. — cel care avea în sarcina sa grafierea doc. purta inițial denumirea de *logofet* așa cum apare în actul din 1415 martie 28, deși tot *logofet* este și șeful cancelariei, prezent printre mrtorii actului. Apoi, în hrisovul din 1415 iunie 10 scribul este numit *gramatik* — derivat din bizantinul *gramatikos*. Remarcăm că în același act figurează imediat după *Baldovin logofet*, un al doilea *logofet*, dar numele celui în cauză n-a fost înserat.

Din actele interne ale lui Mircea cel Mare se cunoaște numai un singur scrib și anume Mihail, menționat în cele două hrisoave.

Activitatea și relațiile cancelariei din țările române erau destul de ample pentru ca grija grafierii doc. să fie lăsată în seama unuia sau a doi scribi și dacă începînd cu a doua jumătate a sec. XV avem exemple de mai mulți gramatici[24], apoi faptul îl credem valabil și pentru cancelaria mareului Mircea.

Identificarea scribilor, din cancelaria lui Mircea cel Mare se poate stabili după așa numitul fenomen al scrisului: *idiotismul grafic*, ce constă în direcția de traseu a literei și un anumit mod de a o schița[25]. Astfel ca idiotism grafic am remarcat în DSR I, p. 60/62 o interesantă legare a literei *omega* cu *t* suprascris în formă de laț, ce se află în actul din <1407—1418>. După acest idiotism grafic constatăm că același scrib scria și actele din <1402—1418> și 1406 noiembrie 23. Tot un idiotism grafic constituie de pildă litera minusculă ce reprezintă vocala scurtă *ŭ*, în forma asemănătoare a semnului întrebării din *smŭ vŭ*, legate de cuvintele *ohaba* și *oblastĭ* cît și în cuvîntul *vŭse*, prezente în actul din <1407>[26]. Așadar elemente atestînd încă doi scriitori de acte, pe lîngă Mihail.

Scribi speciali pentru o anumită categorie de doc. nu existau, ci aceiași grămătici scriau toate doc. slave ce emanau din cancelariile domnilor români, deci și de la Mircea cel Mare, cu excepția doc. externe din <circa 1390> august 10, <1403> și 1403 (septembrie 23). Există însă actul extern din 1413 august 6, care la solicitarea destinatarilor este scris chiar de șeful cancelariei domnești — Baldovin.

Ființează însă afirmația lui Ohienko (p. 424—426) că în cancelaria lui Mircea cel Mare au existat ucrainieni care au scris actele slave destinate regelui Poloniei și negustorilor din Lvov. Dar analiza grafiei doc. în speță dovedește că acestea s-au scris de scribi străini cancelariei domnului în cauză[27].

Analiza grafiei unor acte dovedește că scribii acestora nu erau la începutul carierei lor. Astfel grămăticul actului din 1387 iunie 27 are un duct regulat și frumos, ceea ce denotă o rutină a scribului cum am arătat încă în studiul din 1934 (p. 235). Scrisul altora se înfățișează în genere citeț și frumos cum o dovedesc actele destinate m-rii Cozia și aflate la ASSI sub nr. 69 și 13—15[28], iar grămăticul Mihail excelează în caligrafie[29].

Sînt însă de reținut și unele scăpări ale lor. Astfel, în actul din <circa 1400> s-a scris greșit *vŭždǫdah* (*ŭ*) în loc de *vŭzǫždah* (*ŭ*). Tot aici după cuvîntul *Troicǫ* s-a omis o parte din frază, iar cuvintele *i kefaliem* (*ŭ*) *Drŭsterskim*(*ŭ*) *koi bǫdi*, s-au scris de grămătic peste un text ce a fost răzuit.

www.dacoromanica.ro

În actul din 1409 mai 11 scribul a ras la sfîrșitul rîndului 14 inițialul *kto* peste care a trecut *eštež(e)*, după aceasta grămăticul a grafiat din nou *kto*, iar în continuare a mai scris între rîndurile 14 și 15 cu o cerneală albastră închisă și cu o pană mai puțin ascuțită următoarele : *prilagam(ŭ) da imat(ŭ) obrok(ŭ) ot(ŭ) kŭštǫ g(ospo)ds(t)va mi na vŭsěko lěto 15 kŭblii 2 vozil(ĭ)nici vina*[30].

Dar chiar și șeful cancelariei domnești — Baldovin — are omisiuni în actul ce-l alcătuiește la 1413 august 6, căci grafiază *kurmerkĭ* în loc de *kumerkĭ*, greșeală ce se explică întîi prin influența lui *r* din silaba următoare a aceluiași cuvînt, posibil și datorită oboselii căci logofătul scrie duminica. El mai are și alte scăpări, pe care însă le-a îndreptat, căci a scris *kabak*, apoi a corectat pe primul *k* în *b* și a omis silaba *bǫ* din *ribǫ*, ce o notează apoi deasupra rîndului[31].

Așadar și în munca scribilor, ca și în cea a oricărui om, se aplică străvechiul adagiu al strămoșilor noștri romani : *Errare humanum est.*

Sînt apoi de semnalat și locurile albe ce se află în unele acte. Astfel în acela din <1407—1418> s-a lăsat spațiu pentru numele fratelui lui Mircea cel Mare — *jupan Staico*. După expertiza specialistului grafolog, prof. Henri Stahl — unul dintre distinșii noștri dascăli de la Școala de Arhivistică — cele două cuvinte „au fost adăugate mai tîrziu cu altă cerneală mai puțin rezistentă și de aceia s-au șters. Pe locul unde s-au adăugat ele nu era scris nimic, ci fusese lăsat loc gol... adaosul a fost făcut de aceiași mînă ca aceea care a scris documentul"[32]. Numai locul ce urma să cuprindă numele celui de la doilea *logofet* în actul din 1415 iunie 10 a rămas în continuare gol și după înmînarea hrisovului în spe, destinatarilor.

Este de remarcat și faptul că uneori conducătorul unei mănăstiri în pofta lui nestăvilită de a-și mări proprietățile imobiliare conrupea pe scribul actului, ca să-i falsifice textul.

Astfel, în primul hrisov solemn al lui Mircea cel Mare — 1387 iunie 27 — Panaitescu și Mioc remarcă (p. 23 notele 1 și 3), că în rîndul 14 s-a răzuit textul inițial peste care s-a scris, și nu de scribul actului, «selo Bresnica ». Tot o mînă străină a adăugat pe marginea stîngă a actului următoarele : *J ešte čto est(ŭ) priložil(ŭ) Dimitrŭ Dabŭčešskj na s(ŭ)mr(u)tj monastiru što e bjlo negov(o)* <*vŭ*> Dabačestŭ *4 čist(i)*. În actul din <circa 1400> s-au ras mai multe cuvinte, peste care grămăticul la scris : *selo na Dunave Mikleuševŭ i Kurilo i Grŭdanovci* — formulare ce apare la sfîrșitul rîndului 27 și începutul lui 28. Falsul s-a comis în mănăstirea destinatară, Nucet = Cozia[33].

Remarcăm aici că instruirea scribilor avea loc desigur, în cancelaria lui Mircea cel Mare, dar și în mănăstiri, unde existau copiști, care transcriau sau chiar creau manuscrise.

NOTE

* Din cauza dificultăților tipografice redăm textul chirilic în transcriere internațională.

[1] V. actul datat prin <1404—1406>, de P. P. Panaitescu și Damaschin Mioc, în *Documenta Romaniae Historica, B. Țara Românească*, I, București, 1966, p. 63, în orig. slav., perg., la Arh. St. București, Secția Istorică, nr. 9 (Cozia XV). Pentru fotocopie, facsimilele și ediția actului v. mai departe *Numărul și rezumatele documentelor.*

[2] Dar în articol s-au strecurat de pildă, următoarele omisiuni : între doc. autentice am trecut sub nr. 2, doc. datat : 6900 indictionul 15, în realitate fiind un fals, iar sub nr. 5 am inserat greșit anul 1407 în loc de 1406 (v. p. 235 și 233). Așa că aici sînt de remarcat cele scrise de strălucitul medievist și slavolog Ioan Bogdan, în *Documente privitoare la relațiile Țării Românești cu Brașovul și cu Țara Ungurească în sec. XV și XVI* (=I. Bogdan, DȚRB) I(vol. II n-a mai apărut, D.P.B), București, 1905, p. <V> : „În istoriografie, mai mult decît în orice altă știință, erorile sînt greu de evitat ca să ajungi însă la adevăr, trebuie să ai curajul de a le săvîrși și dorința, statornică de a le îndrepta".

www.dacoromanica.ro

[3] De altfel magistrul Iorga a prețuit și altă dată munca noastră științifică căci iată ce arată în comunicarea sa : *Două hrisoave domnești pentru mănăstirea Mărgineni închinată Muntelui Sinai* (extras din „Academia Română, Memoriile Secțiunii Istorice", Seria III, t. XVII, București, 1935, p. 3) : „Pentru importanța documentului (e vorba de actul lui Constantin Movilă din 1611 decembrie 21, D.P.B.) îl lăsăm să urmeze în copia și traducerea pe care bine-voit să mi le dea d-l Damian Bogdan, tînărul archivist al Academiei noastre, care a dovedit prin frumoase lucrări de început o cunoaștere adîncă a formei vechilor noastre cărți domnești".

[4] V. recenzia noastră la studiul lui I. Ohienko în „Revista Istorică Română" (=RIR) București, II (1932), p. 414—417.

[5] V. recenzia cit. în nota 4.

[6] Notăm, ca o lacună a istoriografiei noastre, faptul că nu a fost realizată o ediție completă a documentelor externe emise de cancelariile Țării Românești și ale Moldovei, încadrată în colecția *Documenta Romaniae Historica* (=DRH), cu subtitlul : *Documente externe*, ceea ce ar implica menționarea la titlul actelor interne din DRH : *Documente interne*.

[7] Considerăm în acest sens documentele publicate de Panaitescu și Mioc, sub nr. 9, 12, 13, 15, 17, 18, 23 26 și 29. Ne vom strădui ca într-un viitor studiu să dovedim temeinicia falsității lor.

[8] Studiul de mai sus l-am întocmit la propunerea neuitatului acad. Mihail N. Tihomirov. Întrucît articolul în cauză nu a fost citat în DRH, notăm că el însumează textul documentelor slave emise de Vladislav I, Dan I și de Mircea cel Mare (din anul 1387 iunie 27), urmate de o analiză paleografică, a ortografiei și a limbii. Textul a fost însă cules cu litere românești, tipografia neavînd caractere chirilice și numai grafemele chirilice, ce lipsesc actualului alfabet rus, au fost turnate special.

[9] V. despre această ediție recenzia noastră din : „Arhiva Românească", București, III (1939), p. 289—291 și D. Bogdan, DSR I, p. 16 14.

[10] V. despre acest album Damian P. Bogdan, *Emil Kałużniaki și scrierea chirilică la români*, în „Românoslavica", Praga, I (1948), p. 36—39 (=D. Bogdan, Kałużniaki).

[11] Dar *C* din Ciparîu este *Ț*, deci Țiparîu, cum își spunea el.

[12] V. despre lipsurile acestei ediții S. B. Bernștein, la Damian P. Bogdan, *Textele slavo-române în lumina cercetărilor rusești*, extras din *Relații româno-ruse din trecut* (=D. Bogdan, TSR), București, 1957, p. 40 41 ; Damian P. Bogdan, *Din paleografia slavo-română* (=D. Bogdan, PSR), în *Documente privind istoria României, Introducere*, I, București, 1956, p. 81, 82 și 85 și D. Bogdan, DSR I, p. 12/10 și 13 11.

[13] Pseudonimul medicului hușul Jurko Huca, care după A.I. Jacimirski și Ilic Minea se presupune că ar fi fost român (v.D. Bogdan, Kałużniacki, p. 11, nota 2).

[14] Lucrare postumă. Despre meritele acestei ediții a scris I. Bogdan și Ivan Ohienko (v. D. Bogdan, TSR, p. 27). Lipsurile ediției sînt arătate de : P.A. Lavrov, P.S. Biliarski, S.B. Bernștein și Damian P. Bogdan (v. D. Bogdan, TSR, p. 28 și D. Bogdan, DSR I, p. 10/8).

[15] Planșele au fost apoi broșate într-un album, în folio, dar fără autor și titlu. Despre conținutul lor v. D. Bogdan, TSR, p. 26—27.

[16] Despre lipsurile acestei ediții au scris : I. Bogdan, DȚRB, p. XI—XII, A.J. Jacimirski și S.B. Bernstein, la D. Bogdan, TSR, p. 41 și D. Bogdan, DSR I, p. 12/10 și 13 11.

[17] Despre ediția de mai sus îngrijită de Tocilescu scria „pe la 1896—1897" prestigiosul slavist Constantin Jireček că va fi „monumentală în facsimile, transcripțiune și traducere" (v. I. Bogdan, DȚRB, p XIII), dar el n-a reușit s-o pună în circulație științifică pentru că n-a obținut de la Academia Română) (—AR) banii cu care să achite colile tipărite. Abia după mai bine de două decenii de la decesul lui Tocilescu, Ioan Bianu—neuitatul mare păstrător și chivernisitor al colecțiilor Academiei Române (v. despre Bianu cele scrise de Sextil Pușcariu, Ioan Lupu și Damian P. Bogdan, la Damian P. Bogdan, *Despre documentele slavo-române din Biblioteca Academiei Române*, în „ Raze de lumină". Revista studenților în teologie din București, VI, 1934, nr. 4, p. 347 348), a obținut de la AR fondul cuvenit a cumpărat colile și le-a broșat cu indicația pe copertă de *527 de documente* — restul titlului fiind cel menționat mai mainte. Dar, prof. P.P. Panaitescu descoperind printre manuscrisele lui Tocilescu din AR încă o coală a ediției a arătat faptul în recenzia sa din „Revista istorică română" (=RIR), I (1931), p. 312—319, subliniind că autorul ediției este Tocilescu, ceea ce omiseseș în prefața ediției Bianu. În urma recenziei în spe, I. Bianu a retras din circulație ediția tipărită adăugind la începutul titlului *534 de documente* și numele lui Tocilescu. Acesta s-a îngrijit doar de lucrare, deoarece transcrierile și traducerile au fost realizate de reputații slaviști Stoica St. Nicolaescu, Polihron A. Sîrcu și Eugen Kozak, căci Gr. G. Tocilescu nu știa paleografia româno-slavă și nici o limbă slavă. Am precizat în 1942 că ediția conține și 1 doc. străin, deoarece sub nr. 1 apare un text de la Sracimir țar bulgar, iar sub nr. 477 sînt tipărite 2 doc. ; deci în total ea cuprinde 535 de doc (V. despre ediția Tocilescu prefața lui Ioan Bianu, apoi recenzia indicată mai sus a prof. Panaitescu și cele scrise de Damian P. Bogdan, *Basarabeanul Polihron Sîrcu și contribuția lui la cultura românească veche*, în „Arhiva Românească", VIII (1942) și în extras, București, 1942, p. 48—50 ; idem, *O ediție de documente slavo-muntene din arhivele Sibiului și Brașovului a lui A Sîrcu necunoscută la noi*, în „Hrisovul", București, II, 1942, p. 42—44 ; idem, *Diplomatica slavo-română din secolele XIV și XV*, extras din RIR, V—VIII, București,

www.dacoromanica.ro

1938, p. 15, n.6 (=D. Bogdan, DSR); idem. *Diplomatica slavo-română* în *Documente privind istoria României*, Introducere, II, p. 13/15 și n. 4 6).

[18] V. D. Bogdan, DSR, p. 20.

[19] V. pentru denumirea, sensul și conținutul formulelor din diplomatica româno-slavă, deci și în doc. lui Mircea cel Mare, D. Bogdan, DSR I, p. 73 75—160/158.

[20] Acest termen existent și în cancelaria sîrbă ar putea fi împrumutat de acolo. Nu este exclusă și ipoteza că *povelênie* din documentele noastre să fie o creație autohtonă izvorîtă din trebuințele cancelariei româno-slave a lui Mircea cel Mare. Notăm că în actul din ⟨1389—1400⟩ octombrie este folosit și cuvîntul *zapisanie* — înscris întîlnit în formula martorilor — în *dispoziție* apărînd forma *orizmo*, iar în *sancțiune*, aceea de *povelênie* — termenul *zapisanie* desemnînd textul sau cuprinsul în sine al actului (D. Bogdan, DSR, p. 24 și D. Bogdan, DSR I, p. 23/25). La fel în *sancțiunea* actului din ⟨circa 1392⟩ ființează formularea *potvrăždenie* — întărire — alături de *povelênie*, iar în cel din ⟨1400—1418⟩ apare întîi *povelênie* apoi *utvrăždenie* = întărire, ce au același sens ca și *zapisanie*.

[21] V. D. Bogdan, DSR I, p. 20/18.

[22] V. pentru textul doc. ucrainene Vladimir Rozov, *Ukrainski, gramoti*, I, Kiev (vol. II n-a mai apărut, D.P.B.), 1928 și V.M. Rusanivski, *Ukrainski gramoti XV st.* (,,Pamjatniki ukrainskoi movi XV st., Serija juridičnoj literatury", a Institutului de lingvistică ,,A.A. Potebnja"), Kiev, 1965.

[23] Pentru rolul destinatarului în geneza doc., v. D. Bogdan, DSR, p.p. 5 n. 3, 20 n 1, 63 n.2, 67 n.3, 68, 69, 82—84, 100, 101, 120, 121, 128, 129, 161 și 162.

[24] V. D. Bogdan, DSR, p. 55 și n.2.

[25] V. D. Bogdan, DSR I, p. 60/62.

[26] V. Damian P. Bogdan, *Paleografia româno-slavă* I, București, 1978 (—D. Bogdan, PRS I), p. 164—165.

[27] Pentru tratatele încheiate cu Polonia să se vadă și constatările lui C. Rezachevici, ,,*Despotia*" *lui Mircea cel Bătrîn — o problemă de titulaturâ: între realitate și ficțiune*, în ,,Revista Arhivelor ",1986, nr. 1, p. 17 și urm.

[28] V. D. Bogdan, DSR, p. 54 n.2.

[29] V.D. Bogdan, DSR, p. 54 și n.3.

[30] V.D. Bogdan, DSR, p. 58.

[31] V. D. Bogdan, PSR, p. 67/145 și 68/146.

[32] V. Panaitescu, MB, p. 53, nr. 48.

[33] Remarcăm aici că un exemplu de acaparare ilicită a proprietăților imobiliare îl constituie pentru Moldova m-rea Moldovița, care în acest sens a falsificat trei acte ce le-a atribuit lui Alexandru cel Bun, datîndu-le prin 1410 februarie 15, 1411 aprilie 11 și 1411 aprilie 14. Pentru analiza acestora v. Damian P. Bogdan, *Acte false atribuite lui Alexandru cel Bun*, în ,,Revista Arhivelor", VIII, 2, Bucuresti, 1965, p. 59—69. Tot acolo, p. 50—59 și analiza unui act datat prin 1400 februarie 11, în care destinatarul — Dan vameșul — își mărește la maximum întinderea hotarelor a șase sate ce și le atribuie, căci numai trei din ele aveau o suprafață de aproape 48 km^2, ceea ce echivalează cu 4800 ha, o adevărată latifundie, în înțelesul cel mai apropiat al cuvîntului.

LA CHANCELLERIE DE MIRCEA LE GRAND (I)

Résumé

L'auteur présente la chancellerie de l'une des plus marquantes personalités du moyen-âge de Valachie, le prince Mircea le Grand. On souligne d'emblée que le prince Mircea a porté l'un des titres les plus pompeux qu' ont jamais en les princes des pays roumains. On étudie d'abord le *nombre et le résumé des documents* authentiques — au total 25 — dont 16 intérieurs et 9 extérieurs rendus par Mircea le Grand, pour chaque document étant indiqués la date, le résumé et l'endroit ou il se trouve, les photocopi esexistantes, les fac-similés publiés ainsi que la première et la dernière édition. Le paragraphe suivant porte sur *L'Organisation de la chancellerie* étant relevé le rôle du chef de la chancellerie et des scribes—avec ommisons dans les documents et même des faux-sollicités par des destinataires interéssés, étant souligné l' écriture régulière, belle et même calligraphique de certains de ces scribes.

www.dacoromanica.ro

POPULAȚIA ȚĂRII ROMÂNEȘTI ÎN SECOLELE XIV—XV

LOUIS ROMAN

1. Problema abordată. În veacurile XIV—XV, în Țările Române, ca și-n multe alte zone europene, nu s-au efectuat recensăminte în scopuri demografice, nici nu s-au înregistrat faptele de stare civilă (nașteri, căsătorii, decese etc.) ori echivalentul lor eclesiastic (botezuri, cununii, înmormîntări ș.a.). Altfel spus, ceea ce constituie fundamentul informațional al studiului demografic pentru perioadele mai recente este inexistent cu referire la anii 1300—1500. Se pot totuși imagina alte abordări ale problemei.

Ioan Bogdan a realizat un calcul regresiv al numărului locuitorilor Țării Românești și Moldovei în secolul al XV-lea [1], pornind de la recensămîntul din 1885 (România independentă) și din 1886 (Basarabia). Meritoriu prin îndrăzneală, într-o vreme cînd nu se știa încă nimic în acest sens, calculul ajungea însă — datorită neglijerii migrației externe și mai ales acceptării unei creșteri uniforme, relativ înalte, a totalului populației în decursul epocilor medie și modernă — ajungea la rezultate mult sub realitate : 266 000/415 625 de suflete în ambele provincii.

Petre P. Panaitescu a stabilit numărul populației Țării Românești pe baza izvoarelor contemporane [2]. Sub Vlad Țepeș, oastea cea mare ajungea probabil la 40 000 de oameni, de unde ar reieși un total de circa 400 000/500 000 de locuitori. În timpul lui Mircea cel Bătrîn vor fi fost ceva mai mulți, ținînd seama de multele războaie și pustiiri ce i-au urmat. Istoricul însă nu uita să adauge că cifra este foarte aproximativă și nesigură. Rezultatul obținut este, indubitabil, mai bun decît cel al lui I. Bogdan, pornind de la premise mai realiste. Raportul însă de 1/10 — acolo și atunci — între efectivele militare și totalul locuitorilor rămîne nedemonstrat. Ambele calcule amintite n-au putut depista realitatea mai cu seamă pentru că s-au bazat pe o singură tehnică de cercetare, rezultatele nefiind verificate prin alte procedee.

Articolul de față își propune să contribuie la studierea comunităților de rudenie și a unităților fiscale în Țările Române în secolele XIV—XVIII, plasate în context european; beneficiind de concluziile rezultate și aplicînd mai multe modalități de investigație, el se străduiește a se apropia mai mult de adevăr, cu referire la populația munteană în veacul al XV-lea.

Lunga serie statistică din *Tabelul 1* — compusă din rezultatele, în decurs de aproape trei veacuri, ale înregistrărilor fiscale ieșite pînă acum la iveală — ne frapează din cîteva puncte de vedere :

a) În ciuda faptului că, în perspectivă istorică, avem de-a face nu cu „depopularea" provinciei, ci cu creșterea numărului locuitorilor ei, se constată cîteva însemnate salturi înapoi, pe perioade relativ întinse, ale totalului dajnicilor : între 1447/1448 și 1475 (de la 60 000 la 40 000), în

www.dacoromanica.ro

Tabel 1

Dajnicii Ţării Româneşti, 1447 1448-1740 1741[3]

Anii	1447—48	1475	Către 1566	Către 1591	1641	1735—37*	1739	1740—41
Dajnicii	60 000 „casate"	40 000	48 000	13 000	40 000	118 246	147 000	120 000

* La 1735—1737: cele 12 judeţe de la est de Olt la 1737 (aprox. 83900 dajnici); cele 5 judeţe de la vest de riu *(Vallachia Austriaca)* la 1735 (34 346 contribuabili).
La 1739: ţărani birnici; la 1740—1741: birnicii; în rest: contribuabilii.

perioada 1566—1591 (de la 48 000 la 13 000) şi după 1739 (o adevărată degringoladă pînă la 1758, cifre acum nereproduse, perioada neintrînd aici în discuţie). Analiza fenomenului în toate Ţările Române şi la scară continentală a condus la formularea unei noi teorii ştiinţifice: caracterul deficitar al statisticilor de populaţie, într-o zonă europeană „B", în secolele XV—XIX[4]. Aşadar, evoluţia masei dajnice între anii amintiţi nu semnalează şi pe aceea a populaţiei totale.

b) Timp îndelungat, cifrele sînt comparabile, fluctuînd la un nivel relativ scăzut, mai întotdeauna între 40 000 şi 60 000. Care să fi fost unitatea de înregistrare în acele veacuri?

c) La începutul secolului al XVIII-lea, se produce brusc o triplare a materiei contribuabile, cele cîteva cifre reproduse (anii 1735—1741) arătînd că nu ne găsim în faţa unei modificări fortuite, de moment. Care să fi fost cauzele enormei măriri a numărului dajnicilor?

Pentru a formula un răspuns la aceste ultime întrebări, sîntem nevoiţi a ne opri, fie şi succint, asupra cetelor şi a unităţilor fiscale în Ţările Române, în secolele luate în discuţie, probleme încă nerezolvate.

2. Comunităţile de rudenie în Ţările Române în veacurile XIV—XVIII[5]. Studierea lor în Muntenia, compararea cu alte provincii ale noastre, precum şi cu alte ţări[6], convinge că în evul mediu au coexistat trei nivele comunitare: „fămeia"/„omul cu femeie", „casa" şi ceata.

a) *„Fămeia"/„omul cu femeie"* (*Tabel 2*: C I) cuprindea perechea conjugală şi copiii necăsătoriţi. Era subordonată faţă de palierul imediat

Tabel 2

Sistemul comunităţilor de rudenie în istoria societăţii

Nivele \ Tipuri	A	B	C	D
IV	Ginta			
III		Comunitatea patriarhală	Ceata	
II			$_1$Comunionul	$_2$Casa	Gospodăria extinsă
I	Fămeia (ulterior şi: omul cu femeie)			Familia conjugală

www.dacoromanica.ro

superior de rudenie — „casa" (C II 2), ceea ce pare a fi și motivul pentru care „fămeia" este rar menționată în sursele cele mai vechi, devenind mai frecventă numai atunci, cînd ieșirea ei din subordinea categoriei mai înalte va deveni un fenomen tot mai răspîndit în anumite pături sociale, cînd ea va tinde a se transforma în familia modernă (D I).

b) „*Casa*" se constituia dintr-un grup de rude care se gospodăreau laolaltă, de regulă mai multe „fămei". Lor li se alăturau și „alți oameni" (la 1714)[7] : calfe în cazul meșterilor și neguțătorilor, o clientelă de boiernași în acela al boierilor și domnilor etc. În cuprinsul unității nu intrau nici robii și nici vecinii aflați în serviciul său, ei fiind folosiți numai la „ținerea" ei (21 mai 1645[8]; 18 mai 1672, Moldova[9]). În secolele XV-XVIII, la noi „casa" — cele mai adeseori — nu viețuia într-o clădire curte unică, fiecare „om cu femeie" avîndu-și propria casă/colibă/bordei. Spre deosebire de „fămeie", „casa" avea o anumită autonomie în practica socială; pe măsura lărgirii libertății sale de mișcare (ceea ce explică, se pare, și reflectarea din ce în ce mai frecventă a comunității în sursele istorice), ea intra în prim planul relațiilor umane, emancipîndu-se tot mai mult din subordinea cetei (C III). Treptat, „casa" se va dezagrega, tendința în veacurile XVII—XVIII fiind trecerea din ce în ce mai netă la gospodăria extinsă (D II).

c) *Ceata* se întîlnește frecvent în documentele muntene pînă către mijlocul secolului al XIX-lea, găsindu-se și în legislația din România în cea de-a doua lui jumătate; dezagregarea comunității a luat însă o apreciabilă amploare în Țara Românească mai ales cu începere din veacul al XVI-lea. Cel mai vechi act original de aici ajuns pînă la noi, în care apare ea, este din 30 aprilie 1521 [10], însă termenul de *frați* (în sensul de „frați de moșie/de ocină") ne întîmpină cu începere de la hrisovul lui Mircea cel Bătrîn din ⟨1401—1406⟩ [11]. Chiar și nefolosind cuvîntul *ceată* (ori numeroasele sale sinonime), nici pe acela de *frați/frați de moșie*, numeroase acte ne vorbesc fără îndoială despre instituția descifrată în aceste rînduri, cele mai vechi fiind din nou de la Mircea cel Bătrîn (4 septembrie 1389))[12].

Comunitatea dată ocupa un loc central în Țările Române în secolele XIV—XV, în satul liber devălmaș, care era constituit din mai multe cete. Fiecare din ele era alcătuită dintr-un grup de „case" și „fămei", fie ei cnezi juzi judeci ori boieri. Erau realizate de întreaga ceată noile curături, precum și alte treburi gospodărești, solicitatoare de grupuri mari de truditori. Membrii cetei se aflau în relații de rudenie, caracteristică ce, treptat, se va pierde, căpătînd o tot mai mare pondere „frăția de moșie". Instituția era designată uneori numai prin căpetenie, ceea ce arată limpede rolul său în treburile comunității date.

În toate provinciile românești, stăpînirea asupra ocinei era indiviză, în condițiile în care asupra moșiei satului liber în general se exercita o coproprietate devălmașă, de către toate cetele de acolo. Un document transilvănean din 9 august 1360, vorbind despre cineva, ridică probleme ale *fratrum suorum divisionalium* „fraților săi devălmași"[13]. La 17 martie 1502, Ștefan cel Mare întărește o vînzare de ocină stăpînită de o ceată, către alta (chiar dacă ele nu-s astfel numite, prezența aici a comunităților date este neîndoielnică) : 1) Anca, Țole și Magda (fiicele Neagăi), precum și verii lor Sima și Băloș vînd satul Petrești pe Milcov către 2) „Slugile noastre" Grozea, Costea etc. (se enumeră 15 antroponime bărbătești)[14]. Similar se prezentau lucrurile și în Țara Românească, începînd

cu cel mai vechi act, în care se specifică o costăpînire funciară : făcînd un schimb de ocine la 4 septembrie 1389, Mircea cel Bătrîn lua un loc „ce ține de satul numit Jiblea", jud. Argeș, de la boierii a „cărora a fost ocina, Stanciul, și Costea, și Vîlcul, și Albul și Radomir . . ."[15].

Ceata munteană avea un nume propriu ; în multe cazuri, dacă nu chiar întotdeauna, el provenea de la cel al căpeteniei sale contemporane ori al uneia din trecut : Săulești, Prelungești (la 1518)[16], Răței (11 mai 1550)[17], Pîrvulești (22 iunie 1561)[18] ș.a.m.d. Apelativul cetei trecea asupra „părții" sale de moșie, ceea ce dovedește de asemenea o stăpînire indiviză. Cea mai veche dovadă în acest sens o deținem de la 3 octombrie 1385, cînd se vorbește de cunoscuta localitate, azi în jud. Gorj, „Tismena pe amîndouă părțile, cît a fost Ligăcească și Rușească"[19] : acolo deci fuseseră cîndva două cete stăpînitoare, ale căror apelative trecuseră asupra celor două delnițe și părți de sat. Tot așa mai tîrziu : „delnița Ploșcească" (30 aprilie 1547), la Spinu, în Loviștea[20] ; „partea Posască" (20 mai 1815) la Socul, jud. Gorj[21] ; etc. Aceste interese patrimoniale devălmașe asupra unei subdiviziuni din moșia sătească și constituie temeiul existenței și coeziunii cetei [22].

Se impun deci aceste concluzii :

a) Ceata a fost o etapă firească în dezvoltarea comunităților de rudenie. Dacă satul devălmaș (liber sau aservit) a alcătuit cadrele fundamentale ale vieții rurale în evul mediu în țara noastră, ceata a constituit forma principală de viețuire a țărănimii, fiind caracteristică o vreme și stăpînirii funciare feudale. Ceata a fost o instituție atît de puternică, avînd atît de profunde fundamente social-economice în epocă și atît de adînci rădăcini istorice, încît s-a constituit într-unul din elementele de temelie ale habitatului românesc, ale vechiului nostru sistem fiscal, juridic și militar[23].

b) De-a lungul veacurilor, comunitățile de rudenie au cunoscut un amplu proces evolutiv : dezagregarea ginții *(Tabel 2* : A IV) a deschis calea autonomizării comunității patriarhale (AB III), căreia i-a luat locul apoi ceata (C III) ; treptata descompunere a acesteia a dus la afirmarea socială a „casei" (C II 2), care a marcat într-o vreme tendința destrămării în gospodării extinse (D II) etc. Transformările în sistemul comunităților de rudenie, cu adînci repercusiuni în viața socială și în destinul individului, erau generate în ultimă instanță de mutațiile petrecute în formele de proprietate, de dezvoltarea generală social-economică.

c) Evoluția comunităților de rudenie la noi se încadrează într-un lung proces istoric, necesar, cunoscut în Europa și-n întreaga lume.

3. Unitățile fiscale în Țările Române, în secolele XV—XVIII[24]. Neputîndu-se da aici critica punctelor de vedere exprimate de preopinenți, sînt totuși de amintit cîteva lacune la unii cercetători, cu referire la Țara Românească și Moldova : pînă în veacul al XVII-lea, unitatea contribuabilă ar fi fost „capul de familie" ; în anumite perioade, în secolele XVI-XVII, cisla ar fi fost „înlocuită cu impunerea individuală" ; trecerea de la o unitate de înregistrare la alta, la sfîrșitul secolului al XVII-lea și începutul celui de-al XVIII-lea, a rămas nu rareori neobservată ; etc.

Or, în documentele muntene din veacurile XV XVI, birul este clar arătat nu ca o capitație, ci drept o dare pe ocină[25] (uneori, sfera impunerilor se lărgea pînă la întreaga avere a dajnicului). Dacă totuși, în unele acte, birul se referea la persoane, iar nu la pămîntul cultivat[26], aceasta nu era decît trecerea de la obiectul impunerii la subiectul contribuabil[27] ; el

www.dacoromanica.ro

trebuie să fi foat capul cetei, ulterior stăpînul „casei". Stăpînirea asupra ocinei era însă indiviză[28], a cetei după cum s-a văzut; ea răspundea de aceea împreună de plata dărilor, puse pe „partea" proprie de moşie, fiecare „casă" ştiindu-şi obligaţiile. Această îndelungată practică fiscală explică interesanta expresie de la 20 mai 1655; „čete birnič<e>"[29]. Tot atît de caracteristice sînt şi apelativele italiene, utilizate de cancelarul ducelui de Milano pentru a le desemna, cînd transcrie în jurnalul său datele referitoare la Ţara Românească la 1447—1448 şi 1475 (*Tabel 1*): „casato" şi casa"[30] termeni care numeau forme ale comunităţilor de rudenie din oraşele italiene ale vremii[31], asimilabile cetei muntene (*Tabel 2*: C III).

Situaţia fiscală a cetei se poate depista încă în a doua jumătate a secolului al XV-lea şi la începutul celui de-al XVI-lea, dar (ca urmare a amplificării ulterioare a procesului, precum şi prin bogăţia informativă sporită), este mai clar reflectată în izvoarele din a doua jumătate a veacului al XVI-lea, cînd, într-o serie de cazuri, birul este arătat în strînsă legătură cu ceata, funia ş.a., uneori „un bir" coincide cu ceata; se vede cum rudele cele mai apropiate, apoi toţi cetaşii, sînt „apucaţi" de aparatul fiscal pentru dăjdiile, datorate de unul dintre ei; din cauza răspunderii colective a coposesorilor de ocină, acei care plătesc pentru „fraţii" lor se despăgubesc prin luarea bunurilor funciare; pe această cale, şi străinii de moşie acaparează părţi din ea, dacă cetaşii datornicului se leapădă de ele[32]. Se conturează astfel unul dintre factorii care amorsează şi imprimă o tot mai grabnică desfăşurare procesului inegalizării averilor în satul devălmaş, ceea ce duce la treptata sa destrămare şi aservire.

În anii '60—'80 ai veacului al XVI-lea[33], precum şi din 1634—1635 pînă după 27 mai 1678[34], „ceata birnică" a fost înlocuită cu un alt grup contribuabil — „numele" —, urmărindu-se masiva mărire a încasărilor vistieriei. Dacă în general pînă la începutul secolului al XVIII-lea, aceasta înregistra numai satele şi obligaţiile de bir ale fiecăruia, în perioadele aminite s-a coborît palierul ultim pînă la care recensa vistieria, consemnîndu-se şi „casele"/„oamenii cu femeie" din care de obicei se constituia fiecare unitate fiscală, probabil calcată tot pe cete, ori pe remiscenţele lor[35]. Exacerbarea exigenţelor a creat grave nemulţumiri printre ţărani şi numeroase spargeri de sate[36], dar sînt semne că a sucitat şi împotrivirea unor grupuri boiereşti, cărora li se răpeau mari venituri (prin reducerea numărului supuşilor exoneraţi anterior de dăjdii, ori prin aruncarea asupră-le a unor biruri mai grele).

La începutul veacului al XVIII-lea s-a operat, pentru prima oară în istoria munteană, trecerea de la unitatea fiscală colectivă la una privată: după două încercări neizbutite (cea din 1716—1717 a lui Ion Mavrocordat, precum şi cea de după 1719 a lui Nicolae vodă Mavrocordat), în octombrie 1728 s-au introdus statornic „pecetluiturile", „hîrtiile de nume de om"[37]. În cele 5 judeţe de peste Olt, trecute sub stăpînirea Curţii din Viena în timpul războiului din 1716—1718, era încă în uz — la 20 octombrie 1719 — vechea practică a repartiţiei, de către vornicul judeţului şi pîrcălabi (pentru a aminti autorităţile din acel moment), a dărilor pe sate[38]; ulterior se va trece însă la fixarea cuantumului contribuţiei pe unitatea fiscală simplă, în cadrul cîtorva mari categorii fiscale[39]. Inovaţia — prin care nivelul ultim al înregistrării cobora pînă la „casă", cu străduinţa de a ajunge şi pînă la gospodăria lărgită — viza sporirea considerabilă a perceperilor fiscale, întîlnind de aceea o mare împotrivire populară, dar — pentru motivele arătate în legătură cu „numele"—şi din partea unor mari boieri.

Asemănător — desigur, cu anumite particularităţi locale — s-au petrecut lucrurile şi dincolo de Milcov (unde trecerea la unităţile dajnice private — „feţelĕ oamenilor", „peceţi" — a avut probabil loc în anul fiscal 1674—1675)[40], ca şi în Transilvania (*porta* a fost folosită pentru ultima oară în conscripţia din 1696, începînd cu cea din 1698 fiind înregistrate gospodăriile)[41]. Răspîndirea în Ţara Românească şi Moldova, în prima jumătate a secolului al XVIII-lea, a apelativului *catagrafie* şi pentru desemnarea numărătorilor fiscale era semnul nevoii de a deosebi noile înregistrări de cele făcute după principiul grupelor contribuabile.

Excursul asupra unităţilor fiscale în Ţările Române aduce astfel cîteva concluzii :

a) Perceperea dărilor a fost construită pe sistemul comunităţilor de rudenie. În primele secole ale mileniului II e.n., cînd ceata era o instituţie puternică, închegată, funcţiona firesc grupul fiscal al cetei. Evoluţia ei ulterioară — „casa" a marcat într-o vreme însemnate succese în autonomizarea sa, apoi s-a dezagregat în gospodării extinse —, desfăşurarea acestor procese a constituit unul dintre cei mai importanţi factori care au determinat străduinţa cercurilor feudale diriguitoare — în scopul maximalizării veniturilor vistieriei — de a adapta succesiv specificul unităţilor contribuabile, la stadiul de evoluţie a sistemului de rudenie. De aici a rezultat experienţa „numelui" în Moldova[42] şi Ţara Românească, precum şi a *casei* (în locul *porţilor*) în 1598—1604 pe teritoriile româneşti şi maghiare ocupate de Habsburgi[43]. Aceeaşi a fost şi situaţia care a împins la impunerea unităţilor fiscale simple în cele trei Ţări Române, între 1674 — 1728. Că, într-un moment sau altul, străduinţele autorităţilor au reuşit sau nu, aceasta s-a datorat raportului forţelor sociale care se înfruntau în asprele probleme ale fiscalităţii, s-a datorat conjuncturii social-politice din perioada dată.

b) Concluziile desprinse impun *Tabelului 1* să ia o nouă înfăţişare (*Tabel 3*).

Tabel 3

Contribuabilii Ţării Româneşti, 1447/1448—1740/1741[44]

Unitatea fiscală principală \ Anii	1447 1448	1475	Către 1566	Către 1591	1641	1735— 1737	1739	1740— 1741
Cete/„Casate"	60 000	40 000	—	—		—	—	
„Nume"	—	—	48000	13.000	40000	—	—	—
„Case"/Gospodării	—	—	—	—	—	118216	147000	120000

c) Întrebările puse la sfîrşitul § 1 şi-au găsit deslegarea : s-au desluşit pricinile ordinului de mărime, relativ scăzut, al totalului dajnicilor în secolele XV—XVII, precum şi cauzele triplării sale la începutul veacului al XVIII-lea.

4. Numărul populaţiei Ţării Româneşti la 1448 se poate acum calcula, şi aceasta pe mai multe căi. **Prima** : concluziile, rezultate din cercetarea comunităţilor de rudenie şi a unităţilor fiscale în Ţările Române. Cele

www.dacoromanica.ro

60 000 de „casate" la 1447—1448 sînt tot atîtea grupe fiscale. Dimensiunea lor medie trebuie să fi fost deci mai mare de 4,5 (media gospodăriei extinse, spre sfîrșitul veacului al XVIII-lea și începutul celui de-al XIX-lea, mai peste tot în provinciile românești)[45]. Cît anume? Aceasta este cea mai mare dificultate în studierea istoriei populației, resimțită de toți cercetătorii acelor veacuri, pentru care principalul izvor sînt înregistrările pe unități fiscale, cu dimensiuni greu de precizat[46]. Căci specificul așezării dărilor, întîlnit la noi în secolele XV—XVIII, ne întîmpină și în restul Europei, ceea ce ne va fi de folos în cele ce urmează, cînd vom pune la contribuție și date asupra Imperiului otoman, regatului Ungariei și Poloniei.

Al doilea demers: mărimea medie a grupului contribuabil în Țara Românească, Moldova și unele zone vecine. În Imperiul otoman — inclusiv în zonele românești administrate de Poartă: Crișana, Banat, Dobrogea, raialele de pe teritoriul moldo-muntean — grupul fiscal (*hane*) includea, cu începere din secolul al XVII-lea, tot mai mulți oameni căsătoriți[47]. La 1666, Evliya Çelebi nota cu referire la „satele tătarilor din Bugeac": „Acum însă au mai venit și două zeci de mii de nogai mari și, înscriindu-se cîte cinci familii la fiecare sat, ei și-au distrus harabalele și s-au înscris ca raiale pentru geamia Valide"[48]. La 28 februarie 1691 acolo se știau peste 300 de sate tătărești[49], iar la 1672 au fost arse în Bugeac 400 de sate de către hanul crîmlean[50]. Cele două știri — notate la relativ puțină vreme după revenirea celor 20 000 de tătari — duc la circa 400 de sate către anul 1666 și îndeamnă la aceste socoteli: 5 „familii" × 400 sate — 2000 „familii" revenite la nord de gurile Dunării; cum în total au sosit 20 000 de persoane, constituie în 2000 de „familii", rezultă o dimensiune medie de 10 membri (este, desigur, vorba de unitatea fiscală *hane*).

În Polonia unitatea de bază pentru așezarea dărilor către stat era *lan*, lot de 16,7 ha[51]. La 1578, la un *lan* reveneau — în diferite voievodate din trei provincii — între 9,35 și 15 persoane din categoria țăranilor. Dacă se ia în considerare întreaga populție a voievodatelor respective, atunci se constată o medie de 16,19—29,19 persoane la *lan*, căci efectivul altor categorii socio-juridice, în afara țăranilor, era mare: gospodăriile nețărănești, stăpînii de moșii, mica nobilime rurală, clerul (inclusiv serviciul funerar)[52].

În regatul Ungariei în general — ca și în Transilvania, Banat, Crișana și Maramureș —, *porta* (echivalentă cu *sessio* „lotul iobăgesc") cuprindea adesea *plures domestici* „mai multe cupluri", în secolul al XV-lea (și din ce în ce mai multe ulterior), servind drept temei de impunere la dăjdii, precum și la perceperea rentei senioriale[53]. La 1475, în întreg regatul se găseau 250 000 de „gospodării țărănești" și 1700 de „case sau familii" nobilare neimpozabile[54]. Cifrele sînt asemănătoare cu cele ale recensămîntului fiscal din 1494—1495, în lumina cărora — pe temeiuri relativ satisfăcătoare — s-a calculat mărimea unei *porta* (10 persoane), precum și numărul total al populației: circa 3,5—4 mil. de oameni[55]. Pentru a se ajunge aici de la cele aproximativ 250 000 de *portae* numărate la 1494—1495 (notate și la 1475), a fost deci nevoie să se aplice multiplicatorul 14/16 (250 000 × 14/16 = 3,5/4 mil. suflete).

În Moldova, la 20 februarie 1591 s-au notat 47 217 „case" și gospodării dajnice[56]. O altă cifră — 20 000 de contribuabili către 1591[57] — este desigur rezultatul aceleiași conscrieri a țării, marea diferență între date rezultînd, după cît se pare, din faptul că țăranii birnici intrau în catastișe în două feluri: mai multe „case" și gospodării alcătuind o unitate fiscală colectivă, se calcula și totalul de grupe dajnice, dar și acela al „caselor"

www.dacoromanica.ro

şi gospodăriilor ce le alcătuiau; aidoma s-au petrecut lucrurile şi în Ţara Românească din anul 1775 şi pînă la 30 iunie 1831, cînd s-a utilizat din nou un grup fiscal — *ludele*. La 1591, în Moldova avem deci de-a face cu 20000 de unităţi contribuabile, constituite din 47 217 ,,case'' şi gospodării extinse. Pentru a şti numărul persoanelor în medie la un grup fiscal, ar trebui să cunoaştem coeficientul, folosibil la totalul ,,caselor'' şi gospodăriilor dajnice.

El trebuie evident să fie mai mare de 4,5 (dimensiunea mijlocie a gospodăriei extinse către anul 1800, mai în toate ţinuturile româneşti)[58], mai ales pentru că în suma contribuabilor de la 1591 se găseşte nu numai o asemenea comunitate de rudenie, ci şi ,,casa'' (formată din mai multe perechi conjugale, plus ,,alţi oameni''). Or, ,,casa'' în mediu boieresc muntean la 1393—1453 cuprindea în medie 2,86 ,,fămei''[59], iar mărimea acesteia în secolul al XV-lea se apreciază la 3,40-3,50 membri[60]; ,,casa'' boierească în Ţara Românească prin urmare era pe atunci cam de 9,72—10,01 oameni. A ne opri astfel la 5—6 persoane de fiecare contribuabil în Moldova la 1591 înseamnă a opera cu o minimă rezonabilă (coeficientul se adevereşte şi în lumina discuţiei asupra *Tabelului 5* de mai jos.)

Se poate acum conchide că s-au *înregistrat* (aceasta însă nu era decît *o parte* din populaţia totală a Ţării Româneşti dintre Carpaţi şi Nistru) 47 217 × 5/6 = 236 085/283 302 oameni. Cum ei erau constituiţi în vreo 20 000 de grupe fiscale, rezultă o medie de aproximativ 11,80—14,17 persoane de unitatea contribuabilă.

Tabelul 4, referitor la situaţia Munteniei la 1641, este construit pe baze realiste: cunoaşterea mediei sumelor plătite de birnici; existenţa a

Tabel 4

Dimensiunea medie a grupului fiscal în Ţara Românească pe la 1641 [61]

	Ţărani birnici	Alte categorii	Total
Unităţi dajnice	21 000	19 000	40 000
Contribuabili	70 000	19 000	89 000

circa 3000 de sate în catastişele vistieriei (cifră într-adevăr atestată după reforma lui Matei Basarab[62]). Rezultă că atunci erau cam 89 000 de birnici munteni, reuniţi în vreo 40 000 de grupe contribuabile. Procedînd ca în Moldova la 1591, avem: 89 000 × 5/6 = 445 000/534 000; 445 000/ /534 000 : 40 000 = 11,13/13,35 de persoane la o unitate fiscală.

Introducem în *Tabelul 5* toate valorile obţinute şi constatăm că, deşi situaţiile sînt diverse în zonele vecine Ţării Româneşti, acolo se stabileşte totuşi un interval, în care se poate presupune a se găsi şi valoarea căutată pentru Muntenia la 1448: între 10—11 şi 14—16 membri în medie de unitatea contribuabilă colectivă. În acest interval, într-adevăr, se înscrie şi coeficientul calculat pentru Ţara Românească: 11,13—13,35 persoane.

Al treilea demers: o comparaţie a evoluţiei populaţiei totale a Ţării Româneşti cu cea a teritoriilor noastre de dincolo de munţi, în veacurile XV—XVIII (*Tabel 6*). Rata medie anuală de creştere a populaţiei muntene, în anii 1448—1791, trebuie să fi fost superioară celei a Transilvaniei

www.dacoromanica.ro

Tabel 5

Mărimea medie a grupului fiscal în cîteva zone europene, sec. XV—XVII (persoane)

Zona	Ţara Românească	Moldova	Tătarii din Bugeac	Polonia	Regatul Ungariei
Anul	1641	1591	1666	1578	1494—1495
Membri	11,13—13,35	11,80—14,17	10	9,35—15/ 16,19—29,19	10/14—16

Banatului, Crişanei şi Maramureşului (luate laolată) între 1495—1787, datorită mai ales faptului că, aşa cum de-atîtea ori s-a demonstrat, aceste ultime teritorii au fost adesea regiune de transmigraţii dincoace de Carpaţi. Este logic să admitem şi că rata munteană (anii 1448—1791) va fi fost inferioară celei secuieşti (anii 1450—1786) pentru că — deşi, în ambele cazuri,

Tabel 6

Rata anuală de creştere a unor populaţii din Ţările Române, sec. XV—XVIII[63]

Populaţia	Ţării Româneşti	Transilvaniei, Banatului, Crişanei şi Maramureşului	Secuiască	Săsească
Perioada	1448—1791	1495 1787	1450—1786	1500—1766
Rata (%)	0,22 0,23	0,18—0,20	0,25	0,22

este vorba de populaţii predominant rurale — totuşi în Ţara Românească, în comparaţie cu scaunele secuieşti, aservirea ţăranilor — prin împrejurări social-politice cunoscute — a căpătat mai de vreme proporţii şi a avut o amploare mai mare (în Ţara Românească, la 1831, erau clăcăşeşti 74,8% din sate şi numai 25,2% se aflau pe moşii moşneneşti[64]; datele referitoare la anul 1838 vorbesc chiar despre faptul că 82,2% din satele muntene erau pe moşii boiereşti ori mînăstireşti şi numai 17,8% — pe cele moşneneşti[65]; în scaunele secuieşti însă, la 1821 iobagii şi jelerii totalizau 53,27% din totalul contribuabilor[66]).

Se impune deci concluzia că trebuie acceptată o rată medie anuală de creştere a populaţiei muntene, în perioada 1448—1791, sub 0,25 % (rata populaţiei secuieşti în anii 1450—1786) şi peste 0,18—0,20 % (rata populaţiei din întregul teritoriu vest-carpatic al României în anii 1495—1787), asemănătoare cu cea a populaţiei săseşti (0,22 % în anii 1500—1766), dar în condiţiile unor particularităţi distincte ale sistemului demografic. Indicilor 0,24 — 0,21 (*Tabel 7*: A) le corespund multiplicatorii 11,0 — 12,5 (*Tabel 7*: C), aflaţi la o depărtare relativ mare unul de altul, care însă poate fi redusă: al doilea demers ne-a sugerat (*Tabel 5*) coeficientul muntean 11,13 — 13,35 la 1641 şi cel moldovean 11,80—14,17 la 1591; se poate propune ca, pentru Ţara Românească la 1448 (valorile 11,0 — 12,5), să ne plasăm în zona centrală a intervalului, alegînd deci multiplicatorul 11,5—12,0 (*Tabel 7*: C), care are avantajul de a fi cel mai apropiat de minima munteană la 1641 (11,13) şi moldoveană la 1591 (11,80); aplicîndu-l deci la cele 60 000 de grupe contribuabile în 1448, vom evita orice exagerări. Coeficientului 11,5 — 12,0 în acest din urmă

www.dacoromanica.ro

an îi corespunde rata medie anuală de creştere a populaţiei Ţării Româneşti de 0,22 — 0,23 % în perioada 1448—1791 (*Tabel 7*: A), care se preia pentru *Tabelul 6*.

Tabel 7

Numărul posibil al populaţiei Ţării Româneşti la 1448 [67]

A. Rata anuală de creştere în 1448—1791 (%)	0,24	0,23	0,22	0,21
B. Numărul corespunzător al populaţiei la 1448 (mil.)	0,66	0,69	0,72	0,75
C. Coeficientul la 60 00 „casate"	11,0	11,5	12,0	12,5

Al patrulea demers: numărul populaţiei totale a Ţării Româneşti în perioada 1448—1859. Cifrele *Tabelului 8* demonstrează că populaţia, calculată pentru 1448 pe baza procedeelor anterior folosite (coeficientul 11,5 — 12,0 aplicat la 60 000 de „casaţe") se înscrie firesc în şirul datelor

Tabel 8

Efectivul populaţiei muntene (inclusiv raialele), 1448—1859 (persoane)[68]

Anul	1448	1641			1791	1831	1859
		a	b	c			
Populaţia	690 000 720 000	800 000 — 1000000	1 000 000 — 1200000	1 077 607 — 1093853	1 520 950	1 920 590	2 400 741

serioase, de care dispunem azi pentru istoria demografică a spaţiului românesc sud-carpatic, în decurs de patru veacuri: cam 0,7 mil. de suflete la mijlocul secolului al XV-lea, în jur de 1 milion peste două sute de ani, circa 1,5 mil. după încă un secol şi jumătate, cam 1,9 mil. la 1831 şi aproximativ 2,4 mil. de oameni la 1859.

Cam 0,7 mil. de indivizi la 1448 arată, într-un anume sens, continuitatea proceselor demografice. Timp îndelungat — în condiţiile vechiului sistem de funcţionare a populaţiei — rata medie anuală de creştere a fost redusă (0,22 — 0,23 % între 1448—1791). Numai cu începere din a doua jumătate a veacului al XVIII-lea, cînd s-a declanşat mutaţia de la sistemul demografic vechi la unul modern, se observă tendinţa de accelerare a vitezei de înmulţire a populaţiei, al cărei plafon a urcat mai energic pînă către 1831 şi încă şi mai rapid ulterior. Sînt tot atîtea motive de credibilitate a numărului stabilit pentru mijlocul veacului al XV-lea.

Seria statistică dedusă nu înseamnă însă un continuu *crescendo* în secolele XV—XIX, căci crize grave de ordin demografic, periodice, au tăiat nu o dată aripile avîntului momentan, reîntorcînd totalul locuitorilor la un nivel mai vechi.

Al cincilea demers: comparaţia evoluţiei demice a Ţărilor Române cu cea continentală. *Tabelul 9* demonstrează că rata munteană (0,22 —

www.dacoromanica.ro

— 0,23 %; probabil similară cu cea moldoveană), stabilită prin folosirea tehnicilor anterioare de lucru, se confirmă prin indicele european. Într-adevăr, populația Țării Românești s-a dezvoltat într-un ritm asemănător cu cea a întregului continent (A : 0,22), dar cum tempo-ul în provinciile transcarpatice a fost mai lent, se conchide o creștere mai înceată a

Tabel 9

Rata anuală de creștere a unor populații europene, sec. XV—XVIII [69]

Regiunea	Europa		Țara Românească*	Transilvania Banat, Crișana și Maramureș
	A	B		
Perioada	1448—1791		1448—1791	1495—1787
Rata (%)	0,22	0,25	0,22—0,23	0,18—0,20

A = întregul continent; B = exclusiv teritoriul actual al U.R.S.S.
*Un ritm similar se poate conjectura și pentru Moldova, din secolul al XV-lea și pînă la 1774.

numărului locuitorilor întregii arii a așezărilor românești, comparativ cu cel al Europei în ansamblu. Situația apare și mai frapantă, cînd luăm în considerare teritoriul continentului exclusiv zona sa extrem-răsăriteană (B : 0,25) : rezultă o sensibilă diferență în minus pentru Țara Românească și Moldova (0,22 — 0,23), dar una încă și mai mare pentru ținuturile de dincolo de munți (0,18 — 0,20), ceea ce se omologhează de către mersul istoriei noastre din secolele XV—XVIII, cînd expedițiile marilor puteri vecine, cu urmări dezastruoase pentru Țările Române, și războaiele poporului pentru apărarea gliei, epidemiile și cataclismele naturale ne-au adus pierderi umane și materiale mai grave, decît într-o serie de alte țări [70].

5. Concluziile la care îmbie cele de mai sus se arată a fi de tot interesul :

a) Calcularea numărului populației muntene la mijlocul secolului al XV-lea este rezultatul aplicării a cinci demersuri succesive, scara de referință fiind de fiecare dată alta : se deduce înainte de toate, pe baza investigării comunităților de rudenie și a unităților fiscale, natura de grupe fiscale a totalului ce ne parvine de la 1447—1448; în al doilea rînd, se are în vedere specificul fiscalității muntene, moldovene și din unele ținuturi vecine; cu alt prilej, corelarea se face cu Transilvania, Banatul, Crișana și Maramureșul sub aspectul evoluției populației totale; datele obținute se integrează, în al patrulea rînd, în seria statistică sud-carpatică însăși; *in fine*, creșterea demografică muntean și general-românească se compară cu cea continentală. Cum rezultatele se explică reciproc și se suprapun, nu ne rămîne decît să încheiem că, la punctul de intersecție al căilor străbătute, ne găsim în zona de dispunere a numărului căutat.

b) O asemenea masă demică, precum și existența a peste 4000 de sate către anul 1570 [71] constituie o realitate cu mult mai impunătoare, decît ne-am fi putut aștepta și cel dintîi care le-a măsurat cu adîncă neîncredere a fost semnatarul acestor pagini. După îndelungi reflecții și

www.dacoromanica.ro

repetate controale, a fost însă silit să conchidă că tocmai datele deduse ne plasează, din punctul de vedere dat, mai aproape de adevăr, decît oricare alte propuneri precedente. Ajungem astfel la o nouă concluzie istoriografică: în veacul al XV-lea, potențialul demic muntean (și al Țărilor Române în ansamblu) era apreciabil. Consecințele interpretative sînt importante[72] și primele care răsar în minute sînt acestea: dîrza ripostă antiotomană din secolele XIV—XVI se baza și pe o populație relativ însemnată; sistemul politic pe care-l constituia Mihai către anul 1600 putea deveni o forță și pentru că, în hotarele sale, cuprindea un popor unitar de cîteva milioane etc.

c) Șirul numerelor deduse crează totodată un cadru general adecvat, în care ne putem mai sigur mișca în vederea efectuării de calcule mai precise, referitoare la caracterele populației secolelor XV—XIX, în Țara Românească și-n celelalte provincii românești. Se nasc noi posibilități și pentru a pătrunde în negurile peisajului demografic al țării din veacurile precedente. Putem astfel determina destul de sigur efectivul populației muntene spre sfîrșitul sec. XIV: incursiunile otomane la nord de Dunăre în timpul lui Mircea și în cele două decenii ulterioare au provocat țării însemnate pierderi umane [73], care au luat după toate probabilitățile întregul spor al primei jumătăți a veacului al XV-lea. Altfel spus, este de acceptat ideea că stocul demic muntean era și în momentul înscăunării lui Mircea cel Bătrîn acela, pe care l-am stabilit pentru anul 1448 *(Tabel 8)*: în jur de 0,7 mil. de oameni.

d) Analiza de mai sus a ocazionat stabilirea atît de multor elemente comune și sincronice între provinciile noastre — pe planul comunităților de rudenie, al fiscalității, al evoluției demice ș.a. —, încît demografia istorică, împreună cu toate ramurile științelor istorice, se constituie într-o puternică mărturie a dezvoltării unitare a Țărilor Române.

e) Discuția a prilejuit nu o dată coroborarea datelor referitoare la ținuturile noastre cu cele despre procesele istorice pe alte meridiane. Se poate compara ceea ce în general este comparabil; se dovedește adică din nou că: istoria României se constituie într-o importantă parte componentă a istoriei general-europene și mondiale; liniile mari ale evoluției umanității au fost cunoscute, în forme specifice, și de țara noastră; poporul român a avut o contribuție notorie la desfășurarea proceselor istorice continentale.

NOTE

* Forma dezvoltată a comunicării la Simpozionul inaugural al Laboratorului de Demografie Istorică de pe lîngă Facultatea de Istorie-Filozofie a Universității din București, 23 octombrie 1981.

[1] I. Bogdan, *Cultura română*, Bibl. Acad. — ms. 5227, f. 79 r-v (curs în anul universitar 1898—1899).

[2] P. P. Panaitescu, *Mircea cel Bătrîn*, Casa Școalelor, 1944, p. 61.

[3] **1447-1448, 1475**: Ș. Papacostea, în "Revista de Istorie", 33, 9, 1980, p. 1782, 1786; **37**, 6, 1984, p. 578-581. **1566, 1591, 1739-1741**; L. Roman, *Démographie et société aux Pays Roumains (XVIe-XIXe siècles), în Nouvelles études d'histoire*, VI/1, Editura Academiei, București, 1980, p. 284, Tabl. I. **1641**: B. Locadello, în *Călători străini despre Țările Române*, V, 1973, p. 36. **1735**: E. de Hurmuzaki, *Documente...*, VI, 1878, nr. 290. **1737**: Ș. Papacostea, în "Studii. Revistă de Istorie", **19**, 5, 1966, p. 930.

[4] L. Roman, *Implicații istoriografice ale cercetării demoistorice*, în „Revista de Istorie", **37**, 5, 1984, p. 459—462; idem, *Statistiques fiscales et statistiques démographiques, ou les fausses apparences (Les Pays Roumains et autres régions européennes aux XVe—XIXe siècles)*, în Annales de Démographie Historique, Paris, 1985, p. 245—280.

[5] Se reproduc concluziile de la idem, *Comunitățile de rudenie în Țara Românească în secolele XIV—XVIII* (se va publica altă dată).

www.dacoromanica.ro

[6] Pentru rolul acestor comunităţi în istorie, ca şi pentru importanţa cercetării lor interdisciplinare (inclusiv demoistorice), a se vedea H. Norman, J. Rogers, *The Family in History*, în *Comité International des Sciences Historiques. XVIe Congrès International des Sciences Historiques, Stuttgart, 25 août-1 septembre 1985. Rapports*, II, Stuttgart, 1985, p. 659—663 (rezumatul mai multor rapoarte, pregătite de cercetători din Islanda, Norvegia şi Suedia).

[7] *Istoria Ţării Româneşti de la octombrie 1688 pînă la martie 1717*, ed. C. Grecescu, Edit. Ştiinţifică, Bucureşti, 1959, p. 120, 123.

[8] N. Iorga, *Studii şi documente cu privire la istoria românilor*, X, 1905, nr. 6, p. 129.

[9] Idem, *Anciens documents de droit roumain*, Paris—Bucarest, I, 1930, nº 151.

[10] *Documenta Romaniae Historica, B* (=DRH, B), II, nr 207. În notele următoare se face trimitere la : DRH, A. Moldova, III, ed. C. Cihodaru, I. Caproşu, N. Ciocan, Edit. Academici, Bucureşti, 1980 ; DRH, B. Ţara Românească, I, ed. P.P. Panaitescu, D. Mioc, 1966 ; II, ed. Şt. Ştefănescu, Olimpia Diaconescu, 1972 ; IV, ed. D. Mioc et al., 1981 ; V, ed. D. Mioc, Marieta Adam-Chiper 1983 ; XI, ed. D. Mioc, Şt. Ştefănescu et al., 1975 ; DRH, C. Transilvania, XI, ed. Şt. Pascu, I. Dani, A. Răduţiu et al., 1981.

[11] DRH B, I, nr. 20.

[12] Ibidem, nr. 10.

[13] DRH, C, XI, nr. 507.

[14] DRH, A, III, nr. 278.

[15] DRH, B, I, nr. 10.

[16] „Arhivele Olteniei", XVII, nr. 97—100, 1938, p. 312 315, document nr. 4 (transumpt din 3 martie 1746 ; ed. I. Popescu-Cilieni).

[17] DRH, B, IV, nr. 290.

[18] DRH B, V, nr. 226.

[19] DRH, B, I, nr. 7.

[20] DRH, B, IV, nr. 226.

[21] „Arhivele Olteniei", XVII, nr. 97—100, 1938, p. 330, document nr. 21.

[22] A se vedea şi H. H. Stahl, *Contribuţii la studiul satelor devălmaşe româneşti*, III, Edit. Academiei, Bucureşti, 1965, p 189—193.

[23] L. Roman, *Laboratorul de Demografie Istorică în anul universitar 1983—1984*, în „Revista de Istorie", 37, 12, 1984, p. 1229—1231.

[24] Aici chestiunea este prezentată succint, cu unicul scop al cunoaşterii rostului cetelor şi determinării efectivului populaţiei muntene. Din aceleaşi motive se vorbeşte numai despre masa cea mare a dajnicilor — satele birnice — nu şi despre alte categorii fiscale.

[25] DRH, B, I, nr.181 ; III, nr. 67 ; IV, nr. 44, 130, 161, 262 ; V, nr. 11, 18, 58, 261, 264, 313 ; etc.

[26] DRH, B, II, nr. 139 (la 1515), 189 (la 1519) : III, nr. 135 (la 1532), 197 (la 1535) ; etc.

[27] D. Mioc, *Originea şi funcţiile birului în Ţara Românească pînă la sfîrşitul veacului al XV-lea, în Studii şi referate privind istoria României*, I, Edit. Academei, 1954, p. 641, 652, 661—662 ; idem, *Despre modul de impunere şi percepere a birului în Ţara Românească pînă la 1632*, în *Studii şi materiale de istorie medie*, II, 1957, p. 96—101.

[28] A se vedea şi D.C. Giurescu, *Ţara Românească în secolele XIV şi XV*, Edit. Ştiinţifică, Bucureşti, 1973, p. 228, 231—236.

[29] N. Iorga, *Studii şi documente...*, IV, 1902, nr. 42, p. 33.

[30] Ş. Papacostea, *Populaţie şi fiscalitate în Ţara Românească în secolul al XV-lea : un un nou izvor*, în „Revista de Istorie", 33, 9, 1980, p. 1782, 1786.

[31] J. Heers, *L'Occident aux XIVe et XVe siècles. Aspects économiques et sociaux*, P.U.F., Paris, 1963, p. 303. ("casato") ; J. P. Cooper, în *Family and Inheritance. Rural Society in Western Europe, 1200—1800*, ed J.Goody et al., Cambridge Univ. Press, 1979, p. 299—300 („casa")

[32] I. C. Filitti. *Consideraţii generale despre vechea organizare fiscală a Principatelor Române pînă la Regulamentul organic*, Bucureşti, 1935 (ex „Analele economice şi statistice", nr. 1—3, 1935), p. 20, 22 ; D. Mioc, *Despre modul de impunere...*, p. 96—101, 107—110.

[33] DRH, B, V, nr. 265 (25 aprilie 1563) : C.C. Giurescu, *Istoria românilor*, III/2, Fundaţia pentru literatură şi artă, Bucureşti, 1946, p. 636 (24 iulie 1624, Ciobăneşti, jud. Săcuieni, referitor la „zilele" lui Mihnea vodă Turcitul ; documentul n-a fost inclus în : DIR, B, XVII/4 ; *Catalogul documentelor Ţării Româneşti din Arhivele Statului*, III, ed. Doina Duca-Tinculescu, M.—D. Ciucă, Bucureşti, 1978).

[34] *Catalogul documentelor Ţării Româneşti...*, IV, ed. M.-D. Ciucă, Doina Duca-Tinculescu, Silvia Vătafu-Găitan, Bucureşti, 1981, nr. 1407 (1 martie 1639, slobozia Glodul a m-rii Govora) ; Arh Stat. Bucureşti, Episc. Buzău, XXXI/41 (şi ms. 171, f. 311v : 27 mai 1678, Stănceşti, jud. Buzău) ; D. Mioc, *Reforma fiscală din vremea domniei lui Matei Basarab*, în „Studii, Revistă de Istorie", XII 2, 1959, p. 60—63.

[35] Înainte de 21 martie 1685, vistieria a urcat din nou palierul ultim, conscriind iarăşi numai satul şi darea aşezată asupra sa : I. Ionaşcu, *Mănăstirea Izvorani (Buzău)...*, Buzău, 1936, nr. 34 (21 martie 1685) ; *Anatefterul. Condica de porunci a vistieriei lui Constantin Brîncoveanu*, ed. D.C. Giurescu, în *Studii şi mat. ist. medie*, V, 1962, nr. 29 (1 decembrie 1697) ; etc.

www.dacoromanica.ro

[36] Mult discutata criză socială din ultimele decenii ale veacului al XVI-lea are şi o gravă componentă fiscală. În anii 1636—1650, actele interne muntene cuprind 65 de menţiuni referitoare la fuga de bir, consemnînd spargerea a 50 de sate (Şt. Ştefănescu, D. Mioc, *Ţărănimea din Ţara Românească şi Moldova în veacul al XVII-lea*, în „Revista de Istorie", 32, 12, 1979, p. 2292)

[37] Radu Popescu vorn., *Istoriile domnilor Ţării Româneşti*, ed. C. Grecescu, Edit. Academiei, Bucureşti, 1963, p. 300—301 : *Istoria Ţării Româneşti de la octombrie 1688 pînă la martie 1717*, ed. C. Grecescu, Edit. Ştiinţifică, Bucureşti, 1959, p. 129.

[38] *Documente privind relaţiile agrare în veacul al XVIII-lea*, I, ed. V. Mihordea, Ş. Papacostea, Fl. Constantiniu, Edit. Academiei, 1961, nr. 98.

[39] Ş. Papacostea, *Oltenia sub stăpînirea austriacă (1718—1739)*, Edit. Academiei, Bucureşti, 1971, p. 227, 229—235.

[40] I. Neculce, *Opere*, ed. G. Ştrempel, Edit. Minerva, Bucureşti, 1982, p. 245—246 ; *Letopiseţul Ţării Moldovei de la Istratie Dabija pînă la domnia a doua a lui Antioh Cantemir (1661—1705)*, ed. C. Giurescu, Bucureşti, 1913, p. 69 : *Cronica anonimă a Moldovei, 1661—1729 (Pseudo-Amiras)*, ed. D. Simonescu, Edit. Academiei, Bucureşti, 1975, p. 49—50 ; M. Kogălniceanu, *Cronicele României...*, II, 1872, p. 13 ; III, 1874, p. 14.

[41] A. Csetri, Şt. Imreh, în *Populaţie şi societate*, I, ed. Şt. Pascu, „Dacia", Cluj, 1972, p. 142 ; H. Chirică, *ibidem*, II, 1977 p. 109—128 ; etc.

[42] A. Cazacu, în *Viaţa feudală în Ţara Românească şi Moldova (sec. XIV—XVII)*, Edit. Ştiinţifică, Bucureşti, 1957, p. 378 379 (sub Vasile Lupu) ; N. Iorga, *Studii şi documente...*, IV, p. 263 (iunie 1654).

[43] *A történeti statisztika forrásai*, ed. J. Kovacsics Budapest, 1957, Tabel 18 a (f. între p. 406—407 : recto) ; L. Roman, *Statistiques fiscales...*, p. 261—262, Tableau 12 (şi comentariul).

[44] Cele 13000 de grupe dajnice pe la 1591 au fost plasate la „nume", în care sens se pot aduce argumente plauzibile.

[45] L. Roman, în „Studii. Revistă de Istorie" 26, 3, 1973, p. 628.

[46] J. Heers *op. cit.*, p. 266—268.

[47] T. Bărăescu, *Banatul sub turci*, Timişoara, 1934, p. 32—33, 37 ; R. Stojkov, în „Studia balcanica", Sofia, 1, 1970, p. 206—207 ; M. -M. Alexandrescu-Dersca Bulagaru, în *Social and Economic History of Turkey (1071—1920). Papers Presented to the „First International Congress on the Social and Economic History of Turkey", Ankara, 1977*, Ankara, 1980, p. 66 ; M. Maxim, *Teritorii româneşti sub administraţie otomană în secolul a XVI-lea (I)*, în „Revista de Istorie", 36, 8, 1983, p. 813 (şi n. 48—49).

[48] *Călători străini despre Ţările Române*, VI, ed. M.-M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru, M. A. Mehmet, A. Decei, N. Stoicescu, Edit. Ştiinţifică şi Enciclopedică, Bucureşti, 1976, p 748.

[49] E. de Hurmuzaki, *Documente priviloare la istoria românilor*, V/1, ed. I. Slavici, Bucureşti, 1885, nr. 252 (L.F Marsigli).

[50] *Călători...*, VII, ed. Maria Holban, M. -M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru, P. Cernovodeanu, 1980, p. 357 (Ioan Gminski, palatinul de Helm).

[51] E. Vielrose, *Ludność Polski od X do XVIII wieku*, în „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej", Warszawa, V, 1, 1957, p. 29—30, 34 (tabelele) ; Irena Gieysztorowa, *Wstęp do demografii staropolskiej*, Warszawa, 1976, p. 168—169.

[52] E. Vielrose, *loc. cit.* (calcul L.R.).

[53] *Corpus juris hungarici*, I. *Articuli diaetales*, 1000—1526, Lipsiae, 1901, p. 242, art. 2 ; L. Juhász, *A porta története 1526—1648...*, în „Századok", Budapest, 70, 1936, p. 497—578 (*vide* darea de seamă : D. Prodan, în „Anuarul Institutului de ist. naţ.", Cluj, X, 1945, p. 410—412) ; L. Roman, *Statistiques fiscales...*, p. 260—263, 273

[54] Ş. Papacostea, *Populaţie şi fiscalitate...*, p. 1783, 1785—1786.

[55] I. Szabó, în *Magyarország történeti demográfiája...*, ed. J. Kovacsics, Budapest, 1963, p. 68—98.

[56] DIR, A, XVI 4, Edit. Academiei, 1952, nr. 5 (recalculat de C. Turcu, *Cele mai vechi statistici moldoveneşti*, în „Studii şi cercetări ştiinţifice", Istoric, Iaşi, VII, 2, 1956, p. 59—60, 74—77).

[57] *Cronici turceşti privind Ţările Române...*, I, ed. M. Guboglu, M. Mehmed, Edit. Academiei, Bucureşti, 1966, p. 337 (Mustafa Ali).

[58] *Sup.* : n. 45.

[59] S-a stabilit pe baza DRH, B, I, nr. 18, 38, 58, 93, 99, 101, 103, 105, 110. Acestea sînt singurele documente în decurs de 70 de ani (de la cel dintîi act unde se întîlneşte o ceată : nr. 10, din 4 septembrie 1389), în care se întrezăresc „oamenii cu femeie?" : nr. 38 (10 iunie 1415 : „boiernaşilor domniei mele : Vlad cu nepoţii săi, Şişa şi Buia, şi lui Stănilă cu fraţii săi...") = 2 „case" (Vlad şi Stănilă) cu 4 „fămei" (Vlad, Şişa, Buia, Stănilă) ; nr. 99 (7 august 1445 : 1 „casă" cu 7 „fămei") ; etc.

[60] L. Roman, *Comunităţile de rudenie...*, Tabel 2 (şi comentariul).

www.dacoromanica.ro

[61] D. Mioc, *Reforma fiscală din vremea domniei lui Matei Basarab*, în „Studii". Revistă de Istorie", XII, 2, 1959, p. 65 : după reforma din 1634—1635, în Țara Românească erau circa 70 000 de birnici, asupra cărora se aruncau cam 21 000 de cote convenționale de dări (estimație pe baza mediei birului pe contribuabil și a numărului satelor birnice). Pentru 40 000 de unități dajnice la 1641 : sup., *Tabelele 1 și 3*.

[62] *Călători...*, VII, p. 254, 255 (de La Croix, 1675—1676) ; C. Rezachevici, în „Revista de Istorie", **35**, 11, 1982, p. 1258 (la 1686).

[63] Calculele pentru populația totală a teritoriului românesc vest-carpatic, ca și pentru populația secuiască și săsească, realizate pe un fundament relativ satisfăcător, vor fi date cu alt prilej.

[64] H. H. Stahl, *Contribuții la studiul satelor devălmașe românești*, I, 1958, p. 37 (contribuția lui I. Donat).

[65] J. A. Vaillant, *La Romanie...*, III, Paris, 1844, p. 36 (calcul L.R.).

[66] A. Csetri, St. Imreh, în *Populație și societate*, I, p. 164 și 167 (tabelele).

[67] Construirea *Tabelului* 7 : pe palierul A au fost dispuși, în ordine inversă, toți indicii cuprinși în intervalul, dedus din *Tabelul 6* (peste 0,20 și sub 0,25%) ; la etajul B s-au notat numerele la care s-a ajuns, prin calcul regresiv, pornind de la populația munteană la 1791 (*Tabel 8*) și aplicînd rata coloanei date (respectiv 0,21% ; 0,22% ; ș.a.m.d.) : valorile nivelului C au fost stabilite prin divizare — la fiecare coloană — a cifrei populației prin 60 000 de unități contribuabile.

[68] **1448** : sup., *Tabel 7* și discuția asupra sa. **1641 a** : peste 4000 de sate (*inf* : n. 71) × 38/40 „case" și gospodării extinse (Lia Lehr, *Factori determinanți...*, în „Studii și mat. ist.medie", VII, 1974, p. 164, n. 11) × 5/6 suflete (sup. : *Tabel 4* și discuția aferentă) + populația celor 29 de orașe și tîrguri ale țării : **1641 b** : 4000 de sate × 50 (B. Locadello, în *Călători...*, V, 1973, p. 33) × 5/6 + populația celor 29 de așezări urbane ; **1641 c** : calcul regresiv, pornind de la efectivul demic la 1791 și aplicînd rata medie anuală de creștere de 0,22—0,23% (sup. : *Tabelele 6 și 7*). **1791—1859** : L. Roman, *Démographie et société...*, p. 292. În *Tabelul 8 nu* s-au introdus rezultatele recensămintelor fiscale din anii 1475—1831 care cuprind numai o parte — citeodată foarte redusă— a locuitorilor țării (*vide sup.* : n.4).

[69] **Țările Române** : *sup.*, *Tabel 6*. **Europa A** : calcul L.R. pe baza datelor din B.C. Urlanis *Rost naselenija v Evrope*, Moskva, 1940 (apud E. Vielrosc, *op. cit.*, p. 5). **Europa B** : idem — folosind cifrele de la J.-N. Biraben, *Essai sur l'évolution du nombre des hommes*, în „Population", Paris, **34**, 1, 1979, p. 16, *Tableau 2*.

[70] Șt. Ștefănescu, *Demografia, dimensiune a istoriei*, „Facla", 1974, p. 74—91.

[71] L. Roman, *Așezările rurale ale Țării Românești în veacurile XVI—XIX*, în „Revista de Istorie", **31**, 8, 1978, p. 1399 1402.

[72] Șt. Ștefănescu, *op. cit.*, p. 14—15, 17—18.

[73] *Ibidem*, p. 75—76.

LA POPULATION DE LA VALACHIE AUX XIVe—XVe SIÈCLES

Les communautés de parenté dans l'histoire de la société sont structurées aux quatre paliers. *Tabl. 2* : I ABC = couple en enfants non-mariés ; I D = famille conjugale ; II C 1 = remembrement lignager/Languedoc, zadrouga simplifiée/Serbie et Bulgarie etc. ; II C 2 = feu compois ; II D = ménage étendu ; III AB = communauté patriarcale ; III C *Ceata*, pl. *cetele* = lignage/France, faides/Pays Bas, hermandad/Pén. Ibérique, casato/Pays Italiens, etc. ; IV A = gens.

Aux premiers siècles de notre millénaire, l'unité fiscale a été *ceata* taillable. Quand celle-ci commença à se désagréger, les féodaux dirigeants se sont orientés — afin de maximaliser les revenus de la trésorerie — vers l'adoption du spécifique des unités contribuabes au stade d'evolution du système de parenté ; c'est ainsi qu'on a créé *numele* „le nom" en Valachie et en Moldavie, *porta*, „la porte" en Transylvanie, aussi bien qu'en Hongrie, similaires au feu compois à l'Occident. L'évolution ultérieure—décomposition progressive de *casa* „maison" (II C 2) en ménages étendus — a décidé l'option des autorités d'asseoir l'impôt sur ceux-ci (*Tabl. 3* : contribuables de Valachie).

www.dacoromanica.ro

À 1447—1448, en Valachie on a affaire à des groupes fiscaux ; le coefficient à utiliser pour parvenir au nombre des habitants (11,5—12,0) est calculé par cinq procédés successifs. On arrive à la moyenne de l'unité fiscale, à l'année spécifiée (*Tabl. 5*), en Valachie, en Moldavie, chez les Tatares de Bugeac, en Pologne et dans le Royaume de Hongrie. On établit le taux moyen annuel d'accroissement, dans la période notée (*Tabl. 6*), de la population de Valachie et de Transylvanie, de la population szeklère et saxone de Transylvanie. On trasse (*Tabl.* 8) l'évolution du nombre des habitants de Valachie.

Une des assises de la puissante riposte antiottomane des Principautés Roumaines aux XIVe—XVIe siècles était leur population relativement importante. Le système politique constitué par Michel le Brave vers l'année 1600 pouvait devenir une force aussi parce que, entre ses frontiéres, réunissait plusieurs millions d'hommes du même peuple, entre les provinces duquel les liens s'amplifiaient de plus en plus.

www.dacoromanica.ro

STĂPÎNIRILE LUI MIRCEA ÎN TRANSILVANIA

IOAN AUREL POP

Socotit de contemporani drept „cel mai viteaz şi mai ager dintre principii creştini" (Leunclavius)[1], Mircea cel Mare, prin rodnica şi lunga lui domnie, a conferit ţării sale un prestigiu fără precedent şi o întindere teritorială maximă pentru veacurile XIV—XVI. Înconjurat de vecini puternici şi orgolioşi ca Sigismund de Luxemburg, regele Ungariei (1387—1437) sau Vladislav II Jagiello, regele Poloniei (1386—1434) şi mare cneaz al Lituaniei (1377—1392) şi ameninţat tot mai insistent de statul otoman „marele voievod şi domn" a ştiut să folosească rivalităţile şi presiunile externe în scopul asigurării prosperităţii Ţării Româneşti. Deşi integrat, conform mentalităţii vremii, în sistemul raporturilor feudo-vasalice dintre state (ne referim cu precădere, la relaţiile cu regele Ungariei), Mircea cel Mare s-a socotit pe sine şi a fost mereu stăpînul unei ţări independente; suzeranitatea maghiară, manifestată prin palide atribute, mai ales formale, nu l-a împiedicat niciodată pe voievodul român să întrebuinţeze în toate documentele solemne pe care le-a emis (şi s-au păstrat pînă astăzi) marca suveranităţii[2]. Formulări ca *dei gratia* (din mila lui Dumnezeu), *milosti bojiei i bojiem darovaniem* (din mila lui Dumnezeu şi cu darul lui Dumnezeu), *smaodărjet* (singur stăpînitorul), prezente în intitulaţia documentelor, exprimă ideea de autocraţie, identică celei existente la împăraţii bizantini, la ţarii bulgari sau la regii magiari şi poloni. Titlul a fost uzitat şi recunoscut şi în raporturile cu alte state (ex. Polonia)[3], el fiind expresia unei politici externe independente[4].

În afara acestei semnificaţii şi a altora încă, titlul domnesc din cele mai multe documente reflectă şi întinderea teritorială a statului românesc sud-carpatic: Ţara Ungrovlahiei (sau Valahia dinspre Ungaria). „părţile de peste munţi" (sau „plaiurile'), teritoriale „dinspre părţile tătăreşti" (sau „spre laturea tătariului"), ducatele Amlaşului şi Făgăraşului, banatul Severinului, „toată Podunavia pînă la Marea cea Mare" şi cetatea Dîrstor[5]. Rezultă clar de aici că Mircea este domnitorul care, exceptîndu-l pe Mihai Viteazul, a dat statului său cea mai mare întindere în evul mediu, adăugînd nucleului iniţial noi teritorii, dar toate româneşti. Unele dintre teritoriile pomenite în titlu erau moşteniri transmise de la înaintaşi, altele, mai mărunte, dintre cele dobîndite de Mircea, nu sînt nominalizate, dar toate, prin reunirea lor sub o singură stăpînire la cumpăna dintre veacurile XIV şi XV, dau imaginea unui stat puternic şi întins, condus de un domnitor prestigios. Integrarea în Ţara Românească a unor întinse regiuni ale Transilvaniei şi Moldovei de mai tîrziu sugerează de pe acum chiar destinul de *restitutuio Daciae*, ce va prinde contur în veacurile XVI—XVII. Dacă despre zonele de la nordul gurilor Dunării şi de pe malul Mării Negre („Basarabia") stăpînite de Mircea, mărturiile sînt extrem de sărace, părţile transilvănene cuprinse în statul muntean sînt mai bine reflectate documentar

www.dacoromanica.ro

Pe această bază, se poate arăta că, în timp ce țările Severinului, Amlașului și Făgărașului au fost stăpînite anterior de Țara Românească, cetățile Bran și Bologa au fost dobîndite de Mircea. Cu excepția cetății Bologa, toate celelate stăpîniri ardelene formau și sub aspect geografic — teritorial corp comun cu Țara Românească. De altfel, Bologa este singura stăpînită exclusiv de Mircea, alte posesiuni, pentru intervale variabile de timp, intrînd în patrimoniul unora dintre înaintași și urmași. Despre Țara Severinului, devenită încă din veacul XVIII banat de Severin[6], se poate spune cert (în ciuda controverselor privind întinderea sa teritorială), ca și despre Țara lui Litovoi și poate, cea a lui Seneslau că erau așezate pe ambele versante ale Carpaților, cuprinzînd sud-estul Banatului (timișan), Țara Hațegului, respectiv, Țara Făgărașului. Pe baza acestor realități străvechi, după formarea statului feudal Țara Românească, regatul maghiar, fie și sub forma unor feude considerate revocabile, a fost obligat să recunoască multă vreme stăpînirea domnilor munteni în Severin, Amlaș și Făgăraș. S-a apreciat și, în linii mari, lucrurile așa stau, că posesiunile de peste munți au fost stăpînite de Mircea toată domnia[7]. Severinul a devenit parte a titlului domnesc încă în vremea lui Vlaicu (1364—cca. 1377), care, din multiple motive, în anumite circumstanțe și spre deosebire de Mircea, s-a recunoscut voievod „din mila lui Dumnezeu și a regelui Ungariei" (*Dei et regis Ungarie gratia, voievoda Transaplinus et banus de Zeurino. . .*)[8]. Primele documente păstrate de după 1386, care exprimă prin în titulație stăpînirea asupra Severinului, sînt tratatele de alianță dintre Mircea cel Mare și Vladislav, regele Poloniei, din 20 ianuarie 1390 și 6 iulie 1391 : *Mircius, dei gratia woyvoda Transalpinus, Efogaras et Omlas dux, Severini comes . . .* [9].

De asemenea, începînd cu anul 1391, documentele au consacrat seria banilor români de Severin, membri ai sfatului domnesc ; Drăgan ban (la 27 decembrie 1391), Radu ban (la 11 mai 1409), Drăgoi ban (la 21 noiembrie 1413), Radul ban și Aga ban (la 28 martie 1415 și la 22 iunie 1418) ș.a.[10]. Mircea însuși apare cu titlul de ban de Severin în 1390 pe legenda peceții domnești (*waiwoa Transalpin, ban de de Czwerino*)[11] și în documentul din 7 martie 1395 (tratatul de alianță cu Sigismund de Luxemburg): *vaivoda Transaplinus, dux de Fugaras et banus de Zeverin*[12] Același titlu de ban pentru domn mai este pomenit într-un document databil în intervalul 1399—1406 și transmis nouă în rezumat printr-un intermediar de veacul XVI[13]. În alte trei documente însă, din perioada 1404—1406, Mircea este înfățișat ca „domn al banatului Severinului"[14]. Pe de altă parte, între anii 1387—1392 mai apar încă în documente bani maghiari de Severin, care s-ar putea să fi avut, așa cum s-a remarcat, o „misiune recuperatoare" și să fi stăpînit doar pînă la Porțile de Fier și Valea Cernei[15]. Nu credem că există suficiente argumente pentru a socoti drept certă observația că „pierderea cetății Severinului aducea după sine în titulatura domnească menționea *domn al banatului Severinului* și că prezența banului în sfat (adică stăpînirea românească asupra cetății Severinului) excludea din titulatura domnească formularea „domn al banatului Severinului"[16]. Aceasta, deoarece seria documentelor este prea lacunară spre a permite azi, pe baza sa, concluzii atît de strînse. De asemenea, preciziunea termenilor în acea epocă era mai mult un deziderat decît o realitate : în raport cu Severinul, Mircea apare cînd *comes*, cînd *banus*, cînd *dominus*. Nu există o regulă precisă în atribuirea acestor titluri. Spre pildă, în același timp în care domnul apare

www.dacoromanica.ro

numit comite de Severin (1390, tratatul cu Polonia), pecetea domnească, poartă, cum s-a văzut, legenda cu Mircea — ban de Severin. De asemenea în același an 1391, cînd domnul este numit într-un document solemn (tratat cu Polonia) comite de Severin (în sens de stăpîn, de domn), apare menționat și banul Drăgan, semn că, probabil, cetatea Severinului era în stăpînirea Țării Românești, iar autoritatea domnească se exercita acolo prin intermediul lui Drăgan. Ni se pare puțin probabil ca tocmai în perioada de apogeu a puterii lui Mircea, fapt reflectat și în titlul domnesc (1403-1406), după ce regele Ungariei trecuse prin grele momente în interior (răscoala magnaților)[17], titlul de „domn al banatului Severinului" să fie doar „o simplă formulă de cancelarie ce nu corespunde realității", cum s-a afirmat[18]. Sîntem într-o vreme cînd documentele latine din Ungaria arată, în multe cazuri demnitatea de ban al Severinului drept vacantă, sau nu conțin referiri la ea, cînd nici un act de autoritate (danie, privilegiu etc), în Țara Severinului sau privind Țara Severinului nu se exercită din partea regelui Sigismund (libertățile recunoscute călugărilor de la Vodița și Tismana sînt cuprinse numai în documente din 1418—1419[19], emise de regele maghiar atunci și nu mai devreme). De aceea, credem, dimpotrivă, că titlul de „domn al banatului de Severin" (*comes* în documente latine), reflectă, în cea mai mare parte a domniei lui Mircea cel Mare, o stăpînire reală, cel puțin la est de Valea Cernei, a țării Severinului împreună cu cetatea omonimă (la 23 noiembrie 1406 a domnul emite un document pentru Tismana[20]) reflectă o stăpînire superioară celei cuprinse în titlul de *banus*, ce apărea ca demnitar al coroanei magiare[21]. Mircea este *domn* al Severinului (ban a fost doar în momentele de restriște din preajma tratatului cu Sigismund, încheiat la Brașov, la 7 martie 1395) și nu *ban* ca Vlaicu; este domn pentru că are el însuși proprii săi bani de Severin. De asemenea, ca marcă a trăinicei și importanței acestei „țări" românești, la Severin, pe toată durata domniei lui Mircea, a continuat să funcționeze, ce a de-a doua mitropolie a Ungrovlahiei, existentă încă de la 1370[22].

Toate aceste realități pledează pentru o continuitate de stăpînire românească în Severin, dincolo de perioadele, variabile ca durată, cînd cetatea omonimă și zona de la vest la Valea Cernei s-au aflat sub control străin (chiar între 1386—1418). Daniile făcute Vodiței (care se afla la nord-vest de Severin, aproape de Orșova—Ruașva) la 1387[23] și după 1400[24] cu precizarea, pentru cel din urmă caz, că stăpînirea se întindea „pînă la hotarul Rîșavei", atestă o autoritate munteană fermă, împinsă mult spre vest. Numele județului Mehedinți, derivat de la cel al cetății Mehadia, e o mărturie în același sens[25]. Titlul de „domn al banatului Severinului" a reflectat concepția unei stăpîniri superioare asupra acestui colț de pămînt românesc.

Aceeași idee de stăpînire superioară este exprimată de cancelaria domnească în raport cu alte posesiuni cuprinse în titlul lui Mircea. Alături de prezența Dobrogei între hotarele Țării Românești (*Terrarum Dobrodicii despotus, domn de amîndouă părțile peste toată Podunavia pînă la Marea cea Mare*), de autoritatea asupra Silistrei (*singur stăpînitor al cetății Dîrstor*)[26], realități exprimate formal-documentar prin titluri prestigioase, se remarcă stăpînirea muntenească în Țara Amlașului și Țara Făgărașului. Amintit încă din veacul XIII ca „țară a românilor" și socotit ca vatră a „descălecatului" la sud de Carpați[27], Făgărașul a gravitat spre Țara Românească de-a lungul întregii perioade medievale. Pe fondul aceluiași complex de civilizație, al aceleiași structuri etnice românești, s-au maturizat

pe ambele versante ale Carpaților aceleași condiții social-economice și politice. De aceea forța unificatoare se putea ivi din oricare parte a munților[28]. Ea s-a ivit din nord (în cazul Moldovei a pornit din vest), iar centrul noului stat va fi la sud de Carpați, dar tocmai de aceea Muntenia a păstrat raporturi speciale cu sudul Transilvaniei. De altfel, regatul feudal maghiar, purtătorul unor noi rînduieli, de model apusean, a fost obligat să recunoască unitatea „Marginei" și a Țării Făgărașului cu Țara Românească, chiar dacă a îmbrăcat această recunoaștere în haina vasalității. Din punctul de vedere românesc, mai ales în timpul lui Mircea, Făgărașul făcea parte integrantă din „Țară", nu era considerat un ducat străin[2] ; această „țară românească" nu era un simplu feud întîmplător, acordat temporar și condiționat, nu era un loc de refugiu oferit de suzeran vasalului său (asemenea feude nici nu se dădeau la granițe, ci mai departe, în interior)[30], era o parte a „Țării "însăși, dar situată peste munți. Cum Mircea s-a socotit pe sine domn nu din mila vreunui suveran pămîntean, ci prin grația divină, titlurile de *duce* sau *herțeg* (străine de tradiția locală) implicau, conform ideologiei politice românești, sensul *domniei*, adică al stăpînirii efective, de fapt, și de drept, asupra Țării Amașului și Țării Făgărașului. Formularea din titlul domnesc care se pare că atestă în mod curent stăpînirea asupra Făgărașului și Amlașului este cea de „domn al părților de peste munți" (sau „domnind în părțile de peste munți" ori „oblăduind și domnind hotarul de sub munte") : 11 documente interne cuprind această expresie, ele fiind emise în anii 1389, «1390—1400,» 1400, «1400—1403», «1401—1406», (1404—1406», «cca. 1406», 1406, «1407—14018», 1409, și respectiv, 1415,[31] adică acoperind, aproximativ, toată durata domniei. Unul din aceste documente, anume cel din 20 iulie 1400 (transmis însă printr-o traducere maghiară, după un original slav pierdut), conține formularea „domn a toată Țara Românească, stăpînitor pînă la Dunăre și peste munți, în Țara Făgărașului pînă la Olt", sugerînd direct identitatea dintre *părțile de peste munte* și *Țara Făgărașului*[32]. Din cele 11 documente amintite, 4, emise în intervalul 1401—1406, adică atunci cînd titlul domnesc „hegemonia lui Mircea în Europa sud-orientală"[33], cuprind și expresia concretă „herțeg al Amlașului și Făgărașului"[34]. Un singur document, dat la 27 decembrie 1391 (considerat o vreme suspect și transmis printr-o traducere latină de secol XIX), conține formula neatestată în epocă „totiusque terrae Fogaras perpetuus dominus"[35]. În tratatele cu Polonia din 20 ianuarie 1390 și din iulie 1391 titlul este *Fogaras et Omlas dux*, iar în tratatul de la Brașov din 7 martie 1395, Mircea își spune *dux de Fugaras*[36]. Deci, într-o vreme cînd documentele interne slavone foloseau expresia „domn al părților de peste munte", actele cu valoare internațională precizau că este vorba despre Amlaș și Făgăraș. De altfel, în mod cert, Amlașul și Făgărașul sînt curpinse și în titlul mitropolitului„ Ungrovlahiei" de *exarh al Plaiurilor* („exarh a toată Țara Ungurească și al Plaiurilor ")[37]. În vremea lui Mircea, Amlașul era format din opt sate (Sibiel, Galeș, Sălișteа, Valea, Cocova, Tilișca, Aciliu și Amlaș) cu munții lor, stăpîniți din vechime[38], fiind organizat într-un adevărat *ducat*, distinct de cel al Făgărașului. Țara Făgărașului de la sud de Olt avea în timpul domniei lui Mircea cel Mare circa 25 de sate cu hotare, de asemenea, pînă la culmile munților[39]. Din perioada cercetată se cunosc opt boieri stăpînitori de sate (pămînturi și supuși), întăriți în ocinele lor sau dăruiți de Mircea cel Mare (în intervalul 1390—1406) : Ion, Burcia și Căliian sînt confirmați în stăpînirea satului Braniștea Ură-

www.dacoromanica.ro

şici, a ocinei Vadul Şercaici şi a unei stîni în muntele Lereştilor, toate scutite de dări şi slujbe[40]; Costea este întărit în stăpînirea ocinelor Viştea de Jos, Viştea de Sus şi o jumătate în stăpînirea ocinelor Viştea de Jos, Vişca de Sus şi o jumătate din Arpaşul de Sus, cu ţigani[41]; Stanciul egumenul şi fratele său Călin primesc ocina Scorei, scutită de orice fel de dări[42]; Micul şi Stoica primesc jumătate din satul Mîndra[43]. Pe baza acestui ultim document de danie (transmis doar printr-o traducere maghiară), singular de altfel în acest sens, s-a admis că Mircea recunoştea că Făgăraşul era un feud revocabil: „venind alt domn după moartea mea, din Ţară în Ţara Făgăraşului, din neamul meu sau din alt neam sau unul din neam din Ţara Ungurească. . . („urmează blestemul în caz că urmaşul nu va „păzi" dania)[44]. Însă recunoaşterea posibilităţii succesiunii unui „domn din Ţara Ungurească", într-un singur document (şi acela transmis prin filieră maghiară), nu credem că este suficient de relevantă pentru dovedirea afirmaţiei de mai sus. Oricum în această vreme şi multe secole după aceea, Ţara Făgăraşului s-a înfăţişat nu numai sub aspect etnic, ci şi sub aspect social-economic, politic şi instituţional ca o *ţară românească*: structura socială (boieri, vecini, robi ţigani, moşneni), dările şi prestaţiile, strîngătorii de dări, scutirile de dări şi slujbe, formele de proprietate erau, toate, identice cu cele din Ţara Românească[45]. Sub aspect bisericesc, dacă la Severin fiinţa o mitropolie ortodoxă, Făgăraşul (unul din acele Plaiuri), alături de toţi supuşii de rit oriental din Ungaria, depindea de mitropolia Ungrovlahiei (cum s-a văzut, la 1401, mitropolitul Antim era şi „exarh a toată Ţara Ungurească şi al Plaiurilor"). *Plaiurile* sînt pomenite separat şi special în titlul mitropolian, fiindcă ele, ca parte integrantă a Ţării Româneşti, reprezentau alceva decît credincioşii de confesiune oreintală din Ungaria. Credem că noul titlu conferit mitropolitului Antim la 1401 marchează în condiţiile imposibilităţii existenţei unei organizări eclesiastice superioare proprii, extinderea autorităţii ierarh muntean asupra celei mai mari părţi a românilor din Transilvania şi Ungaria. Noul titlu, neatestat înainte de prestigioasa domnie a lui Mircea, trebuie să marcheze o lărgire considerabilă a „exarhatului" concretizat o vreme numai prin noţiunea de „Plaiuri"[46].

În fruntea credincioşilor făgărăşeni se afla, în vremea lui Mircea, egumenul Stanciu, proprietarul, cum s-a văzut, al moşiei Scorei[47]. Tradiţia locală din Făgăraş susţine că Mircea cel Mare ar fi construit o mănăstire ortodoxă în apropierea Cîrţişoarei şi una la Răşinari (lîngă Sibiu), lăcaşuri ce ar fi dispărut în secolul XVIII, în urma asaltului tunurilor lui Bucov[48]. Reprezentative sînt şi instituţiile de drept româneşti din Făgăraş şi Amlaş precum şi modul de aplicare a justiţiei. Chiar dacă raporturile cu restul Transilvaniei şi al regatului continuă la cumpăna dintre veacurile XIV şi XV (în 1397 regele Sigismund călătorea prin Făgăraş, unde a ţinut şi scaun de judecată), se păstrează şi se dezvoltă instituţii de judecată proprii: la 1413 sînt atestaţi judeţul cu bătrînii făgărăşeni *(iuraţi consules ac prefate terre seniores)*, anume Vlad, Costea şi Petre, zis Stan[49]. Despre Amlaş există un document din timpul lui Dan II (1420—1431), emis de juzii şi sfetnicii juraţi şi celor şapte scaune săseşti la 28 aprilie 1428[50] (deci la scurtă vreme după domnia lui Mircea), document în care, prin judecarea de către vornicul Albu a unei pricini care-i privea şi pe locuitorii din Aciliu, se reflectă de fapt autoritatea juridică personală pe care o avea domnitorul român în „părţile de peste munţi".

www.dacoromanica.ro

În contextul raporturilor Țării Românești cu Ungaria la sfîrșitul secolului al XIV-lea[51] și la începutul secolului al XV-lea, trebuie plasată și extinderea autorității lui Mircea cel Bătrîn asupra Branului. Cetatea, clădită la 1377 și străjuind drumul dintre Brașov și Cîmpulung, s-a aflat sigur în stăpînire „transalpină" între anii 1412—1419, conform mărturiilor documentare. Astfel, Știbor, voievodul Transilvaniei, recunoaște într-un document din 18 septembrie 1412 că Branul se află în mîini străine *(castrum prenominatum in manibus extat alienis)*[52], iar la 7 iunie 1419 regele Sigismund cere înlocuirea castelanilor munteni cu alții, rînduiți, de Mihail, comitele secuilor, castelani care să nu mai stînjenească pe brașoveni și pe oaspeții din preajmă[53]. Începutul stăpînirii lui Mircea asupra Branului a fost fixat însă mai devreme, cu ocazia uneia din cele două întîlniri între regele maghiar și domnul muntean, la Brașov, în 1395 și la Severin, în 1406[54]. Cele mai numeroase și mai autorizate opinii consideră intrarea Branului în stăpînire românească în urma tratatului de la Brașov, încheiat la 7 martie 1395[55]. Și cu toate că Mircea a trecut prin momente critice pînă prin 1396—1397, apreciem că întîlnirea de la Brașov din 1395 a favorizat mai mult o eventuală asemenea donație (în acea dată) decît tratativele din 1406 de la Severin, care par să fi depărtat căile de acțiune ale celor doi suverani.[56] Pe de altă parte, considerăm că merită reținută opinia exprimată recent, conform căreia, în contextul noilor înțelegeri comerciale din 1412—1413 ar fi intrat Mircea în posesia castelului Bran și a taxelor vamale percepute în acest loc de trecere[57]. E posibil ca dania Branului (petrecută în mod cert înainte de septembrie 1412, cînd se știe că era „în mîini străine" și cînd Știbor, voievodul Transilvaniei, cere brașovenilor să nu ia vamă de la negustorii moldoveni, ci de la cei munteni) să fi grăbit, între altele, hotărîrea lui Mircea de reînnoire a privilegiului comercial dat de Vlaicu voievod la 1368.

Oricum ar sta lucrurile, stăpînirea muntean asupra Branului, în condițiile regimului vamal preferențial recunoscut de voievozii sud-carpatici brașovenilor, a fost profitabilă deopotrivă domniei, ca o compensație pentru șirul de sacrificii făcute în favoarea puternicului vecin din nord și nord-vest, și negustorimii din Țara Românească, prin eliminarea unei piedici din calea activității ei[58]. Că așa au stat lucrurile o dovedesc, în ciuda așezămîntului comercial favorabil acordat de Mircea brașovenilor la 1413, nemulțumirile acestor negustori: ei s-au plîns regelui că voievozii, Mircea și Mihail au înălțat la Bran un „însemn vamal" și că au impus plata vămii, „spre marea lor pagubă și spre marea știrbire a pomenitei lor libertăți", fapt care a și dus la exprimarea fermă a intenției suveranului maghiar de a relua cetatea în 1419[59]. Plîngerile negustorilor brașoveni au fost receptate și de voievodul Mihail, care simțind pericolul pierderii cetății, poruncește „slugilor domniei mele din Cetatea Dîmboviței și vameșilor din Rucăr și din Turciu" (Bran) să ia „vamă dreaptă" și să fie „îngăduitori" cu acești negustori, spre a nu se mai da prilej de supărare „părintelui domniei mele", adică regelui Sigismund[60]. Pe de altă parte, Mihail se arată destul de ferm cînd „poruncește" brașovenilor să permită oamenilor săi „să-și scoată datoria de la datornic"[61]. De asemenea, vădind un constant interes pentru regiunile din sudul Transilvaniei, Mihail întărește, „cu putere nouă" scrisoarea avută „din osebita milostivire a domnului și părintelui nostru, Mircea voievod, de veșnică aducere aminte", de „cinstiții oameni din Cisnădie", *anume românii și alții*, scrisoare ce le recunoștea dreptul de a-și paște turmele în munții Țării Românești, de a

www.dacoromanica.ro

se bucura de păduri şi de ape [62]. Interesul special şi protecţia acordată de Mircea şi de fiul său Mihail acestor regiuni sînt rezumate sugestiv în următorul pasaj : „. . . .Dacă s-ar întîmpla ca noi să avem pricini sau neînţelegeri cu toată ţara Transilvaniei, cu voi noi voim să păzim pacea şi o trainică oprire a armelor şi, ceea ce este mai mult, vă vom trimite în timp de război pe unul din boierii noştri cu o ceată de săgetaşi de-ai noştri care vă va apăra . . .”[63]. Porunci adresate Branului şi Braşovului, apeluri de protecţie şi înlesniri economice acordate transilvănenilor etc., sînt, toate, nu numai dovezi de autoritate şi putere munteană la nord de Carpaţi, dar mai ales mărturii ale unităţii de structură etnică şi de civilizaţie românească dincolo de graniţele politice ale vremii.

Stăpînirea munteană asupra Branului, alături de alte cîteva fapte de la cumpăna veacurilor XIV şi XV, sugerează chiar prologul tendinţei firești, manifestate plenar mai tîrziu, de eliminare a avantajelor unilaterale de care se bucurau negustorii străini în Ţara Românească şi Moldova, de statornicire a unui regim de reciprocitate, în stare să asigure şi propăşirea comerţului românesc [64].

Tot în Transilvania, dar departe de celelalte stăpîniri, care aveau hotar comun cu Ţara Românească, a deţinut Mircea cel Bătrîn cetatea Bologa cu domeniul său *(Sebeswar* sau, altfel spus, cetatea Huedin — *Hunyadwar* sau *Kalathazeg)* [65]. Stăpînirea asupra cetăţii Bologa a avut un alt caracter decît celelalte stăpîniri transilvănene ale lui Mircea. Un singur document s-a păstrat pînă astăzi în legătură directă cu acest fapt : la 23 ianuarie 1399, Ştibor, voievodul Transilvaniei, în urma hotărîrii luate în adunarea generală a Transilvaniei, ţinută în 8 ianuarie 1399, cere conventului din Cluj-Mănăştur să ridice din nou semnele de hotar ale moşiei Izvorul Crişului, aparţinînd episcopului Transilvaniei, întrucît ţăranii din Şaula, sat al cetăţii Bologa, au distrus semnele de hotar ale amintitei posesiuni [66]. În adunarea de la 8 ianuarie 1399, s-a ridicat Nicolae de Ludus „în numele măritului bărbat, domnul Mircea, voievodul Ţării Româneşti, cu scrisoarea de împuternicire a aceluia [a lui Mircea],” declarînd că cetatea Huedin cu satul Şaula şi cu celelalte moşii şi părţi de moşie ce ţin de acea cetate au fost hărăzite nu de mult stăpînului său de către regele Ungariei şi, astfel, acesta nu cunoaşte bine mersul semnelor de hotar şi al hotarelor domeniului [67]. Cetatea avea vreo 18 sate, plus tîrgul Huedin şi făcea parte, înainte de a fi donată lui Mircea, din comitatul Bihor [68]. Ţinea de dreptul de danie regală, iar mai tîrziu va face parte din comitatul Cluj. S-a susţinut că cetatea a intrat în stăpînirea munteană la 1395 [69], dar lucrul pare să se fi petrecut mult mai tîrziu, deoarece încă prin 1398 era probabil dată *pro honore* sau numai zălogită familiei Bánffy [70]. În 1410—1412, cetatea revenise în mîinile regelui, pentru ca de la 1424 să rămînă definitiv în stăpînirea familiei Bánffy [71]. Mircea, în acest scurt interval, nu a stăpînit toate satele domeniului, unele dintre acestea fiind desprinse şi dăruite altor feudali spre finalul veacului XIV. Aceste acte de danie s-au făcut uneori, cum pertinent s-a observat, în dauna feudalităţii româneşti de tip cnezial (voievodal) [72]. Un astfel de fapt pare să reflecte documentul din 10 septembrie 1435 [73], care, în plus, aminteşte indirect vremurile cînd Mircea stăpînea la Bologa. În detaliu, este vorba despre donaţia celor trei sate numite Fild (de Jos, de Mijloc şi de Sus) făcută de regele Sigismund în favoarea lui Ştefan şi Ladislau de Losoncz (din familia Bánffy) şi de porunca adresată conventului din Cluj-Mănăştur de a face introducerea în stăpînire. Satele pretinse de cei doi

www.dacoromanica.ro

Bánffy, mai spune documentul, au ţinut odinioară de cetatea lor Bologa *(Sebesvar)*, dar, „pe vremea cînd această cetate se afla îndepărtată din mîinile noastre [ale regelui], dăruiserăm pe veci [cele trei posesiuni] unui anume Sandrinus Românul pentru serviciile sale credincioase, arătate de el faţă de noi" [74]. Fiind dăruite necondiţionat, pe veci, în acea vreme cînd cetatea îl avea probabil ca stăpîn pe Mircea, cele trei sate, reclamate acum atît de insistent de familia Bánffy, nu mai intrau în dreptul de danie regal. Poate că Sandrinus nu făcuse decît să obţină, după tipicul obişnuit în epocă şi după exemplul altor cnezi români, recunoaşterea oficială a unei vechi stăpîniri, devenite acum feud. Reluarea acestui feud ereditar se putea face de rege în două cazuri : stingerea neamului pe linie masculină *(defectum seminis)* şi trădarea. Documentul pomeneşte primul caz („acum, într-adevăr, aceste posesiuni, prin stingerea neamului lui Sandrinus Românul", conform obiceiului regatului, s-au întors iarăşi în mîinile maiestăţii sale), dar face aluzie deopotrivă şi la „răutăţile urii" şi la „vinovăţiile" acestui Sandrinus, ţinute de alţii sub tăcere, dar relevate acum (după moartea sa). Între vecinii care au participat la punerea în stăpînire a lui Ştefan şi Ladislau peste cele trei sate deţinute de Sandrin anterior, sînt pomeniţi un *Johannes Bothus* şi un Cîndea voievod de Oarţa *(Kende Vajda de Varcza)*[75] — nobili amîndoi —, fapt semnificativ pentru configuraţia etnico-socială a zonei adiacente cetăţii Bologa şi domeniului său. Apreciem ca semnificativă recunoaşterea de drept a proprietăţii ereditare asupra Fildurilor a lui Sandrin Românul, într-o vreme cînd stăpîn la Bologa era un voievod român transalpin, ca şi retragerea dreptului de proprietate a acestui Sandrin, la cîtva timp după încetarea autorităţii lui Mircea pe locurile respective.

Mai greu se pot lămuri motivele şi împrejurările deţinerii cetăţii de către voievodul muntean. Oricum, în stadiul actual al cunoştinţelor, aceste motive şi împrejurări credem că trebuie legate de presupusa origine maghiară a soţiei lui Mircea cel Mare (sau a uneia dintre soţii) şi de posesiunile acesteia. Cam din aceeaşi vreme cu ştirea despre Bologa aflată sub autoritate munteneasc㠄 datează două documente ce amintesc o moşie *Haraszti* (aparţinătoare cetăţii Buda Veche), zălogită de rege soţiei lui Mircea (18 noiembrie 1399) şi respectiv, un sat *Tomaj* (de lîngă tîrgul *Keszthely*, aproape de lacul Balaton), stăpînit de soţia aceluiaşi voievod (3 iulie 1400)[76]. Cum satele de lîngă *Keszthely* erau în posesiunea unei familii din acelaşi neam cu familia Bánffy, care stăpînise înainte de Mircea şi va stăpîni şi după aceea (cum s-a văzut) la Bologa şi întrucît există dovezi că această necunoscută soţie de domn nu era din familia Cilli, cum s-a crezut [77], se poate presupune o legătură de rudenie a respectivei doamne a Ţării Româneşti cu familia Bánffy. De altfel, un diac de cancelarie precizează că a scris un document la Tîrgovişte emis în 22 iunie 1418, „pe vremea cînd a venit mama domniei tale [a voievodului Mihail], doamna, de la unguri"[78].

Semnificaţia stăpînirilor lui Mircea cel Mare la nordul Carpaţilor Meridionali, în Transilvania şi Banat, poate fi reliefată plenar numai în contextul politicii generale a Ţării româneşti la sfîrşitul secolului XIV şi începutul veacului următor şi, deopotrivă, în cadrul relaţiilor internaţionale din sud-estul Europei, în aceeaşi perioadă. În ciuda raporturilor relativ bune cu Ungaria, raporturi pe care însă Sigismund le voia sub semnul suzeranităţii maghiare, iar Mircea le privea drept alianţă, tratatele cu Polonia au reprezentat o constantă a politicii muntene, ca mijloc de

www.dacoromanica.ro

echilibru și, uneori, de presiune asupra supărătoarei tutele exercitate, cu intermitențe, dinspre nord. Frămîntările interne din regatul ungar de la începutul domniei lui Sigismund și din anii 1401—1403, lupta regelui pentru a ajunge și împărat german, războiul cu Veneția, încercările de reunire a bisericilor și conciliul de la Constanța etc. au fost, toate, prilejuri pentru Mircea de sporire a autorității sale, de întărire a stăpînirilor sale de peste munți. Dimpotrivă, anii 1394—1397, cei de la sfîrșitul domniei voievodului, cînd presiunea otomană crește din nou etc., vor fi reprezentat momente de slăbire a puterii, chiar de diminuare sau pierdere a unora din teritoriile transilvănene. Probabila căsătorie cu o nobilă maghiară (care va fi fost și mama voievodului Mihail) a putut influența în bine, o vreme, și raporturile cu Ungaria, constituindu-se într-un nou factor de întărire a autorității lui Mircea cel Mare în Transilvania. Dincolo însă de aceste fluctuații politice și alianțe matrimoniale, stăpînirile, prerogativele și acțiunile voievodului muntean la nord de Carpați trebuie judecate pe fondul unei conștiințe solidare la români (conștiința unității de neam), remarcate și cu alt prilej și existente încă în veacul XIV [79]. Stăpînirea asupra Amlașului și Făgărașului, donațiile către boierii români, făcute sau recunoscute acolo, „domnia" asupra banatului de Severin, recunoașterea de către regalitate a lui Sandrin Românul ca deținător ereditar al posesiunilor numite Fild, desprinse din domeniul cetății Bologa pe vremea cînd Mircea avea cetatea, libertățile acordate și recunoscute românilor din Cisnădie (localitate ce nu aparținea nici Țării Amlașului, nici Țării Făgărașului), protecția și ajutorul militar promise acestora, prerogativele eclesiatice ale mitropoliților munteni asupra românilor din Ungaria și Transilvania, oblăduirea, de fapt, a acestor credincioși, reflectată în titlul mitropolitan (în 1401, patriarhul de la Constantinopol îl numește pe mitropolitul Antim „exarh al întregii Ungarii și al Plaiurilor") sînt, toate acestea (și altele încă), mărturii ferme ale conștiinței unității etnice, manifestate acum 600 de ani de la nivelul politic-statal, prin personalitatea de excepție a „marelui voievod și domn" Mircea cel Mare.

NOTE

[1] Johannes Leunclavius, *Historiae Musulmanae Turcorum de monumentis ipsorum exscriptae libri XVIII*, Frankfurt, 1591 col. 418 (aprecierea este preluată de Leunclavius de la un cronicar turc).

[2] P. P. Panaitescu, *Mircea cel Bătrîn și suzeranitatea ungurească*, București, 1938, p. 19 (extras din „Analele Academiei Române", Memoriile Secțiunii Istorice, seria III, 1938, tom. XX, mem. 3).

[3] *Documenta Romaniae Historica*, D. Relații între Țările Române, vol. I, Edit. Academiei, București, 1977, p 122—123, nr. 75; p. 125—127, nr. 78 (în continuare *DRH*, D, I).

[4] P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 19—20.

[5] *Documenta Romaniae Hisorica*, B. Țara Românească, vol. I, Edit. Academiei, București, 1966 p. 70—71, nr. 32 (în continuare *DRH*, B, I).

[6] M. Holban, *Din cronica relațiilor româno-ungare în secolele XIII—XIV*, Edit. Academiei, București, 1981, p. 49—89.

[7] D. Onciul, *Scrieri istorice*, ediție de A. Sacerdoțeanu, vol. II, Edit. științifică, București, 1968, p. 129.

[8] *Ibidem*, p. 122.

[9] *DRH*, D, I, p. 122—123, nr. 75; p. 125—127, nr. 78.

[10] Șt. Ștefănescu, *Bănia în Țara Românească*, Edit. științifică, București, 1965, p. 46.

[11] *DRH*, D, I, p. 123, nr. 75.

[12] *Ibidem*, p. 138—140, nr. 87.

www.dacoromanica.ro

[13] *Ibidem*, p. 170, nr. 103. Documentul din veacul XVI, care face referire la actul lui Mircea, este din 19 august 1511 și a fost publicat integral de N. Densușianu, *Monumente pentru istoria Țării Făgărașului*, București, 1885, p. 8—9, nr. 1.

[14] *DRH*, B, I, p. 63—65, nr. 28; p. 66—67, nr. 30: p. 70—71, nr. 32.

[15] I. Minea, *Principatele române și politica orientală a împăratului Sigismund. Note istorice*, București, 1919, p. 16—17.

[16] Șt. Ștefănescu, *op. cit.*, p. 46—48.

[17] I. Minea, *op. cit.*, p. 90—92.

[18] Șt. Ștefănescu, *op. cit.*, p. 47.

[19] *DRH*, D, I, p. 204—205, nr. 125; p. 210—212, nr. 129.

[20] *DRH*, B, I, p. 70—71, nr. 32.

[21] N. Iorga, *Studii asupra evului mediu românesc*, ediție de Ș. Papacostea, Edit. științifică și enciclopedică, București, 1984, p. 174.

[22] Șt. Ștefănescu, *op. cit.*, p. 36—37, 49. Vezi, pe larg, la Ion I. Nistor, *Legăturile cu Ohrida și exarhatul Plaiurilor*, în „Analele Academiei Române", Memoriile Secțiunii Istorice, seria III, 1944—1945, tom. XXVII, mem. 6, p. 123 151.

[23] *DRH*, B, I, p. 22—25, nr. 8.

[24] *Ibidem*, p. 52—55, nr. 22.

[25] Ion I. Nistor, *Țara Severinului și Banatul Timișan*, în „Analele Academiei Române", Memoriile Secțiunii Istorice, seria III, 1944—1945, tom. XXVII, mem. 8, p. 223.

[26] *DRH*, D, I, p. 122—123, nr. 75; *DRH*, B, I, p. 70—71, nr. 32.

[27] Nicolae I. Nistor, *Ducatul Amlașului și Țara Făgărașului, punți de legătură cu Țara Românească în evul mediu*, în „Mitropolia Ardealului", 1978, XXIII, nr.7 9, p. 469—470.

[28] D. Prodan, *Boieri și vecini în Țara Făgărașului în secolele XVI—XVII*, în „Anuarul Institutului de istorie din Cluj", 1963, VI, p. 162.

[29] Gh. Vaja, *Instituții de drept din Țara Făgărașului în secolul XVI* (rezumatul tezei de doctorat), Cluj-Napoca, 1979, p. 2.

[30] D. Prodan, *op. cit.*, p. 161.

[31] *DRH*, B, I, p. 28—30, nr. 10; p. 31—32. nr. 12; p. 50—52, nr. 21; p. 55 56, nr. 23; p. 56—58, nr. 24, p. 63—65, nr. 28; p. 66—67, nr. 30; p. 70 71, nr. 32; p. 73—74, nr. 34; p. 75—77, nr. 35; p. 80—82, nr. 38.

[32] *Ibidem*, p. 55—56, nr. 23.

[33] I. Minea, *op. cit.*, p. 99.

[34] *DRH*, B, I, p. 56—58, nr. 24; p. 63—65, nr. 28; p. 66—67, nr. 30; p. 70—71, nr. 32.

[35] *Ibidem*, p. 36—39, nr. 15.

[36] *DRH*, D, I, p. 122 123, nr. 75; p. 125—127, nr. 78; p. 138—142, nr. 87.

[37] Hurmuzaki-Iorga, *Documente privitoare la istoria românilor*, vol. XV, partea 1, București. 1915, p. 30—31, nr. 66. Vezi D. Onciul, *op. cit.*, p. 41—42.

[38] I. Moga, „*Marginea*", *ducatul Amlașului și scaunul Săliștii*, în vol. „Omagiu lui Ioan Lupaș la împlinirea vîrstei de 60 de ani. August 1940", București, 1943, p. 576 578, 599.

[39] P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 10—12; idem, *Mircea cel Bătrîn*, București, 1914, p. 200—201 (cu hărți).

[40] *DRH*, D, I, p. 119—120, nr. 73.

[41] *Ibidem*, p. 170, nr. 103.

[42] *Ibidem*, p. 127—129, nr. 79.

[43] *Ibidem*, p. 174—175, nr. 106.

[44] P. P. Panaitescu, *Mircea cel Bătrîn și suzeranitatea...*, p. 16.

[45] *Ibidem*, p. 16—17. Vezi și D. Prodan, *op. cit.*, passim.

[46] Ion I. Nistor consideră că însăși noțiunea de „Plaiuri" se referea în epocă la toată Ungaria. Vezi Ion I. Nistor, *Legăturile cu Ohrida...*, p. 142 143.

[47] P. P. Panaitescu, *Mircea cel Bătrîn și suzeranitatea...*, p. 18.

[48] Nicolae I. Nistor, *op. cit.*, p. 471.

[49] P. P. Panaitescu, *Mircea cel Bătrîn...*, p. 202.

[50] *DRH*, D, I, p. 262—263, nr. 164.

[51] Vezi V. Pervain, *Relațiile Țării Românești cu Ungaria la sfîrșitul veacului al XIV-lea*, în „Anuarul Institutului de istorie și arheologie Cluj-Napoca, "1975, XVIII, p. 89—117.

[52] *DRH*, D, I, p. 196—197, nr. 119.

[53] *Ibidem*, p. 208—209, nr. 127.

[54] T. Hașdeu, *Branul — poartă în Carpați*, Edit. Albatros București, 1979, p. 21.

[55] I. Minea, *op. cit.*, p. 85; P. P. Panaitescu, *Mircea cel Bătrîn...*, p. 194—195; *Istoria României*, vol. II, Edit. Academiei, București 1962, p. 366; R. Popescu, *Branul în sistemul legăturilor comerciale dintre Brașov și Țara Românească în secolele XIV-XVI*, în „Revista muzeelor", 1968, V, nr. 1, p. 62; V. Pervain, *op. cit.*, p. 97; C. C. Giurescu, Dinu C. Giurescu, *Istoria Românilor*, vol. II, Edit. științifică, București, 1976, p. 68 ș.a.

www.dacoromanica.ro

[56] N. Constantinescu, *Mircea cel Bătrîn*, Edit. militară, Bucureşti, 1981, p. 143—144.
[57] Ş. Papacostea, *Începuturile politicii comerciale a Ţării Româneşti şi Moldovei (secolele XV—XVI). Drum şi stat* în „Studii şi materiale de istorie medie", 1983, vol. X, p. 20.
[58] *Ibidem*, p. 24.
[59] Cf. *ibidem*, p. 24, nota 58. *DRH*, D, I, p. 208—209, nr. 127.
[60] *DRH*, D, I, p. 201, nr. 122.
[61] *Ibidem*, p. 202, nr. 123.
[62] *Ibidem*, p. 202—203, nr. 124.
[63] *Ibidem*.
[64] Ş. Papacostea, *op. cit.*, p. 27.
[65] I. Pataki, *Ceva despre relaţiile Ţării Româneşti cu Ungaria la sfîrşitul veacului al XIV-lea*, în „Studii şi materiale de istorie medie", 1957, vol. II, p. 423.
[66] *DRH*, D, I, p. 171, nr. 104.
[67] I. Pataki, *op. cit.*, p. 423—424.
[68] *Ibidem*, p. 424.
[69] *Istoria României* (tratat), vol. II..., p. 366.
[70] A. A. Rusu, *Începuturile cetăţii feudale de la Bologa*, în „Acta Musei Porolissensis", 1980, IV, p. 413.
[71] *Ibidem*.
[72] *Ibidem*.
[73] Varjú E., *Oklevéltár a Tomaj nemzetségbeli Losonczi Bánffy család történetehez*, vol. I, Budapesta, 1908, p. 608—610, p. 425.
[74] „... Quas uti prefati Stephanus et Ladislaus de Losoncz asserunt a quodam castro ipsorum Sebesvar vocato, tempori quo idem castrum apud nostras manus extitisset segregantes, cuidam Sandrino Valacho pro suis fidelibus servitiis per ipsum nobis exhibitis in perpetuum contulissemus, nunc vero eedem possessiones, per defectum seminis eiusdem Sandrini Valachi..." (*Ibidem*, p. 609).
[75] *Ibidem*, p. 610.
[76] I. Pataki, *op. cit.*, p. 425—427.
[77] *Ibidem*, p. 428.
[78] *DRH*, B, I, p. 86—88, nr. 42.
[79] M. Holban, *op. cit.*, p. 285—286.

LES POSSESSIONS DE MIRCEA EN TRANSYLVANIE

Résumé

Analysant les significations des titres voiévodaux du prince Mircea le Grand l'auteur délimite les possessions antérieurs de Valachie en Transylvanie et de celles acquises — pendant son long règne, dans les conditions où la précision des termes était plutôt un desideratum qu'une réalité dans les chancelleries princières. La signification des possessions de Mircea le Grand en Transylvanie et au Banat ressort de manière plénière seulement dans le contexte de la politique générale de Valachie à la fin du XIV siècle et la début du siècle suivant, ainsi que du cadre déterminé par les relations internationales du sud-est européen.

Les remous intérieurs de Hongrie au début du régne de Sigismond de Luxembourg et des années 1401—1403, le conflit hongro-vénetien, la lutte menée par le roi pour devenir empereur etc. ont permis à Mircea le Grand d'étendu et consolider ses possessions d'au-delà des montagnes. Les possessions de Mircea le Grand en Transiylvanie ont contribué à resserrer les liens fraternels entre les habitants des deux versants carpatiques, représentant un symbole pour la future génération.

www.dacoromanica.ro

MIRCEA LA NICOPOL (1396): O MĂRTURIE IGNORATĂ

ȘERBAN PAPACOSTEA

Cercetarea sistematică a izvoarelor scrise referitoare la evul mediu românesc, atît a celor publicate cît și a celor care zac încă în depozitele arhivistice europene, rămîne o sarcină a viitorului. Între sursele de informare a căror explorare temeinică va fi neîndoielnic fecundă în rezultate sînt vechile tipărituri europene din care istoricii români de odinioară au cules nu odată știri de primă însemnătate pentru cunoașterea trecutului nostru mai îndepărtat.

Exemplul pe care îl oferim în rîndurile de mai jos va întări, sperăm, înțelegerea folosului care se poate trage din investigarea organizată a acestei din urmă categorii de izvoare; el îl privește pe Mircea cel Bătrîn și anume participarea sa la bătălia de la Nicopol.

Apăsarea otomană pe linia Dunării, amenințarea permanentă pe care o constituia expansionismul vigurosului stat turcesc pentru Țara Românească și Ungaria, perspectiva cuceririi Constantinopolului asediat de oștile lui Baiazid I au declanșat încă o dată în societatea europeană reflexul cruciadei, punîndu-i din nou în mișcare spre răsărit pe cavalerii apuseni. Sosiți în Ungaria în număr de cîteva mii, în vara anului 1396, cruciații au înaintat, împreună cu oastea regelui Ungariei, Sigismund de Luxemburg, în nordul Peninsulei Balcanice pe linia Dunării, pînă la Nicopol, unde i-a întîmpinat oastea lui Baiazid. În acest stadiu al campaniei, abca, s-a pus în tabăra creștină chestiunea organizării luptei și a desemnării unui comandant suprem al oștii care urma să angajeze lupta cu turcii.

Se știa din amintirile germanului Johann Schiltberger, martor ocular al evenimentelor, luat prizonier de turci și destinat unei îndelungate captivități, că Mircea îi propusese lui Sigismund să-i încredințeze lui deschiderea luptei: „atunci domnul Țării Românești a cerut să i se îngăduie să dea primul atac; ceea ce regele încuviință foarte bucuros. Dar ducele de Burgundia auzind de aceasta s-a împotrivit să lase această cinste altuia, spunînd că a venit de la mare depărtare cu oaste mare care era prețuită la șase mii de oameni și cu care a avut cheltuieli mari"[1].

Un alt izvor, ulterior, a consemnat o tradiție mai amplă și ușor diferită asupra acestui aspect al luptei de la Nicopol. Scrierea din care extragem această relatare neobservată a sfîrșitului lamentabil al cruciadei din 1396 se intitulează *Annales Hirsaugienses* și se datorează lui Johann Trittheim (Trithemius), călugăr german, născut la 1 februarie 1462 în localitatea al cărui nume l-a adoptat (Trittenheim) și decedat la 13 decembrie 1513 la Würzburg. Johann Trittheim a lăsat mai multe scrieri — *Annales de origine Francorum* (operă neterminată), *Catalogus illustrium virorum Germaniae* (1491), *De scriptoribus ecclesiasticis* (1494), *Steganographia* (1500) și *Polygraphia* (tipărită 1518) — caracterizate prin informație bogată dar și o înclinație puternică de a întregi informația documentară cu roadele unei fantezii foarte productive.

www.dacoromanica.ro

Episodul care ne interesează din analele mănăstirii Hirsau e relatat veridic, pe temeiul unei tradiții istoriografice care s-a inspirat, neîndoielnic, și din relatarea lui Johann Schiltberger dar care conține unele date suplimentare în privința campaniei din 1396, greșit deplasată în 1394 [2]. În ceea ce privește participarea românească la acțiunea din 1396, textul e însemnat pentru că cuprinde caracterizarea făcută domnului român de însuși Sigismund de Luxemburg — cea mai laudativă din cîte ne-au transmis sursele contemporane sau imediat ulterioare —, pentru că amintește o succesiune de victorii ale lui Mircea asupra turcilor înainte de 1396 și, în sfîrșit, pentru că, pe temeiul meritelor pe care i le recunoaștea, regele Ungariei ar fi sugerat aliaților săi cruciați să-i încredințeze acestuia comanda operațiilor. După care, relatarea lui Trittheim reia firul povestirii evocînd refuzul burgunzilor de a accepta propunerea lui Sigismund și dezastrul care a urmat. Iată textul însuși al povestirii despre lupta de la Nicopol în versiunea cuprinsă în *Annales Hirsaugienses*: „1394". În anul al cincilea al abatelui Wichard, a doua indicție a romanilor, s-a făcut o mare expediție a creștinilor împotriva turcilor, din poruuca lui Sigismund, regele Ungariei — care după aceea a devenit împărat al Romanilor — fiind predicată cruciada din dispoziția papei Bonifaciu IX în locurile aflate sub obediența sa. Căci de-a lungul a numeroși ani, acel prea perfid neam al turcilor nu a încetat să provoace rele numeroase creștinilor, prin incursiuni dese, atît în Grecia cît și la hotarele ungurilor, pînă cînd în cele din urmă și-a supus toată Grecia. Iar Sigismund, regele preacreștin al Ungariei, a implorat ajutor din partea papei Bonifaciu IX și a tuturor principilor creștini prin scrisori și soli și a adunat în scurt timp o oaste mare împotriva turcilor. Între care nu cei din urmă au fost Ruprecht zis Pipan, comitele palatin al Rinului și duce al Bavariei, fiul lui Ruprecht cel Bătrîn, mai tîrziu rege al Germaniei și Ioan, ducele burgunzilor, a cărui mamă era sora ducelui Albert al Bavariei care locuia în Straubing. Aceștia doi au venit cu o oaste mare de luptători în Ungaria; (iar) regele i-a primit cu imensă bucurie. Și din alte regiuni au sosit alți numeroși războinici.

Așadar regele Sigismund, adunînd trupe de pretutindeni, a intrat cu intenții războinice în teritoriul inamicilor cu principii mai sus arătați și cu alții și mai întîi a asediat frumosul, bogatul și puternicul oraș Nicopol.

Fapt pe care cînd l-a înțeles regele sau căpitanul dușmanilor s-a grăbit să vină în ajutor nicopolitanilor cu două sute de mii de ostași. Împotriva căruia oastea creștinilor mergînd în întîmpinare și-a așezat tabăra la distanță de un miliar de acela. Și cum s-a iscat ceartă între principi, care dintre ei să preia comanda asupra celorlalți, părerea lui Sigismund a fost că trebuie numit în frunte unul dintre cei care și să fi cunoscut moravurile și obiceiurile dușmanilor și să fi luptat înainte cu ei. *Și de aceea l-a numit comandant al oștii pe principele Țării Românești, bărbat viteaz, activ și puternic, care, luptîndu-se în mai multe rînduri cu turcii, a triumfat în chip glorios* <*asupra lor*> (s.n.).

Ioan principele Burgundiei, foarte indignat pentru că își vedea smulsă această cinste despre care socotea că i se cuvenea de drept, datorită mulțimii oștii sale și totodată drumului lung și cheltuielilor mari <făcute>, dorind să-și atribuie <această> cinste, contrar voinței regelui Sigismund și a tuturor principilor care erau de față, s-a năpustit înaintea tuturor asupra turcilor, cu cei șase mii de luptători pe care îi adusese, și a dat lupta în chipul cel mai nefericit. El însuși cu mulți dintre ai săi e adus captiv în

Turcia, ceilalți pe care îi adusese cu sine aproape toți sînt uciși de dușmani. Și restul oștirii creștinilor e atacat de turci și, mulți fiind uciși, puțini s-au salvat prin fugă. Regele Sigismund cu greu a ajuns pe mare, necunoscut, cu un vas, la Constantinopol, scăpînd de pieire. Iar palatinul Ruppertus, s-a înapoiat la Heidelberg în veșmîntul unui cerșetor sărman. Totuși ducele Ioan al Burgundiei, cauza întregului rău, a fost eliberat în schimbul unei mari sume de bani[3]."

NOTE

[1] *Călători străini despre țările române*, I, volum îngrijit de Maria Holban, București, 1969, p. 29.

[2] Eroarea cu privire la anul în care s-a desfășurat expediția cruciaților și lupta de la Nicopol, 1394 în în loc de 1396, s-a strecurat timpuriu în unele relatări ale evenimentelor; v. povestirea asupra luptei de la Nicopol editată de N. Iorga, *Acte și fragmente cu privire la istoria românilor*, III, București, 1897, p. 76—79.

[3] „MCCCXCIV." Anno Wichardi abbatis quinto, indictione Romanorum secunda, expeditio magna Christianorum facta est in Turcas, jubente et ordinante Sigismundo rege Ungarie, qui postea imperator factus est Romanorum, crucem facientc praedicari Bonifacio Papa IX, in locis obedientiae suae ; annis enim transactis quam plurimis gens illa Turcarum perfidissima crebris incursionibus multa Christianis tam in Graeciam, quam in finibus Ungarorum inferre mala non cessavit, quousque tandcm Graeciam sibi totam subjecit. Sigismundus igitur Christianissimus Ungariae rex auxilium Bonifacii Papae IX et omnium christianorum principum imploravit litteris scriptis et nuntiis et magnum in Turcas exercitum brevi adunavit. In quo non ultimi fuerunt Rupertus dictus Pipan comes palatinus Rheni Bavariaeque dux, filius Ruperti senioris, postea regis Germaniae et Joannes dux Burgundionum, cujus mater erat soror ducis Bavariae Alberti morantis in Straubingen. Hi duo cum magno pugnatorum exercitu venerunt in Ungariam, quos rex cum ingenti laetitia suscepit. Ex aliis quoque terris et alii complures pugnaturi convenerunt.

Rex ergo Sigismundus contractis undecunque copiis terram inimicorum cum supradictis et aliis principibus pugnaturus intravit et in primis Nicopolim urbem pulchram, divitem atque potentem obsedit. Quod ubi rex sive capitaneus adversariorum intellexit, cum ducentis millibus armatorum nicopolitanis in auxilium venire festinavit. Contra quem exercitus christianorum obviam procedens, ad unius miliaris ab eo spatium castra collocavit. Cumque inter principes oriretur contentio, qui eorum belli coeteris praeberet ducatum, Sigismundi sententia fuit praeficiendum aliquem ex iliis qui et mores consuetudinesque novissent hostium et antea cum iis dimicassent. Et propterea constituit belli ducem Walachiae principem, virum bellicosum, industrium et fortem, qui saepius cum Turcis dimicans gloriose triumpharet.

Joannes igitur Burgundiae princeps nimium indignatus, quod sibi hunc honorem videret praeruptum, quem se multitudine exercitus sui et longo itinere simul et multis impensiis jure promeruisse putabat, contra voluntatem regis Sigismundi et omnium qui aderant principum cupiens sibi usurpare honorem, cum sex millibus armatorum quos adduxerat, ante omnes in bellum contra Turcas prorupit et nimis infeliciter dimicavit, ipse namque cum suorum pluribus in Turciam captivus abducitur, caeteri paene omnes quos adduxerat, ab hostibus trucidantur. Reliquus etiam christianorum exercitus a Turcis invaditur et pluribus occissis pauci fuga salvantur. Sigismundus rex per mare navigio vix incognitus ad Constantinopolim pervenit et interritum evasit. Rupertus vero palatinus in habitu pauperis mendici ad Heidelberg reversus est. Burgundiae tamen dux Joannes totius mali causa tandem multa pecunia liberatus est"; *Johannis Trithemii Spanheimensis tomus secundus Annalium Hirsaugiensium*, St. Gall, 1690, p. 298.

www.dacoromanica.ro

MIT SAU ADEVĂR?
PE MARGINEA UNOR ÎNSEMNĂRI DIN SECOLUL AL XVIII-LEA REFERITOARE LA TITLUL LUI MIRCEA CEL MARE

MARIETA CHIPER

În urmă cu cîțiva ani, într-un articol referitor la valoarea însemnărilor ca izvor istoric, publicat în „Magazin istoric"[1], semnalam, între altele depistarea unei însemnări referitoare la titlul purtat de Mircea cel Mare. Nu aveam, atunci și mai ales acolo, posibilitatea de a stărui asupra acestei însemnări, redescoperită după aproape două secole, dar care, printr-un text intermediar, făcuse deja o anumită carieră în istoriografia noastră, alături de o altă însemnare, similară într-o măsură și, de asemenea, intermediată.

Însemnările acestea au provocat și provoacă semne de întrebare. Aniversarea a 600 de ani de la urcarea pe tron a marelui domn român oferă, credem, prilejul potrivit de a reveni asupra lor, dacă nu pentru a încheia discuția abandonată cu mai multe decenii în urmă, cel puțin pentru a atrage atenția asupra întregii chestiuni.

Despre ce anume este vorba?

Pe un exemplar al *Îndreptării legii*, păstrat la Biblioteca Centrală de Stat[2], la una din file, se află notat următorul text manuscris:

„Titiluș de hrisoavele Mircii vodă ce s-au scos de la mănăstirea Brîncoveni prez Olt după un hrisov

+ Eu cel întru Hristos Dumnezeu bunu credinciosul și bunu creștinu și iubitoriu de Hristos Ion Mircea marele voivod și domnu, cu mila lui Dumnezeu, cu dumnezeiască dăruire oblăduitoriu și domnu și stăpînitoriu a tot pămîntu Ungrovlahii și peste munți plaiurilor și încă pînă la Țara Tătărească și Amblașului (!) și Făgărașului herțeg și domnu Banatului dăspre apus și stăpînitor de amîndoă părțile Dunării pînă la marea cea mare și al cetății Dîrstorului stăpînitoriu și pînă în hotarăle Odriiului și tuturor săcuitor span.

La leatu 6801 (!)

Am scris eu, Radu Bălăceanu sin Costandin Bălăceanul biv vel stolnic, leat 1776 noemvrie 10".

Ce este neobișnuit în acest „titiluș" față de formulele consacrate și acceptate ale titlului lui Mircea în momentele de maximă extensiune a stăpînirii sale?

În primul rînd, nici unul dintre documentele cancelariei domnești cunoscute pînă în prezent nu conține ultima parte a formulei, anume: „... și pînă în hotarele Odriiului și tuturor săcuilor span".

În al doilea rînd, nu este obișnuită în titlul purtat de Mircea, formula: „domn al Banatului de apus", nici înainte, nici după 1400.

Semnalăm, de asemenea, că vălеatul indicat este 6801 (1292—1293) ceea ce se poate explica și chiar dovedi că provine dintr-o eroare de scriere —

www.dacoromanica.ro

și că denumirea de Odrii pentru Adrianopole apare tîrziu la români și este specifică pentru secolele XVII-XVIII. Ni se pare firesc, însă, ca denumirea să fie aceea de Odrii, specifică perioadei tîrzii în care se comitea falsul sau se inventa titilușul sau se producea traducerea unui eventual document autentic, slav desigur, din timpul lui Mircea.

Izbitoare în acest „titiluș" este în primul rînd, fără nici o îndoială, precizarea că, Mircea cel Bătrîn și-ar fi extins stăpînirea pînă „în hotarele" Adrianopolului și că ar fi fost, de asemenea, span al tuturor secuilor.

Este ceea ce, desigur, a frapat și pe arhimandritul Sofronie, egumen al mănăstirii Cozia, care, la 18 ianuarie 1781, consemna : „Tiutulușul de pă un hrisov al Mircei voevod cel Bătrîn, ctitorul sfintei mănăstiri Coziei și al Codmenei, ce s-au scos după un hrisov al mănăstirii Brîncovenii de peste Olt, de dumnealui Radu Bălăceanul sin Constandin Bălăceanul biv vel stolnic, la leat 1776 noiembrie 10. Arhimandritul Sofronie redă, în continuare, „titilușul" la care ne referim. Textul copiei manuscris făcută de Sofronie și păstrată în condica mănăstirii Cozia a fost tipărit în *Documente privind istoria României*[3] și apoi, în 1966, în volumul I din colecția *Documenta Romaniae Historica*[4], seria B, la apendix-ul de documente false cu precizarea : „Desigur un fals, din cauza pomenirii Adianopolului(Udriu) și a secuilor între stăpînirile lui Mircea. Data nu corespunde cu domnia lui Mircea[5]." Este locul să reamintim că titilușul, fals sau nu, nu vorbește de stăpînirea Adrianopolului de către Mircea, ci de faptul că el era „stăpînitor" „*pînă în hotarele Odriiului*" (subl. ns.), ceea ce este totuși substanțial altceva. S-a mai adăugat — la o problemă oricum cu atîtea semne de întrebare — și o citire și tipărire greșită a anului, astfel că în *Documenta Romaniae Historica* a fost indicat vălеatul 6850[6], adică anul 1342—1343, față de 6801, adică 1292—1293 cît indică însemnarea lui Radu Bălăceanu. Nu este, însă, vorba de o greșeală a arhimandritului Sofronie sau de cunoașterea de către acesta a unei însemnări intermediare și deformate. Atît Alexandru Vasilescu, care s-a referit primul, încă din 1914, la însemnarea lui Sofronie[7], cît și Aurelian Sacerdoțeanu, care a tipărit pentru prima dată textul integral al adnotării acestui arhimandrit[8], au indicat vălеatul 6801, adică acela care exista și în însemnarea originală a lui Radu Bălăceanu, necunoscută celor doi autori.

Vălеatul însemnării lui Radu Bălăceanu este, corect, 6901 (adică anul 1392—1393), nu 6801 (adică 1292—1293). Această concluzie este întemeiată nu numai pe o atentă analiză a întregii însemnări Bălăceanu ci și pe faptul că o altă însemnare, cu un conținut apropiat, indică fără echivoc, vălеatul 6901, adică anul 1392—1393.

Să abandonăm deci temporar însemnarea Bălăceanu pentru a ne referi la cealaltă însemnare.

În *Istoria generală a Daciei*, publicată în 1818—1819, Dionisie Fotino menționa la un moment dat (citățm din ediția românească, tradusă de George Sion) : „Într-o însemnare veche a unui boier serdar Constantin Chițoreanu am găsit prescris după un hrisov vechiu, titlul lui Mircea vodă cel Bătrîn. . . Titlul lui Mircea vodă este astfel : „Drept credinciosul întru Hristos Dumnezeu, pietosul și iubitoriul de Dumnezeu Mircea cel Mare, Domn cu mila lui Dumnezeu și singur stăpînitor a tot pămîntul Ungrovlahiei și de dincolo de munții Carpați, pînă în pămîntul tătăresc (Basarabia), herțeg (duce) Almașului și Făgărașului, domn al Banatului despre Apus, stăpînitor îmbelor laturi ale Dunării pînă în Marea Neagră și domn

www.dacoromanica.ro

cetății Drăstiorului și al tuturor țărilor și orașelor pînă în hotarele Andrianopolei. Anul de la facerea lumei 6901"[10].

Înainte de a analiza conținutul acestei însemnări — pe care o vom denumi însemnarea Chițoreanu — și a o compara cu însemnarea Bălăceanu, să precizăm succint modul în care informația pe care o cuprindea a fost luată în considerare de istoriografia română. Dionisie Fotino consemna însemnarea într-o notă din subsolul unei pagini și, se pare, după cum observa cu temei A. Sacerdoțeanu, „că nu a pus temei pe acest titlu"[11]. Tot A. Sacerdoțeanu își exprima opinia în 1946 că „Istoriografia noastră nu a luat act de această informație și nu a pus-o la contribuție"[12]. Afirmația este însă prea categorică — același autor menționează, de altfel, opiniile succesive emise de B.P. Hașdeu, Al. Vasilescu, D. Onciul, I. Minea — și este reală doar în măsură în care nu s-a întreprins o analiză sistematică a conținutului ei. A. Sacerdoțeanu nu punea la dispoziția cercetătorilor, prin tipărire, și textul integral al însemnării lui Sofronie — cele două însemnări fuseseră luate în considerare împreună, dar cu totul în treacăt, într-o frază, în cadrul unei recenzii, de Al. Vasilescu[13] — dar se mulțumea să precizeze că ultimul biograf al lui Mircea, anume P.P. Panaitescu, nu menționa știrea lui Fotino și că el, Sacerdoțeanu, nu intenționa să urmărească această problemă[14].

Analiza știrii transmise de Dionisie Fotino permite, după părerea noastră, următoarele observații și constatări:

1) Fără a ne afla deocamdată în posesia unor date referitoare la serdarul Constantin Chițoreanu, putem aprecia că, avînd în vedere precizarea făcută de Fotino, însemnarea avea o vechime de cel puțin cîteva decenii și, deci, era contemporană sau mai veche decît însemnarea lui Bălăceanu.

2) Textul original al însemnării Chițoreanu a fost alterat prin două împrejurări: a) prin traduceri succesive din slavonă — dacă a existat cu adevărat hrisovul invocat — în română, și din română în greacă; b) prin intervențiile lui Dionisie Fotino în text. Istoriograful a simțit nevoia să precizeze, între paranteze, că pămîntul tătăresc era Basarabia, că herțeg echivala cu duce. În textul însemnării Chițoreanu reprodus de D. Fotino se vorbește însă de munții Carpați și de Marea Neagră fără ca apelativele Carpați și Marea Neagră să fie trecute în paranteze. Ori, nu încape îndoială, credem, că la mijloc este tot o intervenție a lui Fotino și că precizările respective — munții Carpați, Marea Neagră — nu puteau proveni din însemnarea românească redactată înainte de ultimul pătrar al secolului al XVIII-lea.

Eliminînd aceste interpolări și deformări ale însemnării originale consemnate de Chițoreanu, putem proceda la compararea acesteia cu însemnarea Bălăceanu.

În privința asemănărilor se constată mai întîi că ambele însemnări sînt datate 6901 dacă eliminăm evidenta eroare de scriere făcută de Bălăceanu — și că ele urmează, pînă spre sfîrșitul lor, o formulă aproximativ identică și consacrată a titlului lui Mircea cel Mare. Cele două însemnări folosesc însă formula — neînregistrată în documentele cunoscute — de „domn al Banatului de Apus", dar concluzia care se profilează cu privire la o eventuală devenire a unei însemnări din alta, sau a unei însemnări princeps din care ar fi derivat cele două este, dacă nu anulată, cel puțin foarte greu de susținut din cauza deosebirilor dintre însemnări.

În sfîrșit, ambele însemnări se referă la faptul că stăpînirea lui Mircea cel Bătrîn se întindea „. . . pînă în hotarele Odriiului".

Dar de aici încep și marile deosebiri dintre cele două însemnări. Însemnarea Chițoreanu cuprinde formula „Domn al cetății Drăstiorului

www.dacoromanica.ro

şi *al tuturor ţărilor şi oraşelor* pînă în hotarele Adrianopolei (subl. ns). Însemnarea Bălăceanu nu cuprinde şi precizarea „al tuturor ţărilor şi oraşelor. . .", dar atribuie lui Mircea derutantul şi incredibilul titlu de „al tuturor săcuilor spau".

Aceste deosebiri exclud posibilitatea ca o însemnare să fi copiat pe alta. Nu este posibilă nici existenţa unei însemnări princips din care să fi derivat cele două însemnări, decît dacă s-ar presupune că fiecare dintre cei doi autori ar fi eliminat şi totodată ar fi adăugat elemente noi atît de importante în textele pe care le reproduc.

Este, credem, locul să reamintim că atît Chiţoreanu cît şi Bălăceanu pretind, fiecare, că au scos „titilușurile" consemnate din vechi documente.

Nu cunoaştem la ce hrisov se referă serdarul Constantin Chiţoreanu, fie din cauza omisiunii aceluia, fie din cauză că Dionisie Fotino nu a considerat util să transmită această informaţie. Cunoaşterea însă precizarea lui Radu Bălăceanu că titilușul pe care-l reproducea provenea dintr-un hrisov aflat la mănăstirea Brîncoveni şi era emis de Mircea .

În absenţa acestui enigmatic hrisov ne putem întreba, în încercarea de a ne apropia adevărul, cine era Radu Bălăceanu şi în ce măsură acesta putea să între, eventual, în contact cu un asemenea hrisov.

Fără a intra în amănunte, cunoscute sau verificabile de altfel în documentele publicate sau în instrumentele de lucru aflate în circulaţie, amintim că familia Bălăcenilor s-a înrudit, chiar prin bunica lui Radu Bălăceanu, cu familia boierilor Craioveşti-Brîncoveni — care stăpîneau satul Brîncoveni încă din secolul al XV-lea — şi pe această cale era posibil şi explicabil contactul cu hrisovul invocat[15]. Radu Bălăceanu era, după cum menţiona el însuşi, fiul lui Constantin Bălăceanu. Două exemplare din *Îndreptarea legii*[16] aflate la Bibioteca Centrală de Stat, cuprind, alături de unele însemnări semnate de Constantin Bălăceanu stolnicul, numeroase însemnări în română, greacă şi chiar latină ale fiilor acestuia, Radu şi Constantin Bălăceanu[17]. Nu cunoaştem vîrsta lui Radu Bălăceanu în 1776, dar era mai mare decît fratele său, care, născut în 1764, va face carieră ca dregător[18], dar ştim că, în 1775, Radu Bălăceanu era postelnic.[19]. Chiar dacă cunoştea — cît de mult nu ştim — şi latina (el însuşi nota, într-o însemnare din aproximativ 1773[20], pe care o semna Rodolfus Beleceanu : „Ego non scio multum loc vitur") trebuie remarcat că o însemnare mai lungă, în limba română, din 25 octombrie 1773 denotă, ni se pare, o anumită nesiguranţă atît în exprimare cît şi în scriere[21]. Desigur, în cei trei ani care au trecut pînă la consemnarea la 10 noiembrie 1776 a „titilușului", Radu Bălăceanu a putut progresa în cunoştinţele sale. Pe de altă parte, după cum rezultă chiar din însemnarea din 25 octombrie 1773, petrecîndu-şi timpul în preajma unor mari dregători ai ţării, Radu Bălăceanu putea fi influenţat, eventual, de ideile unora dintre aceştia care au generat în epocă şi unele documente false în susţinerea revendicărilor româneşti. Epopeea lui Mircea putea conduce, în această atmosferă, la naşterea unor mituri în legătură cu titlul purtat de domn şi, de fapt, cu întinderea şi puterea statului român condus de marele domnitor.

Dacă era, într-adevăr, mit. Pentru că, lăsînd la o parte indicaţia că Mircea ar fi fost şi comite al secuilor — greu de luat în considerare în această fază a cercetărilor — trebuie să constatăm că momentul indicat în ambele însemnări, văleatul 6901, pentru a consemna că Mircea se intitula stăpîn,,... pînă în hotarele Odriiului", este anul cînd efectiv titlul putea avea o acoperire în realitate. Este momentul în care Mircea putea să deţină întreg teritoriul despotatului lui Dobrotici (înainte de a pierde temporar Dîrsto-

www.dacoromanica.ro

rul) şi să stăpînească inclusiv Mesembria. Este ceea ce au susţinut B.P. Haşdeu[22] şi Al. Vasilescu[23] şi ceea ce afirmă, indirect, şi D. Onciul.[24]

Exista, de asemenea, posibilitatea ca stăpînirea lui Mircea să fi luat o asemenea extindere după 1403, îndeosebi în împrejurările în care Musa, solicitînd sprijinul lui Mircea, a promis, după afirmaţia lui Laonic Chalcocondil, domnului român că „îi dă venituri în Europa şi ţară nu puţină"[25].

Încheind aici această primă parte a abordării problemelor pe care le relanseaza analiza însemnărilor la care ne-am referit, trebuie să constatăm că există şi argumente care se opun — cel puţin încă — de a considera drept inventii informaţiile pe care ele le furnizează. Însă, indiferent dacă însemnările se vor dovedi false sau nu, ele ridică vălul asupra unei mitologii cu privire la Mircea cel Bătrîn spre sfîrşitul secolului al XVIII-lea, care relevă o atmosferă de redescoperire şi valorificare a valorilor trecutului.

Pentră că, fals sau nu, titilişul trebuia să provoace şi a provocat uimire şi mîndrie şi, în perspectivă, era destinat să contribuie la acţiune în numele acestui trecut, într-o etapă deosebit de dificilă pentru istoria poporului român.

NOTE

[1] Marieta Adam, *Cartea românească în spaţiul românesc, simbol al unităţii*, în „Magazin istoric", an XIII, nr. 12 (153), decembrie 1979, p. 22—25.

[2] Biblioteca Centrală de Stat (în continuare BCS), CRV 61, (*Îndreptarea legii*, Tîrgovişte, 1652), inv. 696645, f. 111v.

[3] *Documente privind istoria României*, B. Ţara Românească, veac XIII—XV (1247—1500), Edit. Academiei, Bucureşti, 1953, p. 275—276.

[4] *Documenta Romaniae Historica*, B. Ţara Românească, vol. I, 1247—1500, Edit. Academiei, Bucureşti, 1966, doc. II, p. 511—512.

[5] *Ibidem*, p. 512.

[6] *Ibidem* p. 512

[7] Vezi „Convorbiri literare", XLIX (1915), nr. 4, p. 442—444. Este vorba de comentariile lui Al. Vasilescu în recenzia făcută studiului lui N. Iorga *Veneţia şi Marea Neagră I. Dobrotice.*

[8] A. Sacerdoţeanu *Din Arhiva Mănăstirii Cozia. 1. Titulusul lui Mircea cel Bătrîn*, în „Hrisovul" VI, 1946, p. 65—67.

[9] A. Sacerdoţeanu echivalează văleatul 6801 cu anul 1293: de fapt este perioada: 1 septembrie 1292 — 31 august 1293, în lipsa altor elemente de precizare a datei.

[10] Dionisie Fotino, *Istoria generală a Daciei* (traducere de G. Sion), vol. III, Bucureşti, 1859, p. 216, nota 1.

[11] A. Sacerdoţeanu, *op. cit.*, p. 66.

[12] *Ibidem.*

[13] Vezi Al. Vasilescu, *op. cit.*, p. 444.

[14] A. Sacerdoţeanu, *op. cit.*, p. 67.

[15] Vezi *DRH*, B, I, doc.247,p. 401—405, IV, doc. 144, p.177—181; N. Stoicescu.*Dicţionar al marilor dregători din Ţara Românească şi Moldova*, sec. XIV—XVII, Edit. enciclopedică română, Bucureşti, 1971, p. 50—51, 112—113, 114, 226.

[16] BCS, CRV 61, inv. 696641 şi inv. 696645.

[17] Vezi BCS, CRV 61, inv. 696641, p. 757, însemnarea a lui Constantin Bălăccanu din 25 august 1784.

[18] Teodora Rădulescu, *Sfatul domnesc şi alţi mari dregători ai Ţării Româneşti din secolul al XVIII-lea*, DGAS, Bucureşti, 1972, partea a II-a, p. 306, partea a III-a, p. 450, p. 674.

[19] BCS, CRV 61, inv. 696645, f.I.

[20] BCS, CRV 61, inv. 696641, p. 756.

[21] *Ibidem*, p. 756. Însemnarea avea următorul conţinut:

Scris-am iau, Rad⟨u⟩ Bălăcea⟨nu⟩, în zilile milostivilor creştini şi dă Hris⟨tos⟩ iubitori pragoslavnicii ⟨!⟩ creştini muscali, şă în zilile dum⟨nealui⟩ mus.u (?) crezu ⟨cnez⟩ Mihaiu Măgurean⟨u⟩ şă în zilile mării sale braşadiriu şă cavaler Mecert şi dănpreună cu dumnealor

boiarii sfetnicii divanului, Țării Rumâncști. Să fiindu la stolnici să neavîndu treabă, am scris iau ca să se înțelcagă trecînd vreme la mijloc, la leatu 1773 oc⟨tombrie⟩ 25. Radu Bălăceanu am scris.

[22] B. P. Hașdeu *Istoria critică*, ed. II, București, 1875, p. 30, Hașdeu notează : « Mircea cel Mare reușise într-un timp a cuceri nu numai Dobrogea, dar aproape întreagă Bulgaria, astfel că un hrisov din 1393, carele fusese oarecînd în posesiunea boierilor Chițoreni îi dă maicstosul titlu „stăpînitor al ambelor laturi ale Dunării pînă la Marea Neagră, domn cetății Silistria și al tututor țărilor și orașelor pînă la hotarele Adrianopolii" ».

[23] Al. Vasilescu (*op. cit., loc. cit.*, p. 444), bazîndu-se pe D. Fotino și pe nota lui Sofronie consideră că „Mircea stăpînea nu numai pînă la Varna, ci pînă la Mesembria, adică toată țara lui Dobrotici din 1357.

[24] Dimitrie Onciul, *Scrieri istorice* (ediție critică, îngrijită de Aurelian Sacerdoțeanu) vol. II, Edit. Științifică, București, 1968, p. 246—247, 293—294. Ultimile opinii formulate de istoriografia română cu privire la istoria pămîntului românesc dintre Dunăre și Marea Neagră în acea epocă : Sergiu Iosipescu, *Balica, Dobrotița, Ioancu*, Edit. militară, București, 1985.

[25] Laonic Chalcocondil, *Expuneri istorice* (în românește de Vasile Grecu), Edit. Academiei, București, 1958, p. 114, 4—5.

www.dacoromanica.ro

CRONICA VIEȚII ȘTIINȚIFICE

SESIUNE DE COMUNICĂRI DEDICATĂ ÎMPLINIRII A 600 DE ANI DE LA ÎNCEPUTUL DOMNIEI LUI MIRCEA CEL MARE

În ziua de 26 martie 1986, Societatea de științe istorice, filiala București, împreună cu Inspectoratul școlar al municipiului și Casa personalului didactic, au organizat sesiunea de comunicări științifice pe tema : Mircea cel Bătrîn, personalitate de seamă a istoriei românești și europene — 600 ani de la urcarea sa pe tron.

Cuvîntul de deschidere a fost rostit de Iulian Cârțână, prorector al Universității din București, președinte al filialei din București a Societății de științe istorice. Au prezentat comunicări : dr. Radu-Ștefan Ciobanu, profesor la Liceul industrial „Grivița Roșie" : *Mircea cel Bătrîn, ctitor de țară și mare voievod* ; dr. Bogdan Teodorescu, profesor la Liceul sanitar : *Aspecte ale politicii interne a lui Mircea cel Bătrîn* ; Cornel Popa, profesor la Liceul industrial nr. 3 : *Politica pontică a lui Mircea cel Bătrîn* ; Filaret Acatrinei, profesor la Liceul industrial nr. 3 : *Mircea cel Bătrîn și domnii Moldovei* ; Gh. Anghelescu, profesor la Liceul „Nicolae Bălcescu" : *Aspecte ale culturii și civilizației românești în vremea lui Mircea cel Bătrîn* : M. Andreescu, profesor la Școala generală 166 și Al. Tomescu, profesor la Liceul industrial nr. 21 : *Aspecte ale alianțelor politice ale lui Mircea cel Bătrîn în cadrul frontului antiotoman* : Gheorghe Zbuchea, profesor la Liceul „Nicolae Bălcescu" : *Dimensiunea sud-est europeană a personalității lui Mircea cel Bătrîn* : Petru Demetru Popescu, profesor la Liceul industrial nr. 21 : *Mircea cel Bătrîn în istoria românilor.*

Comunicările au întreprins analize științifice în lumina literaturii istorice mai noi, și pe baza documentelor edite, care, recitite, au dat posibilitatea sesizării și reliefării unor semnificative sensuri noi de care trebuie să se ocupe în mai mare măsură interpretările istorice. Atenția principală a autorilor a fost de a privi epoca lui Mircea cel Bătrîn, domn al Țării Românești, adică al uneia dintre țările române, ca moment al istoriei întregului popor român, popor unul singur și unitar în spațiul de la Carpați, Dunăre și Marea. Însă și Țara Românească, în situația de formă concretă de constituire statală își exercita autoritatea pe ambele maluri ale Dunării, pînă la Marea, și, totodată, în părți de peste munți. Nivelul dezvoltării economice, politico-statale nu putea fi precedat de vreun „vid istoric", dimpotrivă — după cum s-a subliniat cu atîta claritate, în documente de partid mai recente — argumentează, o dată în plus, continuitatea, autohtonia, rădăcinile adînci ale poporului român pe propriul teritoriu, strămoșesc. Cîteva dintre comunicări au scos în evidență contribuția poporului român — prin faptele militare de apărare, diplomatice, politice ale domniei lui Mircea cel Bătrîn — la istoria generală, și în mod nemijlocit, la istoria sud-est europeană.

La Sesiune au participat cercetători, profesori din învățămîntul liceal și universitar, membri ai Societății de științe istorice.

Constantin Mocanu

ACTIVITATEA LABORATORULUI DE STUDII OTOMANE ÎN ANUL 1985

Înființat pe data de 26 iunie 1985, prin Decizia Ministerului Educației și Învățămîntului nr. 32216/85, Laboratorul de Studii Otomane și-a atins pe parcursul anului 1985 obiectivele propuse prin Statut și prin Planul de muncă adoptate în cadrul ședinței inaugurale.

Desfășurate sub conducerea președintelui Laboratorului de Studii Otomane, prof. univ. dr. Gh. I. Ioniță, decanul Facultății de Istorie— Filosofie, directorul Institutului de Studii Sud— Est Europene, ședințele de comunicări s-au ținut cu regularitate, în a treia miercuri a lunilor octombrie, noiembrie și decembrie. Așa cum sublinia într-una din ședințe prof. univ. dr. Gh. I.

www.dacoromanica.ro

Ioniță, lucrările Laboratorului au atras o largă participare, atît a unor cercetători consacrați ai istoriografiei noastre, cît mai ales a unor tineri absolvenți și studenți ai Facultății de Istorie — Filosofie, care doresc să se specializeze în studiul relațiilor româno-otomane, al osmanisticii în general. Prin aceasta, Laboratorul de Studii Otomane și-a îndeplinit menirea de forum de dezbateri al turcologiei românești, realizînd totodată și ecalaltă menire a sa, de formă de perfecționare postuniversitară. Precizăm că lucrările ședințelor au fost înregistrate de redactorul Radio Televiziunii Române Kerim Altay pentru a fi difuzate în cadrul emisiunilor servind drept punți ale prieteniei româno-turce.

Ședința de comunicări din 23 octombrie s-a desfășurat sub semnul apropiatei aniversări a 600 de ani de la urcarea pe tron a lui Mircea cel Mare și a prilejuit celor prezenți audierea unor deosebit de interesante comunicări.

Dr. Tahsin Gemil, de la Institutul de Istorie „Nicolae Iorga" a prezentat comunicarea : *Noi puncte de vedere privind cronologia primelor lupte antiotomane ale lui Mircea cel Bătrîn.* Pe baza unei riguroase exegeze a surselor, mai ales a celor otomane, și a unei permanente coroborări a evenimentelor de pe cele două fronturi de luptă ale otomanilor — din Balcani și din Anatolia — dr. Tahsin Gemil a propus o nouă schemă cronologică privind luptele româno-otomane din vremea lui Bayezid I. Astfel, primul atac asupra Țării Românești a fost redatat în anul 1389 în loc de 1390—1391 cum se considera pînă acum, iar atacul lui Mircea de la Karinovasî a fost plasat în anul 1392. Introducînd pentru prima oară în circuitul istoriografic român un document publicat de istoricul turc Yaşar Yucel, autorul a avansat intervalul vara — toamna lui 1395 drept cel mai probabil pentru situarea luptei de la Rovine dintre Mircea cel Bătrîn și sultanul Bayezid I. S-a subliniat, de asemenea, că expedițiile otomane îndreptate împotriva Țării Românești, în special cea din 1395, fac parte din „politica imperială", dusă de Bayezid I, fiind legate în mod direct de politica sa pontică.

Prof. Călin Felezeu (Liceul Industrial nr. 1 — Curtea de Argeș) a analizat — în comunicarea *Societatea otomană în istoriografia românească a secolelor al XVII-lea și al XVIII-lea*— imaginea lumii otomane așa cum s-a reflectat în scrierile lui Popa Flor și Sainuil Micu, cît și în două manuscrise, unul atribuit lui Nicolae Milescu, celălalt — *Istoria cum au luat turcii Taligradul* — avînd autorul necunoscut.

Prof. univ. dr. Dinu C. Giurescu a înfățișat celor prezenți o imagine sintetică ,dar deosebit de vie, a lucrărilor celui de *Al XVI-lea Congres Internațional de Științe Istorice*, Stuttgart— VIII 1985 Folosindu-se de elocvente date statistice, domnia sa a marcat prezența diferitelor istoriografii naționale la lucrările Congresului, încadrînd astfel mai bine contribuția istoriografiei române. Prezentînd marile teme abordate și noile orientări ce se manifestă în istoriografia mondială, prof. univ. dr. Dinu C. Giurescu a subliniat poziția activă și marcantă pe care istoricii români au avut-o în ansamblul lucrărilor marelui forum.

În cadrul discuțiilor au luat cuvîntul cercetătorii Anca Ghiață, Virgil Ciocâltan, dr. Constantin Rezachievici, Alexandru Diță, dr. Zamfira Mihail, lect. dr. Mihai Maxim și studenții Bogdan Murgescu și Marius Oprea.

Următoarea ședință de comunicări a Laboratorului de Studii Otomane, ce a avut loc pe data de 20 noiembrie, a oferit numeroasei asistențe prilejul reîntîlnirii cu reputatul nostru turcolog, profesorul Mihail Guboglu, membru al Societății academice turce de istorie Domnia sa a conferențiat celor prezenți *Despre arhivele din Republica Turcia și însemnătatea lor pentru istoria Țărilor Române*, prezentînd apoi și *Noutăți editoriale din Republica Turcia.* După cum s-a subliniat în comunicare, Imperiul otoman — „o adevărată fabrică de acte" — ne-a lăsat o extrem de bogată moștenire arhivistică, din investigarea căreia se pot obține date extrem de importante și pentru istoria poporului român.

Profesorul Mihail Guboglu a înfățișat principalele fonduri arhivistice și documentare din Republica Turcia, atît din punct de vedere istoric — al constituirii și evoluției lor — cît și din punct de vedere analitic. S-a insistat asupra problemelor pe care le ridică investigarea acestui tezaur arhivistic — încă incomplet inventariat — datorită dificultății limbii și paleografici turco-osmane. Rezultă, deci, că pregătirea viitorilor specialiști în domeniul limbii și paleografiei turco-osmane trebuie făcută în mod temeinic, pe o perioadă mai lungă de timp. Tocmai acestui deziderat este chemat să răspundă Laboratorul de Studii Otomane, ca formă postuniversitară, de perfecționare. În cadrul rubricii de noutăți editoriale, profesorul Mihail Guboglu a prezentat cîteva dintre cele mai recente apariții editoriale din Republica Turcia.

În cadrul discuțiilor ce au urmat, Anca Ghiață și Ion Șendrulescu au insistat asupra necesității continuării efortului de investigare în arhivele turcești, care au oferit pînă acum rezultate importante, subliniind în context contribuția de prim rang a profesorului Mihail Guboglu în acest domeniu.

Cea de a treia și ultima ședință de comunicări din anul 1985 a Laboratorului de Studii Otomane a avut loc pe data de 18 decembrie și a programat comunicarea cercetătorului Valeriu Veliman de la Direcția Generală a Arhivelor Statului : *Autonomia Țărilor Române față de Poartă în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea în lumina unor noi documente turcești*, și o

www.dacoromanica.ro

informare privind *Al V-lea Congres Internațional de Turcologie*, Istanbul — IX 1985, prezentată de cercetătorul Mustafa Ali Mehmet de la Institutul de Studii Sud Est Europene.

Pe baza documentelor publicate în excelentul volum pe care l-a întocmit *Relațiile româno-otomane. 1711—1821. Documente turcești* — cît și a unor noi piese de arhivă, Valeriu Veliman a adus importante precizări privind circumstanțele instalării lui Alexandru Moruzi pe tronul Moldovei în 1791 și cele ale alegerii unui nou mitropolit al Moldovei în anul următor. Prin aceste precizări s-au conturat mai clar problemele deosebite ce au trebuit soluționate — într-un context internațional extrem de dificil — pentru menținerea statutului de autonomie al Țărilor Române în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea. De o tratare atentă, nuanțată, s-a bucurat *Cartea de legi (Kânûnnâme)* din 1793 — analizată pe baza versiunii secrete și integrale, descoperită de autorul comunicării — și care ridică probleme deosebite, inclusiv de datare și semnificație a denumirii. În concluzie, cercetătorul Valeriu Veliman a arătat că documentele de epocă, inclusiv cele osmane, demonstrează cu claritate că în intervalul 1774—1802 nu s-a produs vreo modificare, prin actele oficiale, a statutului de autonomie al Țărilor Române, în ciuda unor încălcări tot mai frecvente ale statutului oficial.

Cercetătorul Mustafa Ali Mehmet — ținînd cont că prezentarea celui de *Al V-lea Congres Internațional de Turcologie, Istanbul — IX 1985*, are loc în cadrul unui Laborator de Studii Otomane — a înfățișat mai întîi un scurt istoric al evoluției turcologiei ca disciplină de cercetare, începînd cu descoperirea inscripțiilor orhonice și al constituirii Congreselor internaționale de turcologie, desprinse din cele mai largi, de orientalistică, începute la Paris în 1873. În continuare, domnia sa a prezentat celor prezenți tematica celui de al V-lea Congres, subliniind caracterul atotcuprinzător al acestor Congrese, care prin mai multe secțiuni abordează cele mai variate aspecte ale disciplinei, turcologice : istorie, limbă, literatură, folclor, artă și muzică. În context, s-a subliniat importanța participării istoricilor români — personal, sau prin trimiterea comunicării — căci relațiile româno-otomane au fost ilustrate doar prin comunicările delegației române, cu excepția unei comunicări susținute de o cercetătoare din R.P. Ungară, privind relațiile Transilvaniei cu Poarta în a doua jumătate secolului a al XVII-lea. În încheiere s-a arătat că se preconizează, pe viitor, introducerea limbii turce ca limbă unică de prezentare la Congres.

La discuțiile ce au urmat au luat cuvîntul : lect. dr. Mihai Maxim, dr. Cristina Feneșan, Anca, Ghiață, Mustafa Ali Mehmet, prof. Mihail Guboglu.

Tot în cadrul Laboratorului de Studii Otomane s-au desfășurat ședințele de lucrări practice. Sub conducerea lect. dr. Mihai Maxim s-au recapitulat principalele elemente ale gramaticii turco-osmane, urmînd ca în anul următor să se treacă la traducerea unor documente turco-osmane.

Dorin Matei

www.dacoromanica.ro

VICTOR SPINEI, *Realități etnice și politice în Moldova meridională în secolele X—XIII. Români și turanici*, Edit. Junimea, Iași, 1985, 238 p.

Noua lucrare a istoricului Victor Spinei, referitoare la societatea de pe teritoriul Moldovei sudice la cumpăna mileniilor I și II se situează pe linia unor preocupări mai vechi și insistente ale autorului concretizate în numeroase studii și articole și sintetizate în mare parte în monografia din 1982, intitulată *Moldova în secolele XI—XIV*. De fapt, prin această nouă apariție editorială, autorul adîncește și lărgește un cadru de investigație ce fusese prefigurat parțial încă în amintita monografie, dar, în același timp, reia o temă predilectă a istoriografiei românești, temă rămasă mereu actuală, anume aceea a impactului migratorilor cu autohtonii. Această reluare înseamnă însă o punere a problemei în termeni cu totul schimbați față de trecut : un modern instrumentar de lucru, bazat pe valorificarea masivă a disciplinelor auxiliare ale istoriei de la arheologia medievală și de la lingvistica istorică, pînă la diplomatică și paleografie ; un comparatism revelator pentru fixarea rolului și locului românilor în istoria universală a acelui timp : o viziune complexă, plurifactorială, în cuprinsul căreia cadrul geografic își găsește rolul său firesc, după o perioadă cînd istoriografia părea să fi renunțat la asemenea abordare.

Cele patru mari secțiuni ale lucrării structurează materialul faptic în acord cu o cît mai adecvată tratare a schemei tematice gîndite de autor. De aceea, fiecare din cele patru capitole are cîte două puncte de referință, anume mediul natural (geografic) și omul, spațiul carpato-nistrian și evenimentele politice ale sud-estului european, sedentarismul agricol românesc și nomadismul pastoral turanic și, respectiv, românii în contacte și interferențe cu turanicii. Tratarea aceasta comparativă are meritul de a sublinia și mai pregnant nepotrivirea, contradicția dintre modul de viață al autohtonilor adaptați acestor zone montane, colinare și de șes și modul de viață al turanicilor din stepă. Interferența dintre om și mediul natural, cu precădere în aceste locuri „de ispititor belșug și de trecere a oștilor", explică în viziunea autorului, mult mai pătrunzător evoluția istorică în veacurile X—XIII. De aceea, în raport cu autohtonii sedentari, mobilitatea migratorilor apare influențată în zonă de situarea pe țărmul nord-vestic al Mării Negre și pe axul fluvial cel mai circulat al Europei antice și medievale. Premisele schițate prin reliefarea factorului geografic sînt urmate de o pătrunzătoare analiză a cadrului politic general. Acest capitol îi oferă autorului prilejul unei stăruitoare prezentări a implicațiilor politicului pentru întreg spațiul românesc și sud-est european. Alături de relevarea unor adevăruri general acceptate, se formulează noi ipoteze și sînt conturate noi puncte de vedere : este combătută teoria „marelui stat bulgar", care ar fi atins cursul inferior al Prutului și chiar Nistrului ; în legătură cu localizarea *Atelkuzului*, se susține cu argumente că sălașele principale ale ungurilor s-au aflat, în ajunul trecerii Carpaților Nordici, în bazinul inferior al Niprului și la vest de Don și nu la gurile Dunării ; se optează pentru opinia că secuii ar fi urmașii cabarilor ; autorul demonstrează convingător netemeinicia distincției tendențioase, în spirit neoroeslerian, făcute între etnonimele *Blaci* și *Vlachi*, în sensul că primul îi desemnează tot pe români și nu un obscur trib turcic din uniunea karlucilor etc. Sînt reanalizate izvoarele nordice armenești, bizantine și papale care-i desemnează pe românii din stînga Dunării și mai ales din spațiul carpato-nistrian, dovedindu-se cu noi argumente că așa-zisa tăcere a surselor scrise în ceea ce-i privește pe autohtoni este o prejudecată.

De fapt, cum era încrent, autorul a depășit cu mult și la modul benefic, cadrul tematic al lucrării analizînd deopotrivă raporturilor românilor cu slavii răsăriteni, apuseni și sudici, cu bizantinii, cu maghiarii și chiar cu unele popoare și state mai îndepărtate.

Studiul relațiilor cu tătaro-mongolii, după marea invazie din 1236—1242, a prilejuit relevarea unor noi dovezi pentru concluzia că tutela Hanatului tătar, mai accentuată în sudul viitoarei Moldove, a descurajat și contracarat pentru multă vreme tendințele expansioniste ale Regatului arpadian la sud și la răsărit de Carpați.

De altfel, autorul remarcă amploarea expansiunii politice maghiare, mascate și potențate de una religioasă, expansiune ce viza zona din exteriorul Carpaților de Curbură, în prima parte secolului XIII, observînd cu justețe că, în condițiile copleșitorului atașament al omului medieval față de religie, repudierea suzeranității străine s-a accentuat și pentru că se pretindea deopotrivă schimbarea legii, a credinței ancestrale.

Al treilea capitol, prin analiza tuturor laturilor dezvoltării complexului de civilizație din spațiul carpato-nistrian, realizează o organică integrare și valorificare a izvoarelor arheologice,

www.dacoromanica.ro

medievale și o coroborare a acestor mărturii cu cele scrise. Studiul așezărilor și mormintelor al locuințelor și anexelor gospodărești, al uneltelor și monedelor este de natură să reflecte și mai pregnant antinomia între modul de viață al românilor și cel al turanicilor. Este subliniată contradicția și în ceea ce privește situația social-politică, etno-lingvistică, preocupările artistice și credințele religioase dintre autohtoni și neamurile stepei. Comparația, paralela și implicit opoziția, depotrivirea sînt ilustrate în continuare, spre finalul lucrării, prin relevarea contactelor și interferențelor dintre români și turanici. Concluziile desprinse (din ultimele două secțiuni ale lucrării mai ales) sînt semnificative. Prin modul de organizare a vieții economice, bazate pe agricultură, creșterea animalelor și comerț, prin polarizarea societății, autohtonii apar angajați ferm în veacurile X—XIII pe calea procesului, incipient încă, de feudalizare. Pe de altă parte neamurile stepei, pecenegii și cumanii, cu precădere, nu se dovedesc a fi, conform șablonului consacrat, exclusiv crescători de animale, ci și, la o scară mai redusă, cultivatori ai plantelor. Pe această cale și prin dovedirea supremației politico-militare deținute la un moment dat de turanici în zona est și sud carpatină, autorul așează raporturile dintre cele două structuri distincte de civilizație pe baza lor reală, spulberînd indirect ascțiuni ce tindeau să acrediteze nu demult prezența la români, în contextul relațiilor cu migratorii, a modului de producție tributal. De altfel, interferențele oricît de numeroase, n-au dus decît în cazuri izolate la conviețuire, iar cînd aceasta s-a produs, rezultatul a fost asimilarea turanicilor de către români și subsumarea modelului inferior de civilizație a stepei de către modelul de civilizație sedentară a autohtonilor. E drept că influențele au fost reciproce și autorul le privește din ambele sensuri, cu obiectivitate, dar „antinomia" este predominantă și ca a predispus nu la apropiere și fuziune ori simbioză, ci la o anume izolare și reticență. Nici nu se putea să fie altfel, în urma demonstrației minuțioase pe care o cuprinde lucrarea : de o parte românii, grupați în nuclee statale incipiente, cu organizare militară și bisericească creștină propriu-zisă, trăitori în obști agricole sedentare și influențați de lumea bizantino-slavă, dar depozitari ai romanității orientale ; de cealaltă parte, turanicii, abia desprinși parțial din rînduiala gentilică, cu tehnică de luptă rapidă și surprinzătoare, împărțiți în triburi, uneori rivale, adepți ai cultelor șamaniste și apoi mahomedanizați și mai mare măsură decît creștinați (oricum, cei din urmă s-au pierdut relativ repede în masa popoarelor în mijlocul cărora au primit botezul).

În strădania sa de relevare a adevărului istoric, autorul a consultat evasiintegral bibliografia problemei, s-a bazat masiv pe cercetările arheologice proprii, fapte oglindite și în aparatul critic minuțios și bogat, martor al documentării serioase pe tărîmul cîtorva școli istoriografice de marcă. Lista de prescurtări, indicele onomastic și toponimic, dar mai ales rezumatul francez (datorat Michaelei Spinei), alături de ilustrația adecvată (50 de figuri : hărți, desene, schițe fotografii), concură, toate, concertat, la o cît mai largă și profundă receptare a cărții. Nu în ultimul rînd, se cuvine subliniată contribuția adusă la reușita lucrării de către Editura Junimea care și-a obișnuit, de altfel, cititorii, cu o ținută grafică deosebită, mai ales în cazul publicațiilor științifice.

Prin toate aceste strădanii conjugate, cartea istoricului Victor Spinei, fără să epuizeze tema abordată, rămîne, conform așteptărilor justificate prin precedenta lucrare despre Moldova evului mediu timpuriu, un model de tratare modernă a faptelor și proceselor trecutului, o îmbinare între echilibru, erudiție, subtilitate și discreție în polemici, toate subordonate criteriului major al veridicității și contribuind la reala afirmare a școlii românești de medievistică.

Ioan Aurel Pop

MIHAIL MIHALCU, *Valori medievale românești*, Edit. Sport-Turism, București, 1984, 167 p.

Noua carte a lui Mihail Mihalcu, ne demonstrează, odată mai mult, că în istoria mai veche sau mai nouă a poporului român există încă domenii puțin explorate, a căror cercetare sporește considerabil cunoștințele noastre despre contribuția poporului nostru la patrimoniul culturii naționale și chiar universale.

Mihail Mihalcu anvisajează în cartea sa unul dintre aceste domenii : cel al picturii românești din evul mediu și de la începutul celui următor, prin examinarea unor surse puțin luate pînă acum în considerație, datorită unor optici care se văd astăzi, prin cartea lui Mihalcu, infirmate. Este vorba de așa numitele „cărți" sau „tratate" de pictură cunoscute în general sub numele de erminii, cuvînt grecesc care în traducere înseamnă învățătură, lămurire, explicație. Ele cuprind recomandări cu privire la realizarea portretelor și compozițiilor, la modul de distribuire a picturii pe pereții lăcașurilor, recomandări tehnice referitoare la materiile prime tehnologiile preparative și tehnicile de punere în operă. Cercetarea lor detaliată, întreprinsă de M. Mihalcu în cartea sa, aduce în circuitul științific național contribuția pictorilor români la

www.dacoromanica.ro

istoria științei și artei românești, ecourile unei experiențe și tradiții tehnice multiseculare. Acest lucru ne dovedește, totodată că analizele fizico-chimice efectuate pe operele rămase nu sînt suficiente pentru a afla întreaga tehnologie a picturii respective (materiale folosite, tehnici și tehnologii utilizate etc.), deoarece materialele folosite au suferit în timp un proces inevitabil de alterare sub acțiunea factorilor interni și externi: astfel că recomandările din erminii sînt absolut necesare pentru reconstituirea procesului tehnologic și pentru identificarea materialelor și tehnicilor utilizate la punerea în operă.

Pe de altă parte, datorită acestor „tratate" de pictură aflăm de aportul meșterilor români la efortul de creație originală, în aceste recomandări specificîndu-se în ce constă originalitatea, contribuția personală a zugravilor noștri în prepararea materialelor, a culorilor și chiar în tehnologia specifică de punere în operă. Iată de ce socotim că efortul lui M. Mihalcu este răsplătit prin aprecierea de reală contribuție la descifrarea vechilor valori tehnologice în arta medievală a picturii românești.

Întregul conținut al cărții este repartizat în șase capitole (cel de al șaptelea este de concluzii) în care se tratează: tradițiile artistice și tehnici străvechi pe pămîntul românesc începînd cu amintirea unor manifestări artistice din cele mai vechi epoci istorice (cap. 1).

Cu cel de al doilea capitol se intră, de fapt, în conținutul erminiilor, analizîndu-se materiile prime și materialele realizate și utilizate de către zugravii noștri medievali, așa cum reiese din textul acestor „cărți" de pictură. Materiile prime, de pildă, precum uleiul de in, piatra de var, rășina, albușul de ou, diferiți pigmenți (ocruri), gipsul etc erau procurate din mediul înconjurător: din comerț se procurau în special materii și materiale străine. Se cunosc, de exemplu, intervențiile lui Alexandru Lăpușneanu pentru a aduce din Polonia culori necesare zugravilor moldoveni: se cunoaște, de asemenea, efortul lui Mina zugravul de a aduce de la Veneția culori în valoare de 1587 lire.

Pentru a facilita înțelegerea recomandărilor privind pigmenții folosiți la fresca, în tehnica secco, la pictura în tempera sau pe sticlă, M. Mihalcu a întocmit tabelele de la p. 32—41, revelatoare în această privință.

Cercetarea tehnologiilor preparative pentru realizarea unor materiale necesare, a operațiilor tip folosite și a limitelor de puritate formează cuprinsul capitolului al 3-lea. Rezultatele obținute se constituie în mărturii unice referitoare la surprinzătoarele cunoștințe tehnice și tehnologice pe care le posedau vechii noștri zugravi, dovezi incontestabile ale abilității lor, atît în tehnologii, cît și în metodele de control a unor parametri tehnologici.

Aceleași recomandări scot în evidență și tehnicile picturii propriu zise, operațiile tip în tehnologiile folosite, lucruri pe care M. Mihalcu le prezintă în capitolele 4 și 5 ale cărții sale.

În fine, capitolul al 6-lea prezintă obiectele și ustensilele atelierului de pictură, așa cum ele se oglindesc în erminii, iar capitolul final expune, cum arătam mai sus, concluziile mai importante ale lucrării.

Cartea se încheie cu o bibliografie selectivă și cu un mic, dar folositor glosar al vechii terminologii de pictură medievală, extrasă din aceste „cărți", de un deosebit interes pentru corespondența ei actuală.

Încheind aici prezentarea noastră, se poate spune, invocînd o recomandare din erminii, că Mihail Mihalcu „...și-a lucrat meșteșugul cu mare băgare de seamă, întocmai după cum...", spunem noi, o cer regulile unei valoroase lucrări științifice.

Ștefan Olteanu

ION GHEȚIE, ALEXANDRU MAREȘ, *Originile scrisului în limba română*, Edit. științifică și enciclopedică, București, 1985, 464 p.

Există momente în dezvoltarea cercetării unei teme cînd sintetizarea rezultatelor parțiale obținute devine o necesitate, fără de care progresul este greu de închipuit. Asemenea momente se pot ivi fie ca o consecință firească a acumulărilor pozitive, fie ca urmare a unor constatări care schimbă în mod radical coordonatele fundamentale ale temei abordate. De cele mai multe ori ambele aspecte se îmbină, ele nu pot fi despărțite.

La un asemenea stadiu și la un astfel de moment a ajuns în anii din urmă problema originilor scrisului în limba română. Din această perspectivă se cuvine a fi privită cartea semnată de Ion Gheție și Alexandru Mareș apărută recent.

Cercetarea ei are în istoriografie și în cercetarea filologică o tradiție de aproape un veac și jumătate. Nu a existat în știința de la mijlocul secolului trecut încoace un cărturar cît de cît remarcabil fie el istoric, filolog sau istoric al culturii române, care să nu se fi oprit asupra acestei probleme pasionante și de interes major pentru istoria poporului român. Era și este firesc ca ca să fi fost și să fie cercetată întîi de toate de lingviști și de istorici. S-a acumulat o mare bogăție de informații, asupra unor aspecte s-au formulat păreri diverse, s-au ivit contro-

www.dacoromanica.ro

verse însemnate dar au fost dobîndite și rezultate (și acest lucru se cuvine a fi subliniat cu toată tăria), care permit formularea unor concluzii valabile, unanim acceptate.

La o examinare critică a cercetărilor din ultimele două decenii contribuția lui Ion Gheție și a lui Alexandru Mareș este greu de supraapreciat. În lumina rezultatelor lor este firesc să afirmăm că tocmai din partea lor se așteaptă să fie întocmită o monografie-sinteză asupra temei, obiectiv realizat cu cea mai mare competență.

Înainte de a trece la scurta prezentare a cărții este necesar să precizăm conținutul noțiunii de *origine a scrisului în limba română*, sensul în care ea este folosită de autori. Ei fac o distincție hotărîtă între *scrierea literară* și cea *neliterară*, între textele literare și cele neliterare. Ei înțeleg prin texte literatre „toate scrierile prin intermediul cărora se realizează un act de cultură" în timp ce texte neliterare sînt tot felul de acte particulare ca : însemnări, scrisori, catagrafii, acte de vînzare-cumpărare testamente, donații etc. (p. 67). Precizarea este importantă nu numai pentru faptul că, de obicei în toate limbile, textele neliterare preced pe cele literare, ci pentru că diferă și determinarea și funcția lor socială. Se înțelege că din momentul existenței limbii române și a știutorilor de carte, scrierea în limba română avea condițiile fundamentale de a se afirma ca mijloc de comunicare, chiar dacă în mod curent, în mediul intelectual și instituțional se folosea limba slavonă, sau în mai mică măsură latina. Existau deosebiri și în ce privește apariția diferitelor categorii de acte particulare redactate în limba română, dar pătrunderea limbii române în creația literară, transformarea ei în limbă literară a constituit un proces îndelungat, mai complex și mai complicat.

În calea afirmării limbii române ca limbă literară, pe lîngă alte obstacole, era de biruit și aceea de a statornici anumite norme de scriere cu alfabetul chirilic apărut în mediul cultural slav. El a trebuit să fie adaptat la specificul unei limbi latinofone, singura dintre toate limbile latinofone care pînă la mijlocul secolului al XIX-lea se folosea de un alt alfabet decît cel latin.

Caracterul de sinteză al cărții publicate de Ion Gheție și Alexandru Mareș este subliniat și de analiza critică a întregii cercetări de pînă acum asupra temei, precum și de precizarea aspectelor teoretice și metodologice după care s-au ghidat autorii lucrării, ceea ce constituie conținutul primei părți intitulate : *Chestiuni generale*. Parțial aceste probleme sînt atinse și în *Introducere*, unde, printre altele, se subliniază că opiniile formulate pînă nu de mult în privința epocii, locului și împrejurărilor scrierii celor mai vechi texte românești „întrunesc trei caracteristici fundamentale" (p. 15). Mai întîi ele au fost — după părerea lui Ion Gheție și Al. Mareș — *speculative*, căci autorii lor, pornind de la un număr restrîns de fapte, le-au supralicitat importanța ori le-au deformat „prin interpretări neîngăduite de buna metodă" (p. 15). Apoi, vechile opinii s-au întemeiat „pe idei *preconcepute*", deoarece și faptele erau folosite doar, „în măsura în care sprijină convingerea prealabilă a autorilor" și au fost analizate „într-o manieră destinată să ducă la asigurarea țelurilor urmărite de ei" (p. 15). În fine, Ion Gheție, și Al. Mareș remarcă faptul că, există, mai cu seamă în lucrările din ultima vreme, „o inexplicabilă reținere de a apela la ultimele achiziții ale științelor filologice și lingvistice în privința datării, localizării și filiației textelor, rămînîndu-se la cunoștințele...atinse în urmă cu 70—80 de ani" (p. 15). În consens cu ultima constatare a lui Ion Gheție și Al. Mareș am menționa că ca s-a manifestat, și în privința rezultatelor noi dobîndite de știința istorică referitoare la istoria tiparului românesc din secolul al XVI-lea.

Aceste deficiențe metodologice au dus și nu puteau să nu ducă la „adevărate dogme" cum ar fi părerea că textele rotacizante datează dinainte de secolul al XVI-lea, că leagănul scrisului literar românesc ar fi fost Maramureșul și altele, ceea ce constituie o piedică serioasă în calea progresului științific. Totodată Ion Gheție și Al. Mareș se ridică cu toată hotărîrea împotriva diletantismului și a diletanților, care în ultimul timp „ispitiți de mirajul unor descoperiri senzaționale" construiesc teorii din cele mai năstrușnice, lipsite, desigur, de suport științific.

Merită toată atenția periodizarea pe care o propun Ion Gheție și Al. Mareș în privința procesului de apariție, dezvoltare și de consolidare a tradiției scrisului în limba română. Prima perioadă, se întinde — după ei — pînă la începutul secolului al XIII-lea, perioadă „complet necunoscută", în care apar încercări întîmplătoare de a scrie în românește cu alfabet latin (pînă prin secolul al X-lea) și cu alfabet chirilic după această dată. Informațiile istorice și îndeosebi cuvintele românești cuprinse în documentele slavone și latine din secolele XIII—XV definesc conținutul celei de a doua perioade în dezvoltarea scrisului în limba română, perioadă în care are loc „stabilirea unor reguli (orto)grafice" (p. 17). Lipsa unor texte compacte scrise în limba română din secolele amintite face ca și această perioadă să fie doar „parțial și incomplet" cunoscută. Cea de a treia perioadă în dezvoltarea scrisului românesc se plasează, după Ion Gheție și Al. Mareș, în secolul al XVI-lea, perioadă din care ni s-a păstrat aproape 200 de texte scrise în limba română și cînd are loc consolidarea „tradiției grafice românești" (p. 17). Argumentarea oferită de autori în privința periodizării, precum și schițarea greutăților pe care le întîmpină cercetarea referitoare la întreaga epocă premergătoare scrisorii lui Neacșu din 1521 merită să fie reținute cu toată atenția.

www.dacoromanica.ro

Ion Gheție și Al. Mareș amintesc că de la descoperirea așa-ziselor texte rotacizante cercetarea problemei originilor scrisului în limba română s-a identificat cu originile scrisului literar și s-a concentrat aproape în exclusivitate asupra acestor texte. Despre data, împrejurările și locul scrierii lor s-au formulat opinii de o mare diversitate și de cele mai multe ori ireconciliabile. Data scrierii textelor rotacizante a fost stabilită din secolul al X-lea și pînă în secolul al XVII-lea în toate epocile. În ce privește locul scrierii lor s-au propus „toate regiunile mai importante ale Dacoromaniei și chiar teritoriile din sudul Dunării" (p. 24). Teoriile cu privire la curentul cultural care a promovat primele traduceri ale textelor sacre în limba română nu au fost mai puțin diverse (bogumilism, catolicism, husitism, reforma, curentul intern). Toate aceste opinii sînt supuse unei analize critice în sinteza realizată de Ion Gheție și Al. Mareș, care subliniază că ele, în majoritatea lor, nu au abordat „totalitatea problemelor de critică textuală ridicate de cele patru texte rotacizante" (p. 28). Unei analize minuțioase sînt supuse, apoi, metodele folosite pentru localizarea și datarea textelor rotacizante, remarcîndu-se părțile lor inconsistente, discutabile. Se arată, printre altele, că cercetările de pînă acum s-au bazat de regulă pe „un număr limitat de fenomene" și nu pe „ansamblul particularităților lingvistice ale celor patru texte" (p. 32), că în privința localizării s-a ignorat faptul că dispunem nu de originalele traducerilor din slavonă, ci doar de copiile lor, că raportarea s-a făcut la graiurile actuale și nu la cele din epoca realizării traducerilor și altele. Autorii subliniază pe bună dreptate că pentru a susține cu argumente temeinice datarea prin limbă a textelor amintite este obligatoriu să cunoaștem stadiul de evoluție a limbii române din epoca dată, ori se știe, spre exemplu, că „limba secolului al XV-lea ne este foarte puțin cunoscută, întrucît nu posedăm nici un singur monument de limbă română anterior anului 1521, iar puținele date culese din documentele slavone sau latine, nu ne permit să stabilim vreo deosebire structurală și, uneori, nici chiar de detaliu între limba secolului al XV-lea (așa cum o cunoaștem) și cea din veacul următor" (p. 46).

Ion Gheție și Al. Mareș s-au oprit ceva mai pe larg asupra opiniilor formulate de Al. Rosetti și P.P. Panaitescu, opinii diametral opuse și care sînt reținute de stadiul actual al cercetării românești. Ei sînt de părere că în privința datării și localizării textelor aflate în discuție nici aceste opinii nu se bazează pe „demonstrații integral argumentate" (p. 58).

În această situație ni se pare întemeiată și salutară propunerea autorilor monografiei de a limpezi „caracterul teoretic și metodologic" al problemei. Sîntem întru-totul de acord cu autorii că reexaminarea unor noțiuni și concepte fundamentale este în măsură să asigure azi progresul științific în acest domeniu. Considerăm, prin urmare, deosebit de importantă încercarea autorilor de a fixa aspectele teoretice și metodologice după care s-au călăuzit în abordarea temei și, implicit, în realizarea monografiei lor. Abordînd problema condiționării istorice a apariției scrisului în limba română Ion Gheție și Al. Mareș resping din capul locului interpretarea unilaterală a noțiunilor de factori interni și externi și aplicarea lor defectuoasă la realitățile sociale și culturale românești. Făcînd distincția necesară între textele literare și cele neliterare autorii dau — după opinia noastră — o interpretare nuanțată și mai adecvată noțiunilor de factori interni și de factori externi. Ei resping interpretările exclusiviste după care „impulsul extern pornește întotdeauna dintr-un teritoriu spiritual situat în afara culturii" române, pe cînd „curentul intern se identifică în toate împrejurările, cu o inițiativă produsă înăuntrul societății românești, în speță înăuntrul bisericii ortodoxe" (p. 69). Ei văd acești factori în interacțiunea și împletirea lor. În această interpretare apariția primelor traduceri de cărți religioase în limba română se încadrează organic în mișcarea general europeană. Ni se pare cu totul justificată părerea autorilor că nu se pot încadra printre rezultatele „factorilor externi" traducerile românești datorate Reformei, atunci cînd ele au fost, de fapt, efectuate de români transilvăneni trecuți la noua confesiune. Am privi mai nuanțat și problema traducerilor române ști realizate sub impulsul cercurilor protestante săsești și ungurești din Transilvania și cu scopul convertirii românilor. Și aceste ultime traduceri nu mai în parte pot fi clasate printre rezultatele „factorilor externi", căci sașii și ungurii de veacuri au convețuit cu românii în Transilvania. Cel puțin sub acest raport inițiativele lor nu se plasează în afara spațiului geografic transilvan locuit în comun de români, de unguri și de sași. Apoi, dacă privim lucrurile mai larg în traducerea, dar mai cu seamă în tipărirea și răspîndirea celor mai multe texte religioase românești din secolul al XVI-lea au fost implicați într-o anumită măsură atît românii, cît și sașii și ungurii, ele au constituit rezultatul unei colaborări sui generis, ceea ce este imposibil de negat. Cazul invocat de Ion Gheție și Al. Mareș al *Paliei de la Orăștie* și al *Cărții de cîntece* (așa numitul *Fragment Todorescu*) sprijină din plin poziția adoptată de autori, după care traducerea acestor cărți s-a făcut în mediul românesc și nu în afara lui, că aceste cărți nu pot fi încadrate printre rezultatele „factorilor externi" numai pe motivul că românii, care au realizat traducerea, au fost de confesiune calvină și nu ortodoxă. Pe aceste temeiuri Ion Gheție și Al. Mareș, în opoziție cu O. Densușeanu și Al. Rosetti, subliniază că scrierea în limba română, inclusiv traducerea primelor texte religioase, își au „originea înăuntrul și nu în afara societății românești" (p. 70). Spre deosebire de P. P. Panaitescu, autorii monografiei la care ne referim remarcă, totodată, că cercetarea obiectivă a monumentelor de limbă literară demonstrează faptul că între scrierile bisericești și cele

www.dacoromanica.ro

apocrife, precum și cele istorice există o anumită succesiune și „intervale relativ importante", ceea ce nu exclude pătrunderea „treptată și într-o anumită succesiune a limbii române în diferitele compartimente ale culturii" (p. 71). Ion Gheție și Al. Mareș arată că, în stadiul actual al cercetării, nu se mai poate susține opinia larg răspîndită în literatura de specialitate românească după care Maramureșul și Transilvania învecinată ar deține un rol primordial în apariția scrierii literare românești. Ei subliniază că au existat mai multe centre culturale, care au participat, într-o măsură mai mică sau mai mare, la procesul de formare al limbii literare românești. Este necesar, în consecință, să se studieze ponderea fiecărui centru și relațiile dintre ele. Ion Gheție și Al. Mareș atrag atenția și asupra necesității cercetării grafiei termenilor românești cunoscuți în documentele slavone din secolele XIV—XVI în raport cu grafia curentă a textelor slavone și cu cea a primelor monumente literare în limba română, căci, în lipsa unor texte românești redactate înainte de secolul al XVI-lea, o asemenea investigație poate oferi repere noi de datare. Spre deosebire de părerea lor după care o asemenea operație s-ar fi încercat doar în ultima vreme, vom remarca faptul că cel puțin în domeniul cercetării istorice paleografia chirilică slavonă și românească are o tradiție veche.

În privința metodelor de cercetare filologică a textelor Ion Gheție și Al. Mareș pornesc de la cele enunțate de Al. Rosetti, care a subliniat că mai întîi trebuie să fie precizate data și locul unde s-a scris un text sau altul și pe această bază să se facă încercarea de a stabili curentul ori mișcarea culturală care a putut să dea impuls realizării textului respectiv, căci inversarea procesului de investigație ascunde în sine promovarea unor idei preconcepute, ceea ce în unele cazuri s-a și întîmplat. Referitor la localizarea textelor după criterii lingvistice autorii monografiei formulează, de asemenea, deziderate demne de luat în seamă cum ar fi: 1) examenul integral al textului; 2) necesitatea de a distinge stratul de limbă al originalului de cel al copistului; 3) temeiul de referință primordial trebuie să fie graiurile românești din secolul al XVI-lea; 4) necesitatea respectării unor restricții metodologice.

Autorii remarcă faptul că în cercetare s-a creat o falsă problemă prin aceea că s-a urmărit datarea originalelor pornindu-se de fapt de la copii, căci de originale nu dispunem. Se poate stabili cu destulă precizie data copiilor prin analiza filigranelor hîrtiei. La baza investigațiilor se pot afla, prin urmare, copiile de care dispunem și nu originalele traducerilor, despre care nu știm în mod pozitiv nimic. Astfel, stabilirea legăturilor acestor texte cu un anumit curent cultural se poate realiza — așa cum pe bună dreptate arăta Ion Gheție și Al. Mareș — numai în privința copiilor.

Ținînd seama de toate acestea, autorii prezintă în cadrul părții a doua din monografie, rezultatele pozitive la care a ajuns cercetarea românească, curentele cultural-religioase și centrele de cultură, care pot fi luate în seamă ca fiind implicate, într-un fel sau altul, în realizarea traducerilor românești de texte religioase. Ei se referă, astfel, la catolicism, husitism și protestantism (înfățișînd gradul diferit în care aceste curente s-au manifestat în Moldova, Țara Românească și Transilvania), precum și la așa-numitul curent național. Ion Gheție și Al. Mareș arată, în acest cadru, că „nu posedă nici un fel de date privitoare la vreo inițiativă pornită din mediul ortodox de a transpune în românește textele bisericești în secolele al XV-lea și al XVI-lea" (p. 89). În contițiile în care cele mai vechi texte literare românești de care dispune azi cercetarea sînt databile doar după 1540; influența catolică și cea husită rămîne mai mult ipotetică, pe cînd protestantismul și curentul național au șansele cele mai reale de a fi identificate ca fiind promotoare în traducerea și difuzarea textelor religioase în limba română. Deocamdată însă știrile pozitive de care dispune în această privință „au în vedere exclusiv medii protestante" (p. 91). Examinînd aceste informații Ion Gheție și Al. Mareș se opresc la următoarele centre culturale (în ordinea cronologică și a importanței lor): Sibiu, Brașov, Cluj, Rhodos, mănăstirea Putna, Orăștie, Caransebeș, Lugoj și Cracovia.

În ciuda faptului că au existat rețineri și opinii opuse, azi nu se mai poate nega că primele texte românești (*Catehismul* luteran din 1544 și *Tetraevanghelul slavo-român* 1551—1553) s-au imprimat la Sibiu. Cercetările din anii 1965—1971 au adus în acest sens dovezi pe deplin convingătoare. Tot atît de incontestabil este și faptul că inițiativa a aparținut cercurilor luterane săsești. Ion Gheție și Al. Mareș sintetizează, deci, toate știrile care au fost dobîndite în ultimele două decenii de cercetare din România și din străinătate cu privire la activitatea lui Filip Moldoveanu, la tiparnița chirilică din Sibiu și la apariția *Catehismului* din 1544 și *Tetraevanghelul* din 1551—1553.

La fel procedează și în privința Brașovului, centru cultural care a îndeplinit cel mai însemnat rol în tipărirea și răspîndirea cărților în limba română dinainte de 1600. Tipografia a fost înființată aici de cărturarul sas Johannes Honterus în 1539 (anul 1535 indicat de autori ca an de întemeiere a tiparniței brașovene, transmis prin tradiție, nu este confirmat de știri demne de luat în seamă). Alături de tipografi sași și maghiari aici au muncit în a doua jumătate a secolului al XVI-lea mai mulți tipografi români, dintre care figura cea mai eminentă a fost diaconul Coresi originar din Tîrgoviște. La comanda lui Johannes Benkner și Lucas Hirscher (ambii primari ai Brașovului) Coresi, în tiparnița chirilică care funcționa în interiorul cetății Brașovului (și nu în Șcheii Brașovului cum afirmase P. P. Panaitescu, părere respinsă de Ion Gheție și Al. Mareș ca fiind nefondată), a imprimat în limba română *Întrebarea creștinească* (1560), *Tetraevan-*

www.dacoromanica.ro

ghelul românesc (1561), *Evanghelia cu învățătură* (1581). Coresi a mai tipărit în afară de acestea alte șapte cărți în limba română dintre care 6 *(Psaltirile românești* din 1568, 1570 și cea slavo-română din 1577, *Pravila* din 1560—1562, *Apostolul* din jurul anului 1566 și *Liturghierul* din 1570) au văzut lumina tiparului, cu toate probabilitățile, tot la Brașov, precum și un număr important de cărți în limba slavonă ; unele dintre acestea *(Octoihul* și *Tetraevanghelul* din 1562) au fost comandate de Benkner, iar altele de domnii Țării Românești și de înalte fețe bisericești ortodoxe din Țara Românească și Transilvania. Se știe, apoi, că în jurul anului 1567 Coresi a tipărit, pe cheltuiala lui Forró Miklós, *Tîlcul evangheliilor,* care în anexă conținea și *Molitvenicul românesc.* Examinînd în mod critic toate informațiile și sursele referitoare la tiparnița chirilică din Brașov în a doua jumătate a secolului al XVI-lea, Ion Gheție și Al. Mareș resping teza nefondată a lui P.P. Panaitescu despre așa-zisul patronaj al preoțimii ortodoxe din Șchei Brașovului și în conformitate cu izvoarele ce ne stau la dispoziție precizează că imprimarea cărților în limba română la Brașov s-a realizat fie din inițiative luterane, fie din inițiative calvine, ceea ce nu a exclus, ci, dimpotrivă, a cuprins și colaborarea preoților și dascălilor ortodocși din Șcheii Brașovului cu Coresi. În acest sens autorii rețin toate informațiile pozitive ce se pot invoca azi.

Cu cîțiva ani în urmă Ion Gheție a reanalizat și problema tipăririi cu litere latine a cărții denumite *Fragmentul Todorescu* sau *Carte de cîntece,* prima tipăritură în limba română culeasă cu litere latine și cu ortografie maghiară care a apărut la Cluj în tiparnița lui Heltai Gáspar în intervalul dintre 1571 și 1575. Și aceste rezultate au fost reținute de sinteza celor doi autori.

În privința Rhodosului Ion Gheție și Al. Mareș se referă la *Tetraevanghelul* românesc copiat aici de Radu din Mănicești în vara anului 1574, iar promovarea scrierii în limba română la mănăstirea Putna este reprezentată de copierea aici a două texte românești : *Cuvîntul despre dumnezeire* și *Floarea darurilor.*

Orăștie, Caransebeșul și Lugojul sînt legate de traducerea în românește și tipărirea *Paliei de la Orăștie* în 1582, tradusă de episcopul calvin Mihai Tordași, de Ștefan Herța, Efrem Zacan, Moisi Peștișel și Achirie, toți cărturari români din părțile Hunedoarei și Banatului. Traducerea s-a realizat după textul maghiar al lui Heltai. Cartea a fost imprimată de Șerban Coresi și diaconul Marica pe cheltuiala comandantului suprem transilvan, Ferenc Geszti din Deva.

În fine, printre centrele culturale din secolul al XVI-lea legate de realizarea unor traduceri românești de texte bisericești se află și Cracovia, unde Stanislaw Sarnicki a tipărit *Tatăl nostru* în limba română tradus de Luca Stroici.

Partea a treia din monografia lui Ion Gheție și Al. Mareș este consacrată tradiției grafice românești, parte în care sînt sintetizate și analizate critic informațiile și sursele privitoare la cele mai vechi știri despre scrierea în limba română, despre originile acesteia. Sînt, de asemenea, prezentate opiniile referitoare la tradiția grafică românească, la particularitățile de grafic ale documentelor slavo-române, la ortografia cuvintelor românești din documentele slavo-române și ortografia textelor românești din secolul al XVI-lea, prin urmare, aspectele principale ale scrierii cu alfabetul chirilic. Această parte se încheie cu un paragraf despre scrierea românească cu alfabet latin.

Partea a IV-a (și ca extinderea cea mai mare a monografiei-sinteze realizată de Ion Gheție și Al. Mareș) este consacrată prezentării rezultatelor obținute de cercetarea filologică și istorică cu privire la cele mai vechi texte românești. Autorii se opresc înainte de toate, asupra celor peste 120 de texte neliterare care au fost redactate pînă la 1600. Textele literare sînt analizate, mai întîi, din unghiul de vedere dacă ele au fost unilingve sau bilingve, oferindu-ni-se o explicație mai nuanțată și mai plauzibilă cu privire la fenomenul bilingvismului. După toate acestea Ion Gheție și Al. Mareș se opresc pe larg asupra versiunii lor tipărite și manuscrise ale următoarelor texte bisericești : *Apostolul, Cartea de cîntece, Catehismul, Cazania, Culegere de extrase religioase, Cuvîntul despre dumnezeire a lui Ioan Damaschin, Decalogul, Împărate ceresc. Liturghierul, Molitvenicul, Octoihul, Pravila, Psaltirea, Simbolul credinței, Tatăl nostru, Tetraevanghelul și Vechiul testament.* Capitole separate sînt consacrate textelor populare și literaturii istorice. Cititorii acestei valoroase monografii vor reține, desigur, noutățile pe care le prezintă Ion Gheție și Al. Mareș în privința textelor românești tipărite în secolul al XVI-lea, noutăți dobîndite fie de autori, fie preluate de ei din istoriografia actuală a problemei, dar pentru ei va fi deosebit de instructivă lectura acelor părți din lucrare care se referă la texte manuscrise și îndeosebi la cele patru manuscrise rotacizante : *Codicele Voronețean, Psaltirea Scheiană, Psaltirea Voronețeană* și *Psaltirea Hurmuzaki.* Datarea, localizarea, filiația acestor manuscrise-copii, precum și alte aspecte legate de ele, găsesc în cartea lui Ion Gheție și Al. Mareș o soluție nouă.

Am mai aminti faptul că sinteza realizată de cei doi autori se caracterizează nu numai prin aplicarea consecventă a unor principii de investigație, ci și printr-o analiză critică a diferitelor opinii în lumina izvoarelor și surselor de care dispunem. Ei recurg la o literatură bogată, aproape exhaustivă în ce privește tema, dar mai important ni se pare că au căutat, ca în cazul izvoarelor, să meargă pînă la original sau la ediții demne de încredere. În absoluta majoritate a cazurilor au verificat temeiurile informaționale ale diferitelor opinii enunțate, nu s-au mulțu-

www.dacoromanica.ro

mit, deci, cu preluarea informațiilor din lucrări de interpretare. Rare sînt cazurile cînd le-au scăpat unele lucrări sau studii publicate de istorici. Astfel, în privința husitismului, de exemplu, nu pot fi azi ocolite studiile lui Șerban Papacostea (*Știri noi cu privire la istoria husitismului în Moldova în timpul lui Alexandru cel Bun*, „în Studii și cercetări științifice" Iași. Istorie an 13/1962, nr. 2, p. 253—258) și C.C. Giurescu (*Cauzele refugierii husiților în Moldova și centrele lor în această țară*, în „Studii și articole de istorie", vol. III, 1966, p. 27—44). În privința reformei din Transilvania meritau să fie reținute și studiile lui Francisc Pall (*Frămîntări sociale și religioase din Cluj în jurul anului 1570*, în „Anuarul Institutului de istorie din Cluj", 5, 1962, p. 7—34; *Über din sozialen und religiösen Auseinandersetzungen in Klausenburg in der zweiten Hälfe der 16. Jh. und ihre polnisch-ungarischen Beziehungen*, în *La Renaissance et la Réformation en Pologne et en Hongrie*, Budapest, 1963, p. 313—328). Ioan Gheția și Al. Mareș folosesc informațiile referitoare la hotărîrile dietelor transmise între 1566 și 1577 în privința promovării reformei printre români din lucrări de interpretare, deși textele hotărîrilor respective au fost publicate după originale încă în secolul trecut de Sándor Szilágyi în *Monumenta comitialia Regni Transylvaniae*, vol. II, Budapest, 1877 : dieta de la Sibiu din 1566, p. 326—327; dieta de la Turda din 6—13 ianuarie 1568, p. 343 (În acest caz cu atît mai necesară este folosirea izvorului original, întru-cît G. Barițiu și pe urmele lui Ion Gheție și Al. Mareș dau o interpretare contrarie conținutului și literei hotărîrii dietei, care decide ca fiecare comunitate să țină preoți după placul ei și interzice superintendentului calvin să-i amenințe pe preoți cu detențiune sau alungare. Ca urmare, în nici un fel nu este întemeiată interpretarea pe care o fac în lucrarea lor Ion Gheție și Al. Mareș la pagina 87, cum că dieta ar fi luat „în discuție atitudinea ostilă a unora dintre preoții români față de episcopul calvin și cere pedepsirea acestora". În textul propriu-zis al hotărîrii de fapt nici nu se vorbește de preoții români, expresia nici nu se folosește, ci hotărîrea privește pe toți preoții, în genere); vol. III : dieta de la Turda din 1577, p. 118. Amintim cu această ocazie că și alte diete au adoptat hotărîri care privesc prozelitismul protestant printre românii din Transilvania și ar merita ca toate acestea să fie adunate și analizate în mod critic.

Completările noastre nu schimbă de loc aprecierea la justa ei valoare a lucrării colegilor noștri filologi Ion Gheție și Al. Mareș, căci ne aflăm în fața unei monografii-sinteze de o înaltă ținută științifică într-o problemă deosebit de complexă. Aspectul pluridisciplinar al ei subliniază și el interesul cu care citește orice om de literă această carte, plină de idei și informații noi. Avînd în vedere tema, dar ținînd seamă mai cu seamă de caracterul și valoarea lucrării cred că ea merită să fie publicată într-o limbă de largă circulație, pentru a face cunoscută și peste hotare una din laturile fundamentale ale istoriei culturii române.

Ludovic Demény

*** *Călători străini despre Țările Române*, vol. VIII, volum îngrijit de Maria Holban (redactor responsabil), M.M. Alexandrescu Dersca-Bulgaru, Paul Cernovodeanu, Edit. științifică și enciclopedică, București, 1983, 691 p.

Al optulea volum al culegerii *Călători* cuprinde anii 1689—1716 interval de 27 de ani, care se poate împărți în două perioade prima pînă la pacea de la Carlovitz (1699) iar a doua de la Campania de la Prut (1711) pînă la sfîrșitul anului 1716. Față de volumul anterior găsim mult mai multe informații politice și diplomatice. Numărul misionarilor catolici s-a redus simțitor, însă cei prezenți în volum au importante sarcini politice. Aflîndu-ne la ultimul deceniu al veacului al XVII-lea sporește rivalitatea dintre cele două tabere creștine. Astfel dintre misionarii italieni veniți în Moldova Antonio Giorgini era informatorul comandantului militar habsburgic al Transilvaniei, iar Francesco Antonio Renzi este omul hatmanului polon Jablonowski.

Un alt element al situației internaționale din acea perioadă, tratată în volumul recenzat, este intervenția lui Ludovic al XIV-lea și a diplomației franceze pentru realizarea unei păci separate dintre Polonia și Turcia cu scopul izolării și slăbirii Austriei. În manevrele lor diplomatice francezii s-au folosit și de Emeric Thököly, conducătorul exilaților maghiari, care în 1690 pentru scurt timp a fost ales principele Transilvaniei. În primii ani din secolul al XVIII-lea emisarii și trimișii principelui curuț Francisc Rákoczi al II-lea de asemenea se înscriu în tendințele prootomane si protătare, împotriva Imperiului habsburgic.

Elementul de continuitate din volumul VIII față de cele anterioare constă în faptul că pe lîngă prezența misionarilor catolici italieni din Moldova amințiți mai sus, la care se poate adăuga iezuitul francez Philippe Avril care în 1689 efectuează o călătorie prin Moldova, o constituie solii polonezi. Din rîndul lor face parte Rafael Leszczynski și secretarul său, Francisc Radzewski, care descriu solia din 1700 care urmărește obișnuitul drum prin Bucovina, Moldova și Dobrogea. Peste nouă ani Stanislaw Poniatowski plecînd din Bender merge la Constantinopol,

www.dacoromanica.ro

apoi în campania din 1711 ia parte la lupte în tabăra turcă. Magnatul Stanislaw Chometowski și însoțitorul lui, capelanul Francisc Goscieski descriu în 1712 itinerarul din Bucovina până în Dobrogea, Bogdan tălmaciul, cu care se încheie seria relatărilor, poloneze, mai apucă pe pircălabul moldovean la Hotin, apoi descrie instalarea raialei turcești în această cetate.

Numărul pelerinilor ruși în trecere prin Moldova și Țara Românească crește. Printre ei se numără starețul Leontie din 1701, pelerinii ieromonahi Macarie și Silvestru în 1704, precum și ieromonahul Ipolit Vișenski din Cernigov cu o relatare din anii 1707—1708. Prin caracterul ortodox al itinerarului verificat, în această categorie se poate include și călătorul grec Vasile Vatazes (1709).

Descrierile unor călători transilvăneni și maghiari sporadic reprezentați în volumul precedent crește datorită agenților lui Emeric Thököly (cum ar fi relatarea lui Mihai Nagy-Lessenyei din 1689 și descrierea interesantă a călătoriei pe Dunăre din 1697 semnată de Ioan Komáromy), dar mai ales prin călătoriile diplomaților curuți la curțile românești din București și Iași, și la curtea lui Brîncoveanu (1705) și în Moldova, János Pápai în trecere prin Țară Românească (1705), Michael Bay și Gáspár Pápay care în anii 1705—1706 au traversat Moldova, Dobrogea și Bucegul. Pál Ráday în 1709 traversează Moldova îndreptîndu-se către regele Suediei Carol al XII-lea aflat la Bender. Ca încheiere la acest capitol amintim și solia prin Banat până la Belgrad a lui Mihai Teleki și János Pápai din 1709.

În volumul VII prin prezența relatărilor semnate de generalul Veterani s-a conturat importanța crescîndă pentru cunoașterea realităților românești de către exponenții puterii habsburgice. În volumul de față de fapt sînt prezenți doi exponenți de frunte ai imperialilor: iezuitul francez Antide Dunod (1685) și Luigi Ferdinando Marsigili.

De la Dunod avem textul invoielii secrete de la Cîrțișoărași diferite scrisori către generali imperiali și politicieni transilvăneni. Mult mai interesante sînt relatările lui Marsigli care au prezentat un interes special pentru realitățile românești și istoria țării noastre. Din mediul austriac provenea meșterul sticlar Georg Franz Kreybich, care între anii 1691—1720 a făcut mai multe călătorii în Transilvania și Țara Românească. Itinerarul dunărean al solici imperiale condusă de von Oettingen din anul 1699 a fost descris de abatele Simperto.

Reprezentanții taberei adverse, adică otomanii de asemenea sînt prezenți în volum. Osman Aga din Timișoara, care descrie părți din Banat și Crișana (1688) iar tălmaciul turc Chiozy, în serviciul lui Poniatowski, descrie campania de la Prut care s-a terminat cu dezastrul de la Stănilești (1711).

Diplomația engleză interesată în evoluția evenimentelor din sud-estul Europei este reprezentată de solia lordului William Paget și a însoțitorului acestuia Edmund Chishull care semnează în 1702 o amănunțită descriere a călătoriei lor din același an prin Țara Românească și Transilvania. Georg Philipp Schreyer, secretarul lordului Paget descrie situația din Țara Românească încă din 1694.

Un element cu totul nou în peisajul călătorilor străini o constituie prezența masivă a diplomaților suedezi sau a altor intelectuali germani sau danezi aflați în slujba curții din Stockholm, pricinuite de luptele din Ucraina ale regelui Carol al XII-lea și prezența lui temporară la Bender. Relatările lui Johann Wendel Bardilli, a căpitanului James Jeffries, a pastorului suedez Michael Eneman, a agentului de Briantresident la Iași, a baronului Frederic Ernest de Fabrice sau a secretarului Hyltéen se referă mai ales la situația din Moldova și Dobrogea. Cea mai vastă și cea mai interesantă relatare este cuprinsă în jurnalul de campanie a lui Erasmus Heinrich Schneider von Weismantel, german aflat în slujba Suediei, conținînd multe elemente geografice, istorice și etnografice.

Pe baza variatelor și masivelor relatări publicate în volumul VIII al Călătorilor se poate reconstitui cu mare precizie desfășurarea campaniei lui Petru cel Mare de la Prut (1711). Printre autori este prezent însuși țarul Rusiei cu jurnalul campaniei, cît și prin mai multe scrisori, și porunci. Pe lîngă țar sînt prezenți cu dări de seamă generalul rus Boris Petrovici Șeremetev și cancelarul Gavril Ivanovici Golovkin precum și o întreagă pleiadă de ofițeri și tehnicieni străini aflați în slujba țarului cum a fost generalul Ludwig Nicholas Allard german din Saxonia, amiralul danez Just Juel, baronul german Tiepolt, francezul Jacques Moreau de Brassey și Peter Heinrich Bruce, mare maestru al artileriei lui Petru cel Mare. Oarecum ies din clasificarea făcută mai sus celebrul călător francez Aubry de la Motraye aflat în slujba regelui suedez Carol al XII-lea, cu interesante descrieri despre Moldova, Dobrogea și Transilvania (1711—1714), marchizul des Alleurs cu rapoartele sale din Bender către regele Ludovic al XIV-lea (1710) sau pastorul evanghelic slovac Daniel Krmann, autorul unei descrieri de călătorie din Bender prin Moldova și Maramureș (1709).

Relatările lui Antonio Maria del Chiaro, ale contelui Bartolomeo Ferrati și cartea lui Samuel Köleséri despre aurul transilvănean constituie o autentică trecere de la relatările călătorilor străini la izvoarele interne. Primii doi, deși originali din Italia mai mulți ani au stat în țările române și cunoșteau realitățile românești din interior. Cea mai interesantă în informații este descrierea Țării Românești semnată de Del Chiaro, secretar de limbă latină a domnilor Constantin Brîncoveanu, Ștefan Cantacuzino și Nicolae Macrocordat. Protomedicul Ferrati descrie tragicul sfîrșit al Brîncovenilor.

www.dacoromanica.ro

Valoarea documentară a volumului (care cuprinde trei anexe, repertoriu cronologic și indice) este incontestabilă. Biografiile au fost întocmite cu grijă, iar traducerea textelor e excelentă. Observațiile noastre și de această dată se referă doar la unele completări și mici corectări la note.

În ultimii ani la noi în țară au apărut textele unor călători în limba lor originală. Astfel putem aminti itinerariul dunărean a lui Ioan Komáromi editată din nou în 1983 [1] sau biografia și textele călătoriilor lui Mihály Bay, Gáspár Pápay și Pál Ráday apărute în 1976 [2]. La bibliografia românească despre Marsigli s-ar fi putut adăuta studiul germanistul lui din Iași, Karl Kurt Klein [3].

Iar acum cîteva precizări geografice. Gheorghe Brancovici a fost ținut în captivitate la Eger (p. 50) dar acesta nu este identic cu Agria (Eger) din Ungaria ci cu localitatea Cheb (Eger) din Cehia. Stînca din Clisura Dunării nu se numește Tatalia (p. 52) ci Tactalia. În textul lui Marsigli Giortz (p. 53) de pe Mureș este identic cu depresiunea și scaunul secuiesc Giurgeu și nu cu orașul Sf. Gheorghe din actualul județ Covasna, care de altfel este situat pe Olt. Cetatea Șoimuș de lîngă Lipova (p. 68) n-a dispărut, ruinele ei se văd pînă azi.

Prezența lordului englez Paget prin Transilvania se poate reconstitui și pe baza unor izvoare interne. În notițele istorice ale brașoveanului Martin Ziegler *(Annotata historica ex scriinis*, este consemnată prezența milordului Paget în orașul de sub Tîmpa în zilele de 18—20 mai [4]. Se cunosc chiar și sumele cheltuite pentru membrii delegației engleze [5]. Prezența acestei suite este menționată de cronicarul clujan Francisc Barth Szakáll [6].

Dealul castelului din Brașov pînă azi se numește Cetățuia (p. 203—204). Aici a avut reședința comandantul imperial Glockelsberg care deseori apare și în izvoarele brașovene [7]. Capitlul luteran din Brașov și Țara Bîrsei nu a fost subordonat superintendentului calvin din Alba Iulia ci episcopului luteran (în perioada respectivă Lucas Herrmann 1691—1711) care avea reședința la Biertan. Preotul luteran din Șercaia la care era găzduit Edmund Chishull nu se numea Georg Schuler, ci Georg Sutoris alias Christian Rothbächer, cu o perioadă de păstorit foarte lungă (1692—1745) [8]. În același sat din Țara Făgărașului lordul Paget nu a fost găzduit în palatul principelui Apafi (p. 222), ci în curia (conacul) alodială a domnului de pămînt, care în perioada principatului a fost Mihai Apafi și soția. La Ocna Sibiului pînă pe la mijlocul sec. al XVIII-lea era un prim preot calvin pentru populația maghiară și un preot (predicator) luteran pentru sași (p. 207). Scaunul săsesc Erdovidekzek (p. 212) este o traducere a ținutului Sebeș numit în latină Antesilvana, în germană Unterwald, și care cuprindea scaunele Miercurea Sebeș și Orăștie.

Lordul Paget — și Edmund Chishull la Sibiu au fost salutați de generalul Rabutin și de contele Seeau, și nu Sean. Frații Johann Friedridh și Johann Ehrenreich Seeau din 1699 au condus așa zisa Camerica Comissio, care avea menirea să pună la punct fiscalitatea încurcată a principatului. Cei doi Seeau erau regaliști la dietele transilvănene. Din cauza răscoalei populare a curuților ei au părăsit Transilvania. [9]

Iată și alte precizări. Românul din Brașov arestat la Focșani în 1690 putea fi David sau Teodor Corbea, diplomat în serviciul lui Constantin Brîncoveanu și principele Francisc Rákóczi II.(p. 90, 306). Generalul imperial din Brașov în anii 1710 nu se numea Fabris (p. 325) ci Franciscus Carolus Faber „Cronstädtischer Commandant". [10]

La textul lui Aubry de la Motraye citim descrierile orașelor Alba Iulia și apoi despre Cluj. La Cluj Aubry amintește de mai multe biserici, dintre care cea mai mare era unitariană ce coincide cu catedrala Sf. Mihail — actualmente catolică — din centrul orașului. Nota 101 se referă la greșit catedrala catolică din Alba Iulia, căci în aceste pasaje se vorbește de Cluj (p. 530—531). La itinerarul descris între Cluj și Zalău „Peend" se identifică mai degrabă cu Berindu, iar Major Egm (corect Magyar Egregy) este identic cu Romănași.

Se impun cîteva precizări și la comentarea textului lui Samuel Köleséri. „Muntele nespus de înalt surpătura minei boltite" (p. 618) de lîngă Abrud este vestita cetate de la Roșia Montana, o străveche mărturie a extracțiilor de aur din antichitate. Exploatarea „Brezanenses" amintită în părțile Zarandului (p. 619) nu poate fi identică cu Brăzești de lîngă Baia de Arieș (jud. Alba), ci cu Barza de lîngă Criscior din jud. Hunedoara. Colonizarea minerilor din Slovacia de azi la Zlatna (p. 621) în anul 1622 este consemnată de documentele vremii [11]. Viile de la „Gergelyfaja" (p. 623) se identifică cu Ungurei din Podișul Secașelor și nu cu Gheorgheni. Localitatea auriferă După Piatră (p. 624) este o localitate din jud. Hunedoara și nu se poate considera un toponim „după Piatră".

În încheiere cîteva observații la „Descrierea curioasă a Moldovei și Țării Românești" inclusă în anexă. În această compilație sînt preluate și multe denumiri de munți cum ar fi Puchzetzt identic cu Bucegi, Czernetz identificat cu Munții Zărneștiului din Țara Bîrsei, azi cunoscut sub denumirea de Piatra Craiului. Identificarea cu Cerneți din Mehedinți (p. 633) deci trebuie abandonată. „Pogan Haras" (recte Pogan Havas) este de asemenea un Oronim (p. 675) în Munții Ciucului, în apropierea văii de la Ghimeș. Aceste coronime au putut fi copiate de autorul anonim de pe harta din 1593 semnată de Matthias Chiuhius, unde apar sub forma de „Buczest, Czernest și Pogan hauassa mons". [12]

www.dacoromanica.ro

[1] *Utazások a török birodalomban* (Călătorii în imperiul otoman) ed. P. Binder, București 1983, p. 143—219

[2] *Utazások a régi Európában* Peregrinări în Europa de altădată) ed. P. Binder, București, 1976, p. 148—169 (Gáspár Bay), 170—178 (Pál Ráday).

[3] Karl Kurt Klein, *Ein italienischer Gelehrter des 18. Jahrhunderts über Siebenbürgen* in „Siebenbürgische Vierteljahrschrift" 1932, p. 144—146; *Siebenbürgische Kostumbilderaus d m XVII. Jahrhundert*, în „Korrespondenzblatt" 17/1894, p. 37.

[4] Die 18 Maii Millord Paget, regis Anglorum ad portam Ottomanicam legatus, magna cum ambitione adfremente armatura graviore post horam 12 meridianam in urbem nostram introducebatur. Die 20 Maii legatus Anglicus inter 6 et 7 horam matutinam urbem nostram deserebat civibus et militibus ordinis utriusque in armis ei apparentibus, machinis etiam currulibus alacriter et frequenter interstrepentibus — *Quellen zur Geschichte der Stadt Kronstadt*, VI, p. 243 mai jos: Quellen).

[5] Arhiva magistratului orașului Brașov, Brașov, 1959, vol. I, p. 41

[6] *Erdély óróksége*, f.a. vol. VII. p. 158

[7] *Quellen*, VII, p. 24, 48

[8] Joseph Trausch, *Geschichte des Burzenländer Capituls*, în „Magazin für Geschichte, Literatur und alle Denk= und Merkwürdigkeiter Siebenbürgens" III/1. Kronstadt, 1852, p.94

[9] *Briefe des Grafen Ehrenreich von Seeau die Rákoczischen Unruhen in Siebenbürgen betreffend. 1703* în „Kemeny's Deutsche Fundgruben der Geschichte Siebenbürgens" II, Klausenburg, 1840, p. 290—309.

[10] *Quellen*, VII, p. 652

[11] *Monumenta Comitialia Regni Transylvaniae*, VII, p. 478 vol. VIII, p. 143, 471 și studiul lui Samuil Goldenberg în „Anuarul Institutului de Istorie și Archeologie din Cluj Napoca' 1979, p. 129

[12] Marin Popescu Spineni, *Rumänien in der zweiten Hälfte des XVI. Jahrhunderts. Seine historische Geographie nach vier geographischen Karten erläutert*, Jena, 1936, Tafel IV.

Paul Binder

STEPHANUS BRODERICUS, *De conflictu Hungarorum cum Solymano Turcarum imperatore ad Mohach historia verissima*, edidit Petrus Kulcsár, *Oratio ad Adrianum VI. Pontificem maximum*, edidit Csaba Csapodi, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1985, 92 p. (Bibliotheca scriptorum medii recentisque aevorum, condita a Ladislao Juhász, series nova, tomus VI).

Valoroasa culegere de texte medievale tîrzii și timpuriu moderne publicată de Editura Academiei Ungare de științe sub îngrijirea Institutului de literatură s-a îmbogățit cu un nou volum, cuprinzînd două texte de primă însemnătate pentru istoria regatului ungar și, în general, pentru cea a Europei centrale și sudestice în ajunul și imediat după marea bătălie de la Mohács. Ambele texte sunt datorate penei lui Ștefan Broderics (în variantă latinizată Brodericus), personalitate proeminentă a vieții clericale și a diplomației regatului ungar în primele decenii ale secolului XVI (născut circa 1470— decedat în 1539). După studii de drept la Padova și Bologna, Brodericus a fost investit cu funcții clericale minore, pentru a deveni apoi episcop de Sirmium, Pecs și Vacz; în 1526 a fost numit cancelar al curții regale.

Activitatea sa diplomatică s-a desfășurat în împrejurările grave create de înaintarea puterii otomane spre Europa centrală în timpul lui Soliman Magnificul și de prăbușirea puterii militare a regatului ungar la Mohács.

Scrierile rămase de pe urma lui — scrisori și cuvîntări — au caracter politic și se caracterizează prin probitatea relatărilor și obiectivitatea interpretărilor; în general, textele sale au valoarea de izvor primar, de înfățișare a evenimentelor de către un martor ocular.

Una dintre cele mai însemnate relatări ale lui Bordericus e descrierea bătăliei de la Mohács redactată la solicitarea regelui Poloniei Sigismund I, scurt timp după tragicul eveniment (începutul anului 1527); ea e și singurul izvor direct asupra împrejurărilor legate de bătălie, provenit de la un martor ocular al evenimentului, din tabăra creștină.

Ampla descriere a bătăliei și a dezastrului oștilor ungare e precedată de o prezentare a regatului ungar și a unora din legăturile sale externe. De menționat că referitor la Moldova și Țara Românească, legate încă de regatul ungar în formula raporturilor feudovasalice, autorul o denumește pe cea dintîi Maior Walachia iar pe cea de a doua Walachia Minor („Maiori

www.dacoromanica.ro

Walachiae, quam Moldaviam, Stephanus, Minori, quam Transalpinam vocant, Radul Wayvodae imperabant, uterque regi Hungariae subiectus" ; p. 24). E a doua atestare a primatului preluat de Moldova, din vremea lui Ştefan cel Mare, în raport cu Ţara Românească, în cadrul corelaţiei pe bază etnică între cele două state.

Cel de al doilea text reeditat în volum e cuvîntarea ţinută de Brodericus în 1522 în faţa papei Adrian VI şi a colegiului cardinalilor, în calitate de sol al regelui Ludovic II, Scopul misiunii sale era de a obţine ajutor pentru regatul ungar grav ameninţat de înaintarea otomană după cucerirea Belgradului de turci (1521). Cuvîntarea lui Brodericus îşi întemeiază argumentarea pe relevarea primejdiei care ar fi ameninţat întreaga Europă dacă Ţara Românească, Moldova şi Ungaria ar fi căzut sub loviturile puterii otomane.

Noul volum al colecţiei *Biblioteca scriptorum medii recentisque aevorum* pune la îndemîna specialiştilor istorici politice a Europei centrale în anii critici 1521—1526 izvoare de primă însemnătate editate în condiţii de maximă rigurozitate ştiinţifică.

Şerban Papacostea

FRANCO CARDINI, *Il Barbarossa. Vita, trionfi, e illusioni di Federico I imperatore*, Arnoldo Mondadori Editore, Milano, 1985, 396 p.

Cartea pe care istoricul italian Franco Cardini, profesor de istorie medievală la Universitatea din Florenţa, o aduce în faţa cititorilor se înscrie ca una din cele mai reuşite încercări de acest fel din vasta bibliografie privitoare la viaţa, activitatea şi epoca în care a trăit împăratul Frederic I Barbarossa (1152 1190), personalitate fascinantă şi controversată a evului mediu european. Meritul lui principal constă în fericita îmbinare dintre caracterul de popularizare, accesibil şi antrenant în acelaşi timp, şi rigurozitatea ştiinţifică pe care autorul o respectă cu cea mai mare stricteţe. De asemenea ea se remarcă prin permanenta legătură stabilită între desfăşurarea evenimentelor din viaţa împăratului, studiată pînă la detaliile cele mai semnificative, şi tendinţele generale ale epocii în care şi-a desfăşurat acesta activitatea, tendinţe care fac posibilă înţelegerea acţiunilor şi aspiraţiilor lui.

Primele două capitole ale lucrării (pp. 7—38) sînt consacrate problemelor economice, politice şi culturale caracteristice pentru lumea europeană şi mediteraneană, dar şi pentru zone geografice mai îndepărtate, în secolele XI— XIII, care formează epoca istorică în centrul căreia se plasează domnia lui Frederic I Barbarossa.

Concluzia la care ajunge autorul este aceea că secolul al XII-lea, deci mijlocul perioadei avute în vedere şi epoca în care a domnit Frederic I, reprezintă momentul în care s-au pus bazele Europei moderne.

În următoarele două capitole (pp. 39—70) este făcută o interesantă analiză a situaţiei politice din Germania care a precedat încoronarea lui Frederic I. Cardini consideră că dacă restaurarea imperiului făcută de Carol cel Mare la 800 reprezenta o încercare de revenire, în Occident, la tradiţia imperială romană, cea a lui Otto I, din 962, apărea impregnată de la început de un profund caracter naţional şi era limitată în spaţiu doar la teritoriul Germaniei. De asemenea este subliniat faptul că în Germania, spre deosebire de alte zone ale Europei apusene, puterea centrală a fost solidă în secolele al X-lea şi al XI-lea, abia în secolul al XII-lea începe să se manifeste mai puternic procesul de fărîmiţare feudală, în dauna autorităţii monarhice, ceea ce a făcut ca ultimele trei decenii dinaintea urcării pe tron a lui Frederic I să fie marcate de un permanent război civil între diferitele facţiuni nobiliare ce îşi disputau întîietatea în stat.

Capitolele V şi VI (pp. 71 113) urmăresc desfăşurarea vieţii lui Frederic I pînă în momentul preluării puterii, la 4 martie 1152. Copilăria sa, arată autorul, a fost puternic influenţată de războaiele civile ale vremii, iar educaţia pe care a primit-o a avut un caracter preponderent militar. Împrejurările politice prin care a trecut în aceşti ani l-au făcut să-şi dea seama că lucrul cel mai important pentru Germania era consolidarea puterii centrale şi lichidarea războaielor fratricide purtate de nobilime. De asemenea, participarea alături de împăratul Konrad al III-lea la cruciada a II-a, în anii 1147 1149, a avut o puternică influenţă asupra sa, a contribuit în mod esenţial la cristalizarea politicii sale italiene şi mediteraneene.

În continuare, în capitolele VII şi VIII (pp. 114—178), sînt studiaţi primii trei ani de domnie ai lui Frederic I. Autorul arată că alegerea sa ca rege al Germaniei şi, implicit, ca împărat, a creat condiţiile indispensabile pentru reconsolidarea puterii centrale deoarece el descindea din, ambele familii care îşi disputaseră tronul în ultimii treizeci de ani, Welf şi Weiblingen şi, în acelaşi timp, a însemnat şi o încercare de îngrădire a puterii pontificale în Germania, ceea ce explică permanentele dispute cu papalitatea, care vor străbate întreaga sa domnie.

În aceşti primii ani de domnie se manifestă şi poziţia pe care Frederic I o va adopta cu privire la problemele italiene. Faţă de papalitate atitudinea sa a fost fermă şi a urmărit

www.dacoromanica.ro

restabilirea echilibrului de putere și de autoritate. În acest sens este semnificativ tratatul de la Constanța, din 1153, care modifica substanțial concordatul de la Wormș din 1122, prin care papa Eugen al III-lea se obliga, în schimbul sprijinului primit împotriva răsculaților romani și a regelui normand din sudul Peninsulei, să recunoască o creștere a autorității imperiale asupra clerului german, mai ales în privința numirilor în diferite funcții ecleziastice. Tot în Italia, prin constituția din decembrie 1154, de la Roncaglia, Frederic a încercat să organizeze sistemul feudal în avantajul marii aristocrații, iar față de orașele italiene a inaugurat o politică maleabilă care urmărea să impună recunoașterea autorității imperiale, dar fără a distruge formele de viață comunală dezvoltate aici.

Tot în raport cu situația și cu realitățile din Italia s-a format și concepția lui Frederic în ceea ce privește *translatio imperii*. Autorul consideră că la temelia ei se afla convingerea că imperiul romano-german fiind roman, nu putea aparține papei, dar fiind și german se deosebea de cel antic și nu mai putea aparține nici locuitorilor Romei. Prin urmare, legătura dintre puterea imperială și cea pontificală nu mai putea fi una de subordonare, ci devenea una de egalitate, izvorul de investire cu autoritate pentru amîndouă fiind voința divină.

Concluzia care se desprinde din analiza primilor ani de domnie ai împăratului este aceea că dacă în Germania linia sa politică era realistă și avea toate șansele de reușită, mai ales în privința limitării influenței pontificale, în schimb în Italia, situația se prezenta cu totul altfel, interesele papalității, ale diferitelor orașe, mai ales a celor din nord grupate în Liga lombardă, și ale regatului normand fiind convergente, în esență, în privința necesității de limitare a autorității imperiale. Aceasta explică, în ultimă instanță, reușita politicii imperiale în Germania, dar și eșecul ei final în Italia în ciuda numeroaselor expediții întreprinse la sud de Alpi.

Următoarele două capitole (pp. 179—248) abordează problemele referitoare la politica italiană a lui Frederic I în anii 1158—1163. Autorul se oprește mai mult asupra lucrărilor dietei desfășurate la Roncaglia în noiembrie 1158, unde s-a încercat o redefinire a raporturilor dintre puterea imperială și realitățile politice italiene. Aici s-a afirmat cu putere principiul că autoritatea imperială derivă direct de la divinitate și nu prin intermediul papei, deci cele două puteri, imperială și papală, sînt egale. Autorul subliniază faptul că pe Frederic îl interesa mai mult decît orice recunoașterea deținerii de către puterea imperială a monopolului puterii publice. Aceasta putea fi exercitată în continuare de nobili sau orașe, dar trebuia recunoscut că izvorul ei se afla în puterea imperială, singura în măsură să o delege. De asemenea Frederic a impus la Roncaglia o *Constitutio pacis* și o *Constitutio de feudis* prin care își reafirma dreptul de a numi pe reprezentanții puterii publice, interzicea vinderea drepturilor feudale de origine publică împreună cu alodiile, precum și orice fel de războaie locale și forme de asociere, urmărind prin aceasta să fie unicul garant al păcii publice. Greșala sa a constat, după părerea lui Cardini, în faptul că interzicînd orice fel de asociere în Italia și încercînd să devină singurul interlocutor pentru orașele și nobilimea italiană, el va deveni în cele din urmă rivalul lor comun.

Capitolul al XI-lea al lucrării (pp. 249—270) este dedicat în întregime analizei teoriei puterii imperiale, așa cum s-a manifestat ea la Frederic I Barbarossa și la principalii săi colaboratori. Mai ales după 1162, arată Cardini, se impune cu tot mai multă vigoare tema puterii supreme a împăratului, susținută „printre alții, de notarul Burckhardt și de anonimul versificator numit „Arhipoetul". În concepția acestei teorii conducerea efectivă a întregului glob pămîntesc nu era obiect de discuție. Ea era un drept obiectiv al suveranului romano-german, care avea capacitatea să domnească asupra lumii și să legifereze în limitele puterii sale de monarh universal. Această pretenție avea în vedere, în primul rînd, hotarele fostului imperiu roman, dar se extindea și asupra Orientului.

În același timp, viziunea cosmică și creștină a puterii imperiale se sprijinea pe dreptul roman, dar deriva și din universalismul propriu concepției carolingiene și ottoniene a monarhiei sacre. Autorul consideră că figura suveranului ca spadă a răzbunării divine și ca scut de apărare pentru poporul său capătă clare trăsături apocaliptice-escatologice. El era suveranul sfîrșitului de lume, împăratul ultimelor timpuri care a apărut pe pămînt înaintea venirii lui Antichrist și a bătăliei finale dintre lumină și întunecime. În acest fel, odată cu Frederic I Barbarossa funcția imperială recăpăta culorile sacre pe care și le asumase în cadrul imperiului roman și a imperiului romano-creștin. Continuînd drumul deschis de Carol cel Mare și de Otto I, Frederic I îmbina la un nivel superior sacralitatea imperială creștină cu tradiția juridică romană, tipică pentru experiența sa.

În 1165 această ideologie imperială s-a manifestat cu putere prin actul canonizării lui Carol cel Mare, care urmărea să reafirme preponderența puterii imperiale romano-germane atît în Occident, cît și asupra Bizanțului, și prin adoptarea unei poziții tot mai intransigente a lui Frederic I față de papalitate și față de clerul german. Dar această evoluție a avut și un revers al medaliei materializat prin intensificarea opoziției nobiliare în Germania, prin consolidarea pozițiilor și prestigiului papei Alexandru al III-lea și prin coalizarea orașelor din nordul Italiei care, în decembrie 1167, au format așa numita Ligă lombardă.

Toate aceste dificultăți cu care s-a confruntat împăratul și felul în care au fost ele rezolvate constituie subiectul capitolelor XII și XIII (pp. 271—330). Venind în Italia, pentru a

www.dacoromanica.ro

cincea oară, în toamna lui 1174, Frederic I a fost întîmpinat de o ostilitate aproape generală. Aici se formase o adevărată coaliție antiimperială la care participau papa Alexandru al III-lea, Liga lombardă, regatul normand din sud și care avea promisiuni de sprijin din partea Bizanțului. După o îndelungată și obositoare campanie, armata imperială a fost zdrobită cu desăvîrșire în bătălia de la Legnano, din 29 mai 1176, ceea ce l-a obligat pe Frederic să accepte tratativele. Rezultatul lor a fost recunoașterea papei Alexandru al III-lea și, ca urmare a acestui lucru, lichidarea schismei declanșate în 1159, încheierea unui armistițiu pe 15 ani cu regalitatea normandă și a altuia, pe 6 ani, cu Liga lombardă. Acesta din urmă se va transforma în pace, în anul 1183, pace ale cărei prevederi demonstrau că și în Italia împăratul încerca să construiască o monarhie feudală, dar fundamentul real pentru o astfel de tentativă fusese pierdut.

Dacă politica sa în privința Italiei s-a soldat, în final, cu un eșec, el trebuind să recunoască realitățile politice din Peninsulă, alta a fost însă situația în Germania. Aici, consideră autorul, mai ales după 1180, cînd a reușit să dea lovitura de grație principalului său rival, Henric Leul, Frederic, I, prin reformele sale, a pus bazele unei noi Germanii, cu o altă configurație socială și politică decît aceea existentă în momentul urcării sale pe tron, Principii imperiali, depinzînd direct de împărat și stăpînind teritorii bine delimitate, cu prerogative ample și precise, vor constitui de acum înainte structura fundamentală a feudalismului tipic pentru istoria germană și care are foarte puține legături cu caracterul anterior tribal. Astfel a fost definitiv constituit sistemul piramidal feudal denumit *Heerschild*.

Dar eșecul din Italia a avut, după părerea autorului, și un aspect pozitiv în faptul că diferitele acorduri încheiate cu rivalii săi au dus la realizarea unei apropieri între Frederic I, papalitate, regatul normand și Veneția ceea ce a permis primului să-și reia politica mediterraneană și a deschis drumul spre organizarea cruciadelor a III-a și a IV-a.

Cruciada a III-a, începută în 1189, constituie subiectul penultimului capitol al lucrării (pp. 331—351). Ea a fost rezultatul recuceririi Ierusalimului de către musulmanii conduși de Saladin și la ea au participat principalele capete încoronate ale Europei apusene printre care, bineînțeles, s-a aflat și împăratul Frederic I Barbarossa. Pentru acesta cruciada era, consideră autorul, punctul cel mai înalt al afirmării unei autorități și puteri cu caracter universal și de aceea el nu putea lipsi de la desfășurarea ei. Dar participarea sa la cruciadă a fost de scurtă durată, deoarece, la 10 iunie 1190, el a murit în apele repezi și reci ale rîului Salef (azi Görku) din Asia Mică.

În sfîrșit, în ultimul capitol al cărții (pp. 351—366) autorul urmărește felul în care s-a reflectat personalitatea lui Frederic I Barbarossa în istoriografie și cultură în diferite epoci istorice. Tot aici, în ultimele pagini, el trage concluzia finală a întregii sale investigații arătînd că politică împăratului, dacă în Italia era sortită eșecului în timp, în schimb în Germania unde a dat ultima lovitură sistemului bazat pe echilibrul etnic și a creat un nou sistem pe baze teritoriale și feudale, ea s-a aflat la rădăcinile sistemului federal al Germaniei moderne.

Pe lîngă cele 15 capitole succint prezentate în rîndurile de mai sus lucrarea mai cuprinde și ceea ce am putea numi anexe și anume cîteva note explicative (pp. 369—374) și o bogată bibliografie a subiectului tratat (pp. 377—396).

În concluzie, considerînd că modesta noastră prezentare a reușit să susțină cele afirmate de noi la început, credem că lucrarea lui Franco Cardini întrunește toate acele calități care o pot recomanda cititorilor și, în același timp, o pot face să se înscrie ca un moment de referință în vasta bibliografie referitoare la împăratul Frederic I Barbarossa.

Eugen Denize

www.dacoromanica.ro

„LUPTA ÎNTREGULUI POPOR. REVISTA ROMÂNĂ DE ISTORIE MILITARĂ", nr. 1—2/1984; 3—5/1985, 384 p.

Peisajul istoriografiei românești contemporane a înregistrat cu satisfacție apariția unui nou periodic de specialitate. Destinată deopotrivă celor avizați, dar și publicului larg, iubitor de istorie, „Revista Română de Istorie Militară" este publicată sub egida Comisiei Române de Istorie Militară prezidată de general-locotenent dr. Ilie Ceaușescu. Scopul său a fost definit în editorialul *La început de drum* din numărul 1/1984. Astfel, ca „își propune să înfățișeze în paginile ei, cît mai dens, mai cuprinzător și variat, trecutul glorios al românilor, lupta generațiilor înaintașe pentru unitate, libertate și independență, vitejia oștirii române, a maselor largi populare ,a întregului nostru popor, pentru apărarea civilizației materiale și spirituale edificate în decursul secolelor și mileniilor în spațiul carpato-dambiano-pontic". În primele sale numere revista a dedicat numeroase articole, studii, comunicări măreților evenimente aniversate, și anume : 40 de ani la revoluția de eliberare națională și socială de la 23 August 1944, 200 ani de la marea răscoală populară condusă de Horea, 40 ani de la victoria asupra fascismului, 20 ani de la istoricul Congres al IX-lea al P.C.R. Actului din August 1944 și victoriei asupra fascismului le sînt închinate importante contribuții. Rolul Partidului Comunist Român în coordonarea luptei antifasciste transpare din articolele semnate de general-locotenent dr. Constantin Olteanu, *Partidul Comunist Român — organizatorul și conducătorul revoluției de eliberare socială și națională, antifascistă și antiimperialistă*, 1/1984, p. 5—9; 33 și respectiv, general maior dr. Gheorghe Găinușe, *Partidul Comunist Român în fruntea luptei întregului popor pentru eliberarea patriei*, 2/1984, p. 9—12. Ilie Ceaușescu subliniază permanența idealurilor luptei pentru libertate națională în *Rădăcinile istorice ale revoluției de eliberare socială și națională, antifascistă și antiimperialistă din august 1944*, 1/1984, p. 10—13. Asupra semnificației zilei de 23 August 1944 insistă Ștefan Lache în *23 August 1944, începutul unei ere noi în istoria poporului român*, 1/1984, p. 17—20. Citeva comunicări vizează starea de spirit profund antifascistă a maselor largi populare, inclusiv a armatei române. Dintre acestea menționăm pe cele ale lui Gheorghe Zaharia, *Atitudinea potrivnică imperialismului german și fascismului — trăsătură constantă a armatei române*, 1/1984, p. 14—16; Florian Tucă, *Armata română, ca întotdeauna, de partea poporului*, 1/1984, p. 21—23 și Dumitru Tuțu, *Deplină concordanță între armată și întreaga națiune*, 1/1984, p. 47—50. Un mare număr de documente inedite au clarificat unele aspecte privind revoluția din August 1944, cu precădere criza regimului condus de Ion Antonescu și reacțiile oficialităților naziste la declanșarea insurecției. Ecoul în presa internă și internațională a vremii a cotiturii din vara lui 1944 în sud-estul Europei este oglindit de Ștefan Păslaru în *Presa românească în zilele revoluției din august 1944*, 1/1984, p. 58—62; Gheorghe Buzatu, în *Cotitura României de la 23 August 1944 văzută din capitalele lumii*, 1/1984, p.63—66 și Mircea Mușat în *Presa internațională. Personalități politice și militare le vremii despre actul revoluționar de la 23 August 1944*, 1/1984, p. 67—69.

Noua situație politică din România s-a repercutat imperios în Europa, accentuînd criza regimurilor fasciste satelite Reichului, ca : Croația, Ungaria, Bulgaria și grăbind sfîrșitul ostilităților cu circa 200 zile. Constantin Căzănișteanu se oprește asupra consecințelor logistice și strategice în *Revoluția română din august 1944, Consecințe internaționale*, 1/1984, p. 24—27. Gheorghe Zaharia surprinde neliniștea cercurilor conducătoare horthyste în *Tentativa ungară de armistițiu din octombrie 1944*, 4/1985, p. 30—31, iar Constantin Antip și Vladimir Zodian investighează în lumina răsturnării raportului de forțe de la nordul Dunării, *Varianta Balcanică. De la debut la eșec*, 1 1984, p. 43—46. Un interesant studiu realizează Florin Constantiniu în *De la Rastenburg la Palatul Regal, Diplomația regimului Antonescu în ajunul revoluției din august 1944*, nr. 1/1984, p. 40—42, prin cercetarea raporturilor diplomatice din ce în ce mai tensionate între România și Reichul nazist. Aprecieri judicioase privind tactica și strategia armatei române în războiul antihitlerist, statutul frontului de luptă din Europa Centrală și cobeligeranța României au făcut Florin Constantiniu în *Frontul de luptă al armatei române-front esențial al războiului antihitlerist*, 4 1985, p. 10—11; Mihail E. Ionescu, *Cobeligeranța României în războiul antihitlerist — un fapt incontestabil*, 4/1985, p. 19—21 și Emanoil Stanislav, *Arta militară românească în războiul antihitlerist*, 4/1985, p. 28—29, 31. Întregul popor român s-a angajat patriotic pentru a susține efortul de război a țării pînă la înfrîngerea totală a fascismului. Citeva contribuții dezvoltă această temă, și anume : Leonida Loghin, *Pe fronturile de luptă alături de ostași*, 2/1984, p. 30—33; Constantin Toderașcu, *O strînsă legătură între oastea țării și oamenii*

www.dacoromanica.ro

muncii, 3/1985, p. 22 : Mircea Mușat, *Războiul antihitlerist — războiul întregului popor român*, 4/1985, p. 4—6 ; 25 ; Gheorghe I. Ioniță, *O uriașă mobilizare, Întregul potențial uman și economic al țării angajat în lupta împotriva fascismului*, 4/1985, p. 17—18 ; 64. Drumul glorios de luptă al armatei române pentru eliberarea Transilvaniei, Ungariei, Cehoslovaciei și a unei zone din Austria constituie tema majorității articolelor din primele numere ale periodicului. Astfel, se pot aminti : *Adevărul istoric a triumfat, Poporul român a anulat odiosul dictat fascist de la Viena din 30 August 1940*, 2/1984, p. 16—19 de Vasile Mocanu, *Eșecul ultimei ofensive hitleriste de stabilizare a frontului pe Carpați*, 3/1985, p. 13—15 de Ioan Talpeș, *La Carei fluturã biruitor drapelul tricolor*, 2/1984, p. 37—39 de Gheorghe Romanescu, *Armata română în luptele pentru eliberarea Ungariei* 3/1985, p. 15—17 de Alexandru Duțu, *Ultimul atac comun asupra inamicului*, 4/1985, p. 14 de Mihai Cucu, și *Tanchiștii români înfruntă „panzerele" la sud-est de Viena*, 4/1985, p. 15—16 de Gheorghe Tudor. Referitor la a doua conflagrație mondială revista a inserat în paginile sale și fișe de dicționar privind operațiile militare și comandanți celebri de oaste. Demn de remarcat este și comunicarea lui V.B. Turbucea intitulată *August 1940, Jurnalul de călătorie al ziaristei nord-americane Rosie Phillips în Transilvania*, 5/1985, p. 54—54, prilej cu care este reliefată valoarea unui izvor istoric cu privire la realitățile etnice și demografice din nord-vestul țării noastre. Ion Ardeleanu, Ștefan Ștefănescu și Dumitru Almaș înregistrează cu obiectivitate dubla valoare a zilei de 9 Mai în istoria națională în *Semnificația istorică a zilei de 9 mai*, 4/1985, p. 1—3 ; *9 Mai 1877—9 Mai 1945, „Sîntem independenți, sîntem națiune de sine stătătoare"*, 4/1985, p. 7—9 ; 64 și respectiv, *Primăvara victoriei*, 4/1985, p. 22—24.

Bicentenarul răscoalei populare din 1784 condusă de Horia, Cloșca și Crișan este omagiat în sumarul revistei prin substanțiale reflecții cu privire la personalitatea liderilor mișcării sociale, organizarea efectivelor militare, ecoul și importanța acțiunii maselor. În acest sens citãm pe cele ale lui Pompiliu Teodor, *Horia, Cloșca și Crișan martiri ai neamului*, 2/1984, p. 51—52, 57 ; Vasile Alexandrescu, *Oastea lui Horea*, 2/1984,, p. 45—47 ; Ștefan Pascu, *Marea bătălie revoluționară de la 1784 în conștiința românească*, 2/1984, p. 53—54 și Nicolae Edroiu, *„Horea Rex Daciae", Semnificația internă și răsunetul internațional al marii răscoale populare din 1784*, 2 1984, p. 55 56 ; 94. Realizările remarcabile ale poporului nostru în cei douăzeci de ani, ce au trecut de la Congresul al IX-lea al P.C.R., sînt investigate în studiul de fond *Glorioasa Epocă Nicolae Ceaușescu, Congresul al XI-lea al Partidului Comunist Român — moment de uriașă însemnătate în istoria multimilenară a ptriei*, 5/1985, p. 3—6 ; 42. Gheorghe Zaharia trece în revistă principalele realizări ale științei istorice din România în intervalul 1965—1985 în *Epoca Nicolae Ceaușescu — deschidere a unui drum rodnic în cercetarea istorică și doctrinară*, 5 1985, p. 28 30. Conținutul valoros al doctrinei militare originale a României socialiste, în elaborarea căreia un rol decisiv a avut tovarășul Nicolae Ceaușescu, este subliniată de Constantin Olteanu în *Concepția tovarășului Nicolae Ceaușescu privind locul și rolul armatei în sistemul național de apărare*, 2 1984, p. 1—5 și respectiv *Tovarășul Nicolae Ceaușescu fondator a doctrinei militare a României socialiste*, 5/1985, p. 7—10. Periodicul găzduiește și rubrici permanente, ca : *Adevăruri fundamentale ale istoriei naționale* ; *Veteranii își amintesc* ; *Eroi au fost, eroi sînt încă* : *Memoria documentelor* ; *Monumentele luptei* ; *Personalități militare române* : *Incredibil, iar adevărat* : *Mărturii muzeistice* ; *Din activitatea Comisiei Române de Istorie Militară* ; *Cartea de Istorie*. Tipărită în condiții grafice bune, însoțită de o iconografie foarte diversă și bogată, noua revistă de istorie promite o fructuoasă activitate editorială aducîndu-și contribuția la progresul cercetării istoriei militare în țara noastră.

Mihai Manea

www.dacoromanica.ro

„REVISTA DE ISTORIE" publică în prima parte de studii, note și comunicări originale, de nivel științific superior, din domeniul istoriei vechi, medii, moderne și contemporane a României și universale. În partea a doua a revistei, de informare științifică, sumarul este completat cu rubricile: Probleme ale istoriografiei contemporane, Cronica vieții științifice, Cartea românească și străină de istorie, în carese publică materiale privitoare la manifestări științifice din țară și străinătate si sînt prezentate cele mai recente lucrări și reviste de specialitate apărute în țară și peste hotare.

NOTĂ CĂTRE AUTORI

Autorii sînt rugați să trimită studiile, notele și comunicările, precum și materialele ce se încadrează în celelalte rubrici, dactilografiate la două rînduri, trimiterile infrapaginate fiind numerotate în continuare. De asemenea, documentele vor fi dactilografiate, iar pentru cele în limbi străine se va anexa traducerea. Ilustrațiile vor fi plasate la sfîrșitul textului. Numele autorilor va fi precedat de inițială, titlurile revistelor citate în bibliografie vor fi prescurtate conform uzanțelor internaționale.

Responsabilitatea asupra conținutului materialelor revine în exclusivitate autorilor. Manuscrisele nepublicate nu se restituie.

Corespondența privind manuscrisele, schimbul de publicații se va trimite pe adresa Comitetului de Redacție, B-dul Aviatorilor nr. 1, București — 71247.

REVISTE PUBLICATE ÎN EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

REVISTA DE ISTORIE
REVUE ROUMAINE D'HISTOIRE
STUDII ȘI CERCETĂRI DE ISTORIE VECHE ȘI ARHEOLOGIE
DACIA, REVUE D'ARCHÉOLOGIE ET D'HISTOIRE ANCIENNE
REVUE DES ÉTUDES SUD-EST EUROPÉENNES
STUDII ȘI CERCETĂRI DE ISTORIA ARTEI
— SERIA ARTA PLASTICĂ
— SERIA TEATRU-MUZICĂ-CINEMATOGRAFIE
REVUE ROUMAINE D'HISTOIRE DE L'ART
— SÉRIE BEAUX-ARTS
— SÉRIE THÉÂTRE-MUSIQUE-CINÉMA

www.dacoromanica.ro

DIN SUMARUL NUMERELOR VIITOARE

Cu privire la începuturile evului mediu pe teritoriul României.

Orașele în Europa apuseană în Evul Mediu timpuriu.

Relațiile lui Mircea cel Mare cu Polona.

Un cod agrar românesc din secolul XV-lea.

Regimul politico-economic al gurilor Dunării în secolul al XV-lea.

Economia țărilor române în secolul al XVII-lea.

Conflictul pentru succesiunea la tronul Austriei 1741—1748. Implicații diplomatice și militare.

Înființarea consulatelor franceze în țările române și impactul asupra spiritului românesc.

Calculatorul electronic și informații numerice. Despre ecoluția clasei marilor proprietari funciari în România (1857—1918).

Un proiect englez de organizare a Principatelor din timpul Conferinței de la Paris (1858).

Armata și societatea românească 1859—1877.

Viața socială a Spaniei în presa comănească pînă la primul război mondial.

Oamenii de știință și viața politică a României.

Aspecte ale genezei „noului activism" al popoarelor din Ungaria (1900—1905)

România și țările balcanice în perioada 1900—1911.

Considerații privind social-democrația germană 1869—1914.

„Noaptea cuțitelor lungi" în viziunea diplomației românești și americane.

România și criza renană (martie 1936).

Relațiile culturale dintre România și Marea Britanie (1929—1939).

Aspecte ale procesului de creare a Frontului Național Unit Antijaponez al poporului chinez.

RMISS 0567—630

I. P. Informația c. 2569

43 856

Lei 15

www.dacoromanica.ro